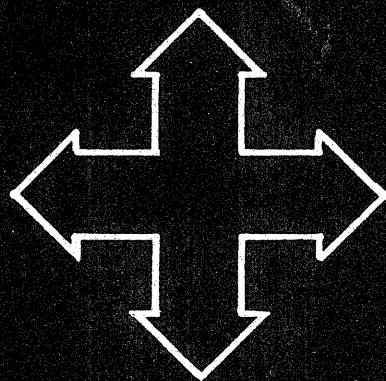

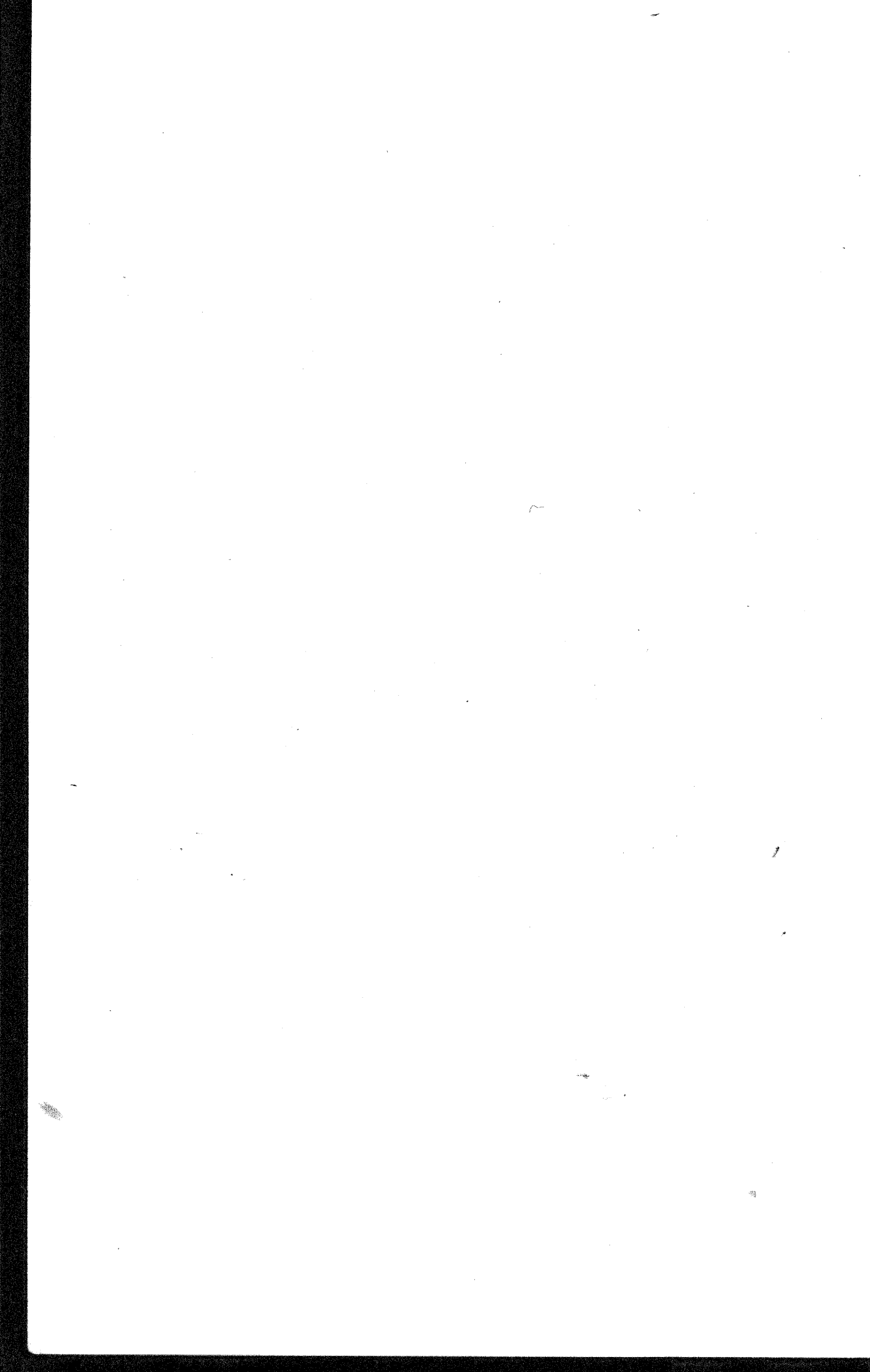
596

Eugen
Rosenstock-Huessy

SPRAAK
EN
WERKELIJKHEID

VERENIGING
ROSENSTOCK-HUESSY-HUIS
HAARLEM

SPRAAK EN WERKELIJKHEID

Il faut au contraire se persuader que toutes les sciences ont entre elles un enchaînement si étroit, qu'il est bien plus facile de les apprendre toutes ensemble, que d'en séparer une seule de toutes les autres.

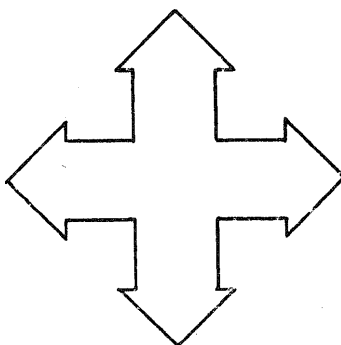
- René Descartes
Opuscules de 1619-21

(Men dient integendeel tot het inzicht te komen dat alle wetenschappen onderling zo verstrengeld zijn, dat het gemakkelijker is ze alle tesamen te beoefenen, dan één ervan van de andere af te scheiden.)

EUGEN ROSENSTOCK-HUESSY
SPRAAK EN WERKELIJKHEID

MET EEN INLEIDING VAN
CLINTON C. GARDNER

Vereniging Rosenstock - Huessy - Huis
Haarlem

Oorspronkelijke titel: Speech and Reality

Vertaling: Elias Voet

Copyright 1970 by Argo Books, Inc., Norwich, Vermont, U.S.A.
Library of Congress Catalog Card Number: 72-103629
Copyright 1978 voor het Nederlandse taalgebied:
Vereniging Rosenstock-Huessy-Huis, Haarlem

De Nederlandse vertaling werd uitgegeven met toestemming van
Argo Books, The Eugen Rosenstock-Huessy Fund, Inc.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of the book may be reproduced in any manner whatsoever without written permission of the editor.

INHOUD

Inleiding van de uitgever van 'Argo Books', Clinton C. Gardner	I
Voorwoord van de Vertaler	VIII
Hoofdstuk I Pleidooi voor de Grammaticale Methode	1
Hoofdstuk II Articulerend Spreken	32
Hoofdstuk III De Saam-horigheid van Logica, Linguïstiek en Letterkunde	50
Hoofdstuk IV Grammatica als Maatschappijwetenschap	77
Hoofdstuk V Hoe Taal Relaties tot stand brengt	91
Hoofdstuk VI De Hoorweg	107
Hoofdstuk VII Het Recht van ieder Mens om te spreken	124
Biografie van Eugen Rosenstock-Huessy	152
Bibliografie	154

Vrucht van Eugens Lippen.

Wij leven daarvan
dat wij bemind werden
voordat wij wisten ...;
dat wij aangesproken werden
toen wij nog niet spreken konden
en over ons louter geborenen
een Naam werd uitgeroepen.
Want de liefde
 de kracht tot naamgeving
overkomt ons
en wordt ons eigen
als we doen wat we zeggen;
zij overwint de dood
en maakt ons tot onbetaalbare mensen,
onmisbare schakels
in het éne wordende mensengeslacht.

Lize van der Molen
8 augustus 1978
Winsum

INLEIDING VAN DE UITGEVER VAN
ARGO BOOKS

Toen bleek dat W.H. Auden in zijn 'Viking Book of Aphorisms' tweemaal zoveel citaten van Eugen Rosenstock-Huessy opgenomen had als van Voltaire, was dat aanleiding voor het tijdschrift 'The New Yorker' om te schimpen: "Rosenstock-Huessy, wie is dat?" Toen Harvey Cox een bijeenkomst in Oost-Berlijn over de toekomst van het theologisch denken bijwoonde, constateerde hij evenveel belangstelling voor Rosenstock-Huessy als voor Tillich en Bonhoeffer. Een vroegere president van de Wereldraad van Kerken, J.H. Oldham, beschreef Rosenstock als 'een van de opmerkelijke figuren van onze tijd'. Reinhold Niebuhr, Lewis Mumford en Carl Zuckmayer hadden veel lof voor zijn werk. Niettemin bleef hij in de Verenigde Staten, waar hij gedurende dertig jaar gedoceed en geschreven heeft, vrijwel onbekend.

Waardoor is Rosenstock-Huessy, naar de woorden van Cox, 'een buitengewoon invloedrijk maar weinig bekend denker' gebleven?†† Een deel van de oorzaak ligt in het feit dat zijn hoofdwerken alleen in het Duits zijn verschenen. Maar de hoofdoorzaak lijkt te zijn dat wat hij zegt zó nieuw is dat hij nog geen academische achterban heeft. De zich verschanzende theologen, filosofen en sociologen bemoeien zich niet met deze man. Hij bedreigt de basis van hun bestaan, want zijn schrijven en doceren is nu juist het bestormen van de universitaire loopgraven. Zoals Martin Marty in 1965 in 'The Christian Century' (de Christelijke Eeuw) schreef: 'in 1946 was Rosenstock-Huessy vóór op zijn tijd - en dat is hij heden ten dage nog.'

Dit gebrek aan een klankbord verklaart waarom dit boek gepubliceerd wordt door een onbekende uitgever. Het is in feite het eerste boek dat hij uitgeeft. Samen met Rosenstock-Huessy's 'Out of Revolution' (Ontstaan uit Revoluties) en 'I am an Impure Thinker' (Ik ben een onzuiver Denker) is het de eerste poging van 'Argo Books' om deze ondergrondse denker te introduceren bij een gehoor in dit land. Argo Books is van plan ook werken te publiceren geschreven door of over met Rosenstock-Huessy verwante tijdgenoten zoals: Franz Rosenzweig en Martin Buber, en voorlopers van deze mensen, zoals Johann Georg Hamann en Ludwig Feuerbach.

Het verband tussen Rosenstock-Huessy en Franz Rosenzweig is misschien het beste begin voor een poging, hem te plaatsen in het geestelijke en intellectuele leven van onze tijd. Rosenzweig wordt algemeen erkend als een van de grootste Joodse denkers uit het recente verleden. Zijn buitengewoon

†W.H. Auden en L. Kronenberger, The Viking Book of Aphorisms (Het Viking Aforismen-Boek) New York: Viking, 1962.

††Cox, Harvey. The Secular City. New York: Macmillan, 1965, p. 268. (De Stad van de Mens, vertaling uitgegeven door Ambo)

belangrijke boek 'Der Stern der Erlösung' (De Ster van de Verlossing) heeft hem in de jaren twintig in heel Europa bekend gemaakt. Niet zo bekend is echter dat Franz Rosenzweig zelf Eugen Rosenstock noemde als degene die hem de sterkste impuls gaf om het boek te schrijven: 'ruim anderhalf jaar voordat ik begon te schrijven had ik een ruwe schets van zijn nu gepubliceerde 'Angewandte Seelenkunde' (Toegepaste Zielkunde) gezien'.[†] Dit werk van Rosenstock-Huessy kwam eerder uit dan Buber's 'Ich und Du' (Ik en Jij) en was het eerste dat een nieuw inzicht^{††} in de betekenis van het spreken tot uitdrukking bracht.

Rosenzweig en Martin Buber zijn in Europa in de jaren twintig bekend geworden door het ontwikkelen van een 'nieuw denken', niet gebaseerd op denken, maar op spreken. Buber's 'Ich und Du' werd het meest bekende werk, met zijn introductie van het 'dialogische principe'. De nogal verschillende interpretaties van het 'spraak-denken', van zowel Rosenzweig als van Rosenstock-Huessy, kregen daardoor minder aandacht dan ze verdienden. Belangrijker nog dan het feit dat deze drie mensen verschillende formuleringen gebruikten voor het 'nieuwe denken', is de omstandigheid dat Rosenzweig en Buber al heel snel als 'religieuze' en zelfs als 'Joodse' denkers werden bestempeld, met als gevolg dat hun denken weinig invloed op de universitaire disciplines heeft gehad. Wanneer Rosenstock-Huessy wel eens een 'religieus' denker wordt genoemd, dan is een dergelijke classificatie, meer nog dan dat bij Buber en Rosenzweig het geval is, geheel misleidend. Dit boek zal helpen uit te leggen waarom.

Rosenstock-Huessy's leven was geen schoolvoorbeeld van een universitaire carrière. Zijn vele boeken en zijn bijna ontelbare essays zijn ontstaan uit de omstandigheden waarin hij leefde. Als deze omstandigheden zich wijzigden, volgde hij eerder een nieuwe koers dan dat hij tijd besteedde aan de academische taak, zijn eerder werk te verhelderen en af te ronden. Daardoor komt het dat vele van zijn beste essays nog, hetzij in het Duits, hetzij in het Engels, moeten verschijnen. Omdat we dit probleem zagen, zijn een aantal van zijn studenten in Duitsland en in de Verenigde Staten, waaronder ikzelf, de laatste paar jaar bezig geweest met het verzamelen en ordenen van al zijn ongepubliceerde en onvertaalde werk, om aldus een systematisch programma op te zetten om het te doen drukken. 'Speech and Reality' (Sprak en Werkelijkheid) en een ander boek dat dit jaar gepubliceerd zal worden, 'I am an Impure Thinker' (Ik ben een onzuiver Denker), zijn het resultaat van dit werk. Het laatstgenoemde kan heel goed gelijk met dit boek gelezen worden, want het behandelt niet zozeer de methode gebaseerd op het spreken, alswel de wijze waarop die methode zich in de menselijke er-

[†]Rosenzweig, Franz. 'Kleinere Schriften' Berlijn: Schocken, 1937, p.338. Zie ook Glatzer, Nahum. 'Franz Rosenzweig'. New York: Schocken, 1961, p. 200.

^{††}Angewandte Seelenkunde is in druk verschenen als laatste hoofdstuk van 'Die Sprache des Menschengeschlechts', Deel I, Heidelberg: Lambert Schneider, 1963, p. 739.

varing openbaart.

Zoals de lezer zal merken is 'Sprak en Werkelijkheid' een weerbarstig boek. Dit boek is Rosenstock-Huessy's 'Discours de la Méthode' (Verhandeling over de Methode; fundament van de leer van Descartes). En het specifieke doel ervan is in wezen het onttrenen van de methode van Descartes als basis van alle wetenschappen. De objectieve methode, het in twijfel trekken van alles waarvan de fysieke en meetbare oorsprong niet bewezen kan worden, stamt van Descartes. Het is de methode die de werkelijkheid benadert met als enige taal de wiskunde. Descartes' 'Cogito ergo Sum' (Ik denk, dus ben ik), dat in 1637 werd geproclameerd, luidde het tijdperk van de natuurwetenschappen in. In Rosenstock-Huessy's ogen is het een ongelukkige zaak dat, toen een paar honderd jaar later de sociale wetenschappen tot bloei kwamen (Comte's 'Cours de Philosophie Positive' - Leer van de Positieve Filosofie - dateert van 1830), hiervoor dezelfde Cartesiaanse methode werd toegepast. Met andere woorden: de sociale wetenschappen zijn het, tot in onze dagen, min of meer met Descartes eens dat hij een nieuwe metafysica heeft ontdekt, een universele en ware kijk op de werkelijkheid, die op welk onderzoek dan ook kan worden gericht, onverschillig of het een zaak is van materie of van mensen.

Het is Rosenstock-Huessy's bedoeling hier aan te tonen dat:

1. Descartes' mathematische en objectieve methode behoort bij de natuurwetenschappen, niet bij de sociale wetenschappen;
2. een methode voor de sociale wetenschappen kan worden gevonden, en dat de grondslagen ervan in de patronen van het menselijk spreken liggen;
3. deze 'grammaticale methode' wèl universeel is, d.w.z. betrekking heeft op de gehele werkelijkheid. De Cartesiaanse methode blijkt één van de vier elementen ervan te zijn.

Als 'Sprak en Werkelijkheid' de sleutel is tot Rosenstock-Huessy's werk, waarom is dan de onthulling van deze methode niet eerder gepubliceerd? De auteur ervan heeft, op zijn eenentachtigste jaar, verschillende hoofdwerken ter perse. Het antwoord kan gelegen zijn in dezelfde reden die Descartes achttien jaar deed wachten tussen zijn eerste ontdekking van 'de grondslagen van een wonderbaarlijke wetenschap' en de publicatie van zijn 'wonderlijk vreemde' Discours. Rosenstock-Huessy heeft dit hiaat in het zich openbaren van Descartes een 'edele aarzeling' genoemd.

Laten we de overeenkomstige 'edele aarzeling' in Rosenstock-Huessy's werk eens beschouwen. In dit geval kan de eerste ontdekking gedateerd worden op 1916, toen hij 'Angewandte Seelenkunde' naar Franz Rosenzweig zond, toen beiden vochten aan het front tijdens de eerste wereldoorlog. Hier is sprake van een 'aarzeling' van 53 jaar! Terwijl hij 'Angewandte Seelenkunde' publiceerde in 1924 en bleef schrijven over zijn methode, publiceerde hij pas in 1963 een werk dat, zoals dit boek, zich concentreert op het spreken en de op spreken gebaseerde methode. Dat boek, dat in het Duits uitkwam, heet 'Die Sprache des Menschengeschlechts' (De Sprak van het Mensdom).

De hoofdreden voor deze uitgestelde onthulling van Rosen-

stock-Huessy's ontdekking kan, naar mijn idee, liggen in het voor zijn gevoel overweldigende belang ervan. Kennelijk gaf Rosenstock-Huessy er de voorkeur aan, zijn leven lang de consequenties van zijn methode uit te werken, boven vroeg erkend te worden. Zowel Rosenzweig als Buber, die eveneens beseften dat het menselijk spreken vol onontdekte geheimen zat, kregen veel publiciteit en werden veel besproken. Maar Rosenstock-Huessy, de enige van de drie die een methode gebaseerd op het spreken volledig onder woorden heeft gebracht, is zijn hele leven een 'ondergronds denker' gebleven.

Waarom was het uitwerken van de consequenties van de nieuwe methode zo belangrijk voor Rosenstock-Huessy? Alleen als hij kon aantonen hoe zijn methode alle menselijke beleving interpreteerde, zou het grote belang ervan duidelijk worden. Alleen dan zou die kunnen leiden tot een tijd waarin de werkelijkheid in zijn geheel waargenomen zou kunnen worden in plaats van, zoals nu, gefragmenteerd naar de verschillende gezichtspunten van natuurwetenschap, filosofie en theologie. Daarom nam hij tussen 1920 en 1963 de taak op zich, zijn grammaticale methode toe te passen op de geschiedenis, op sociologie en psychologie, en op de theologie. Zijn belangrijkste historische werken zijn 'Die Europäischen Revolutionen' (De Europese Revoluties) en het tweede deel van 'Soziologie' (Sociologie)[†]. Zijn voornaamste sociologische en psychologische geschriften zijn het eerste deel van 'Soziologie' en 'Der Unbezahlbare Mensch' (De Onbetaalbare Mens)^{††}. Zijn theologische interpretaties zijn te vinden in 'Des Christen Zukunft' (De Toekomst van de Christen) en 'Das Alter der Kirche' (Het Tijdperk van de Kerk).

We kunnen dus concluderen dat Rosenstock-Huessy zijn methode levend geboren wilde laten worden, niet als een koele theorie, maar als een levende interpretatie van alle menselijke ervaring: persoonlijk, sociologisch en historisch. Maar ook, als zijn methode een nieuwe interpretatie van de mens zou kunnen verschaffen, zou zij indirect een nieuwe interpretatie van de natuur geven. Dit zou er uit volgen omdat, in Rosenstock-Huessy's ogen, de mens het dier is dat zowel natuurlijk is, als in staat boven de natuur uit te stijgen - door te spreken. Hieruit volgt dan weer dat natuurkunde, scheikunde en biologie hun plaats vinden tussen het allesomvattende verstaan van de werkelijkheid onthuld door de 'grammaticale methode'^{†††}.

Het zou dwaas zijn te beweren dat dit boekje een volledig 'Sesam, open U' is om er achter te komen hoe Rosenstock-Huessy een nieuwe methode heeft ontdekt, niet alleen voor de sociale wetenschappen, maar voor de wetenschap als geheel. Deze verbluffende mogelijkheid kan bij de lezer gaan dagen,

[†]Rosenstock-Huessy, Eugen. Soziologie, Deel I en II. Stuttgart, Kohlhammer, 1956.

^{††}In het Nederlands vertaald door Prof. Dr. P. Smits, uitgegeven door Lemniscaat, Rotterdam, 1966.

^{†††}Zie ook Rosenstock-Huessy's uiteenzetting over deze zaak: I am an Impure Thinker, hoofdstuk I.

maar het zal hem waarschijnlijk niet duidelijk worden voordat hij meer heeft gelezen in Rosenstock-Huessy's historische en sociologische werken. Alleen dan lijkt het mogelijk, het belang van wat is verricht, te gaan zien.

In ieder geval, als Rosenstock-Huessy's werk werkelijk tot stand heeft gebracht wat hier is aangeduid, dan zal het jaren duren voor dit gerealiseerd is en verwerkt in de sociale wetenschappen, om nog te zwijgen van de tijd nodig om erkend te worden als universele methode om de werkelijkheid te verklaren. Niettemin zou ik willen zeggen dat zijn werk niets is als het niet in deze richting gaat. Of hij heeft een buitengewoon gewichtige ontdekking gedaan voor de toekomst van de kennis van de mens over zichzelf, of hij is een weinig belangrijk essayist.

Omdat een uitpuittend betoog over de wijze waarop Rosenstock-Huessy de grammaticale methode in zijn historische, sociologische en theologische werken heeft toegepast, uitgaat boven het bestek van deze inleiding, zullen we nu proberen in het kort hierover iets te schrijven.

In zijn historische werken laat Rosenstock-Huessy zien dat de mensheid werd gevormd door vier wijzen van spreken: stamtaal oriënteerde de mens op zijn voorouders, zijn verleden; tempeltaal, zoals die in het Egyptische rijk ontstond, oriënteerde de mens op de sterren, op de wereld buiten hem; het Griekse spreken oriënteerde de mens, door poëzie en filosofie, op zijn eigen innerlijk. Tenslotte oriënteerde het spreken van Israël de mens op de toekomst door de profetie.

Met de komst van het christelijke tijdperk werden deze vier klassieke wijzen van spreken versmolten. Na Christus voelden de mensen zich niet langer gebonden aan een enkele oriëntatie. Zij voelden zich vrij om aan al deze vormen van spreken deel te nemen. Zij ontdekten het rythme dat een mens ertoe brengt zich te bewegen van het luisteren naar de imperatief van de profetie, naar de subjectieve vraag hoe te antwoorden, dan weer naar het luisteren naar verhalen over hoe anderen in het verleden geantwoord hebben, en tenslotte naar het objectieve naar buiten gerichte spreken, hetgeen zijn heel eigen antwoord is op de werkelijkheid die hij het eerst in de gebiedende wijs heeft vernomen.

De geschiedenis van de Europese revoluties ontvouwt zich in dit patroon, zoals iedere belangrijke menselijke belevens dat doet. De imperatieven die door het christelijke tijdperk werden ingesteld, hebben alle Europese revoluties nodig gemaakt, van de pauselijke tot de Russische.

In zijn sociologische en psychologische werken laat Rosenstock-Huessy zien hoe de mens zichzelf ontdekt door het spreken en hoe alle menselijke instellingen in termen van de grammaticale methode geanalyseerd kunnen worden. Waar Martin Buber in 'Ich und Du' beschrijft hoe de mens zichzelf ontdekt in een tweevoudige realiteit, laat Rosenstock-Huessy zien dat de mens zichzelf ontdekt in een viervoudige werkelijkheid.

Ten eerste, als luisteraar naar de imperatieven die de mensheid in haar geheel aanspreken, hoort hij zichzelf aangesproken als 'Jij'; dit is zijn roeping de toekomst vorm te geven. Dankbaar voor het aldus aangesproken worden, ontdekt hij zijn 'Ik', zijn subjectieve, enkelvoudige en innerlijke zelf. Hij tracht dan het geschenk van het aldus aangesproken zijn te

beantwoorden, door zelf scheppend bezig te zijn, door een bijdrage te leveren aan het menselijk geslacht; en als hij dat doet moet hij een tweevoud vormen, een 'Wij', zoals in het huwelijk of in ieder andere geschiedenis-makende relatie. Tenslotte, in de buitenwereld, in de meervoudige groepen waarvan hij lid is, zoals in zijn zaak of professionele groep, wordt hij bekend in de derde persoon, als een 'Hij'.

Deze vier oriëntaties t.o.v. de werkelijkheid, t.o.v. de toekomst en het verleden in de tijd, en t.o.v. de binnen- en de buitenwereld in de ruimte, vormen een kruis dat Rosenstock-Huessy het 'Kruis van de Werkelijkheid' noemt. De grammaticale methode kan ook verstaan worden als kruis-methode, omdat die de werkelijkheid als kruisvormig interpreteert. Het is het spreken dat zowel de naar binnen en naar buiten gerichte ruimte schept (Ik en Hij), als de naar achteren en naar voren gerichte tijd (Wij en Jij).

Tenslotte, in zijn theologische geschriften, zegt Rosenstock-Huessy, dat wat de kerk de Heilige Geest heeft genoemd, nu gelijk kan worden gesteld aan het 'spreken van de mensheid'. De goddelijkheid van de mens bestaat uit zijn spreken en luisteren. De stroom van het levenwekkende spreken, van generatie tot generatie, de vernieuwing van het spreken door bijzonder geïnspireerde mensen, dit zijn de verschijningsvormen van de Heilige Geest in de geschiedenis.

Het bovennatuurlijke is niet een kracht die de elektriciteit concurrentie aandoet, het is het vermogen van de mens, door te spreken boven zichzelf uit te komen, en zo boven zichzelf uit te leven. De opstanding van de mens en zijn eeuwig leven heeft niet plaats als het doorgaande bestaan van een eenzame ziel boven de wolken; het gebeurt waar naar hem wordt geluisterd door toekomstige generaties. God is geen bovennatuurlijk wezen maar 'de kracht die ons doet spreken'. We ervaren hem ieder ogenblik waarop we boven onszelf uitreiken, door het woord te zeggen dat gesproken moet worden. Dat woord is het woord dat op tijd wordt gesproken, het woord dat de mens doet voortgaan in de toekomst. Zonde is misbruik van het woord, het spreken van woorden die de vrede en de waarheid die alle taal tracht vast te stellen, vernietigen.

In termen van de Drie-Eenheid is het de Heilige Geest die ons in de imperatief bezielt; de Zoon is ons subjectieve antwoord; en we horen de Vader wanneer we luisteren naar het verhaal van onze schepping. Als we spreken en luisteren representeren we de drie personen van de Drie-Eenheid. En, met dat te doen voltooiën we hun werking; we spreken openhartig in de alledaagse wereld - objectief.

Misschien zullen de bovenstaande korte aanduidingen van hoe Rosenstock-Huessy in zijn belangrijkste werken de grammaticale methode heeft ontvouwd, de lezer helpen om op het spoor te komen van de universaliteit van zijn methode. Descartes en de natuurwetenschappen zijn niet echt opzij gezet; zij zijn eenvoudig verwezen naar het objectieve front, één van de vier fronten van onze beleving.

De essays in dit boek volgen elkaar niet in logische volgorde op, behalve dat het eerste hoofdstuk de meest omvattende uiteenzetting is van het thema. De essays zijn op verschillende tijdstippen geschreven, maar zij hebben alle de bedoeling, dezelfde tot dusver niet erkende waarheden bloot te leggen:

- 1) dat het spreken de matrijs is die de mens tot mens maakt,
- 2) dat spreken aan denken vooraf gaat en het insluit,
- 3) dat een nieuwe methode voor maatschappijwetenschappen (en indirect voor alle wetenschap) opgezet kan worden op de basis van hoe de mens spreekt en luistert.

Moge de lezer de opwinding delen die twee generaties van leerlingen van Rosenstock-Huessy hebben gekend: het besef dat hier iets nieuws geboren staat te worden. En juist omdat het nieuw is, kan het òf te moeilijk, òf te naïef lijken. Maar het gebeurt zelden dat een lezer de kans geboden wordt, in een nog niet erkende ontdekking te delen. Naar de mate waarin je erin kunt delen, zul je deelnemen aan de onthulling van een nieuwe wetenschap.

Clinton C. Gardner

Norwich, Vermont

Augustus 1969

VOORWOORD VAN DE VERTALER

Dit boek is uitgegeven door de leefgemeenschap Rosenstock-Huessy-Huis. Uit deze naam blijkt dat Eugen Rosenstock-Huessy voor onze groep veel betekent. Het blijkt steeds duidelijker hoe insnijdend de kennismaking met deze man voor ons allen geweest is en hoe wat hij naliet in ons midden werkzaam is.

Een leefgemeenschap leeft bij de gratie van het met elkaar spreken en naar elkaar luisteren. Het spreken, de taal, de spraak, neemt een centrale plaats in in Rosenstock-Huessy's leven en werk. Het lag dus voor de hand zijn boek 'Speech and Reality', dat hierover handelt, maar veel beknopter is dan zijn hoofdwerk over taal: 'Die Sprache des Menschengeschlechts', eens goed te lezen.

Het heeft me niet meer losgelaten. Hoe armoedig is wat wij op school over taal leren en er nadien over horen of lezen, in vergelijking met wat deze man over het spreken, luisteren en denken te berde brengt. In onze tijd zijn woorden louter woorden geworden. In spreken met gezag geloven wij niet eens meer. Toch hangt onze toekomst dáárvan af.

Deze overtuiging deed mij besluiten het boek te vertalen. Daarbij stond voorop dat het boek door velen gelezen moest kunnen worden. Deze uitgave is bedoeld voor wie oren heeft om te horen, niet voor alleen een kring van geïnteresseerde intellectuelen. Ik vertaalde het in de eerste plaats voor de leden van onze leefgemeenschap, en verder voor de grote groep van vrienden buiten ons huis, die onze onderneming, ons vallen en opstaan, met een warm hart volgen en die vaak willen weten waar we onze inspiratie vandaan halen en wat de inhoud ervan is.

Ik heb met het oog op deze brede lezerskring getracht zoveel mogelijk vreemde woorden te vermijden en daar waar dat niet lukte, tussen haakjes of als noot onder aan de bladzijde, een vertaling of verduidelijking gegeven. Verder ben ik zo vrij geweest voor deze beperkte oplage de index weg te laten. Voor een eventuele grotere oplage kan daar uiteraard alsnog voor worden gezorgd.

Sommige stukken van het boek komen ook voor in 'Die Sprache des Menschengeschlechts'. Op enkele plaatsen heb ik de Duitse tekst (verzorgd door Georg Müller, maar ongetwijfeld onder ogen geweest van Eugen Rosenstock-Huessy) gevolgd, die soms voor mij iets duidelijker was en in een enkel geval een zinnetje meer bevatte.

Ik betuig hier graag mijn heel hartelijke dank aan Sam Hartman, die zin voor zin met mij doornam om te verifiëren of de betekenis van de Engelse tekst ook volgens hem klopte met de Nederlandse en of er aan de duidelijkheid dan wel aan het Nederlands nog wat te verbeteren viel, aan Joke van der Ree-Bode, die de gehele tekst in de eerste en in de laatste versie uittikte en sommige stukken zelfs nog vaker, en aan Ko Vos, die tenslotte het hele boek nog een kritisch doornam en een aantal waardevolle opmerkingen maakte.

HOOFDSTUK I

PLEIDOOI VOOR DE GRAMMATICALE METHODE

1. Inleidende paragraaf

Deze verhandeling werd geschreven ter verdediging van de leer van de taal, de grammatica. Wij zijn van mening dat grammatica het toekomstige voertuig is voor maatschappijonderzoek. Dan zal de grammatica, op dezelfde manier als de dialectiek en de wiskunde zich tot het huidige niveau ontwikkelden uit de al heel oude methoden van analyse en rekenen, ver boven het niveau van schools taalonderricht uitstijgen, en in plaats van een obsessie van gortdroge leerboeken, een sleutel worden tot de verborgen rijkdommen van de samenleving. Dit is meer dan alleen maar een overtuiging. Ludwich Feuerbach heeft al honderd jaar geleden als eerste een begin gemaakt met een grammaticale mensbeschouwing. Maar hij werd door zijn tijdgenoten misverstaan, in het bijzonder door Karl Marx.

Gedurende de laatste dertig jaar hebben drie ontwikkelingen onafhankelijk van elkaar Feuerbach's ideeën weer naar voren gebracht. In de eerste plaats drong in vele sociale vakken, zoals geschiedenis, volkenkunde en sociologie, het probleem van de veelvoudigheid van de aspecten, de verscheidenheid van de samenhangen, zich aan de onderzoekers op. Deze kwamen daardoor min of meer instinctief tot een methode die deze verscheidenheid als het fundamentele gegeven recht deed. Dit betekent al een stap in de richting van de grammaticale methode, want alleen in de grammatica is plaats voor zulk een eenheid in verscheidenheid. In de tweede plaats ontstond er vooral in Duitsland, rond de kernthema's van de algemene filosofie, een groep 'taaldenkers'. In de Engels sprekende landen gebeurt dat nu: wij denken aan A.A. Bowman en N.R.A. Wilson. In de derde plaats begonnen de taalgeleerden zelf te kijken in de richting van de samenleving.

Tot 1900 was de taalwetenschap min of meer te vergelijken met de economische wetenschap à la Adam Smith. Het denken over de oorsprong van de taal werd sterk belemmerd doordat de eerste mens gezien werd als een Robinson Crusoe-achtige figuur, als een 'homo economicus'. Een man als Rudyard Kipling kon toen voor de studenten van St. Andrews zijn schokkende redevoering houden over de leugenaar, die eigenlijk de eerste mens geweest zou zijn die werkelijk sprak. Ook hadden toen de abstracties van de achttiende eeuwse 'verlichting' nog voldoende invloed om de strijd om het bestaan, die meespeelt in ieder woord dat we spreken, te versluieren. De strijd voor

voedsel en onderdak kwam voor rekening van het lichaam, de 'geest' echter, zo dacht men met het optimisme van de eeuw van de rede, overdacht de waarheid der dingen.

De romantische school van de Grimms had net zo min oog voor de gevaren en ziekten van ons geestelijk leven. Zij hielden van folklore en de mondelinge traditie. Zij maakten zich geen zorgen over de krankzinnigheden, de dwaasheden en de dieptepunten van het geestelijk leven van de mensheid. Wij zijn nu gewaarschuwd door de psychoanalyse, door Nietzsche, door het in opstand komen der massa's, dat de strijd om het bestaan een strijd is binnen het sociale lichaam van de taal en even vaak faalt als succes heeft. De afbraak van de Duitse taal tussen 1933 en 1939 is, geloof ik, een van de snelst verlopende en radicaalste gebeurtenissen van alle tijden op het gebied van de geest en de taal. En als oog- en oorgetuigen daarvan kunnen we de afbraak van de taal, of de geestelijke ineenstorting, niet scheiden van de maatschappelijke. Taal, logica (in de filosofische zin van het woord) en literatuur definiëren, zoals ik in andere verhandelingen al heb aangetoond (zie blz. 50 e.v.), het lot van een samenleving, en zij brengen iedere politieke verandering tot uitdrukking; in feite belichamen en veranderen zij. Taal is een proces dat gewogen en gemeten kan worden, waarnaar geluisterd kan worden, en dat lichamen kan worden ervaren. Het voltrekt zich voor onze ogen en oren. Is het dan niet vreemd dat de wetenschap van dit levenssap van de samenleving niet waardig bevonden zou worden voor maatschappelijk onderzoek?

Ons pleidooi voor grammatica wordt ingegeven door het voor ieder constateerbare feit dat dit voertuig, deze moederschoot van het denken, tot nog toe niet als universele methode wordt gebruikt. Wij stellen ons voor uit te leggen waarom de twee aanvaarde wetenschappelijke methoden niet bruikbaar zijn op het maatschappelijk vlak. Wij stellen ons voor de maatschappijonderzoeker uit te leggen dat hij al lang, hoewel aarzelend of onwetend, de wel geschikte methode heeft aangehouden. Wij hopen een objectieve terminologie gevonden te hebben voor het grammaticale verschijnsel, een terminologie die meer is dan alleen woordenspel. En hoewel de praktische toepassing van de nieuwe methode in latere hoofdstukken zal worden behandeld, hopen we in dit hoofdstuk een procedure te volgen, waardoor de oude methoden op duidelijke en onweerlegbare wijze tegenover de nieuwe gesteld worden. De verschillende methoden zullen met elkaar worden vergeleken in de specifieke vorm waarin zij door de grondleggers zelf werden geïntroduceerd. We zullen aantonen dat deze methoden, letterlijk genomen en zoals ze bedoeld werden door hun grondleggers, krachtens hun aard en hun oorsprong niet toegepast kunnen worden op de samenleving.

Middeleeuwse en moderne denkers hebben nooit gesteld dat zij een methode hadden waarmee zij de veranderingen in de samenleving konden verklaren. Hun hedendaagse volgelingen op de gebieden van de geschiedenis, ethiek, psychologie, sociologie, economie en filologie, doen daarom hun voorgangers onrecht aan als ze volhouden dat onze kennis van de samenleving 'natuurwetenschappelijk' moet zijn (de gebruikelijke opvatting), of op de theologie moet stoelen. De oorspronkelijkheid van maatschappijonderzoek staat of valt met het bestaan van een

methode die noch is overgenomen van de theologie, noch van de natuurwetenschappen. Wij willen bewijzen, in termen van grammatica, van theologie en van natuurfilosofie, dat zo'n specifieke methode bestaat, en dat door die te gebruiken, katholieken, protestanten en humanisten verenigd worden in een gemeenschappelijke onderneming. Als de bij maatschappijonderzoek betrokken partijen niet tot een dergelijke eenheid komen, zal de opstand der massa's de diverse intellectuele groepen in hopeloze verdeeldheid aantreffen, even hulpeloos als in de tweede wereldoorlog het enige neutrale land in Europa werd bevonden. We moeten sámenhangen of we zullen samen 'hangen'; zo ziet de toekomst er voor de intellectuelen uit! Wij moeten voor het maatschappelijk denken een gemeenschappelijke basis vinden, of de massa's zullen, wegens onze onbegrijpelijke verdeeldheid, hun gang gaan zonder ons.

2. Maatschappelijke gevaren dwingen ons, ons uit te spreken

Wat is er mis met de samenleving? Dat er oorlog is en revolutie, crisis en decadentie! Zonder deze kwalen zouden wij in het paradijs leven, en dat wil zeggen, zonder zelfbewuste bezinning op onze sociale situatie. Maatschappelijke desintegratie heeft daarom ook een zegenrijke kant: zij dwingt ons wakker te worden. De grammaticale methode stelt dat de negatieve aspecten van de samenleving ons dwingen tot nadenken, spreken, schrijven, studeren, en dat niets anders ons tot werkelijk nadenken brengt. Onze analyse van de gevaren en de kwalen van de samenleving zal niet ingaan op al het kwaad dat de enkele eenzame mens kan overkomen. Wij zullen nu niet de problemen van ziekte en dood, zelfmoord en krankzinnigheid onderzoeken, hoewel deze wel wijzen op maatschappelijke kwalen of er mee samenhangen. Wij zullen over sociale kwalen alleen dan spreken voor zover zij voor meer dan één generatie, dan wel voor meer dan één plaats gelden. Op deze schaal kan het maatschappelijk probleem het duidelijkst zichtbaar worden gemaakt.

Bij deze wijze van benadering blijkt het aantal kwalen niet, zo erg groot te zijn. De kwaal a n a r c h i e weerhoudt groepen met eenzelfde doel van onderlinge samenwerking. Deze groepen of maatschappelijke klassen doen geen moeite om tot overeenstemming te komen. Zij worden niet geïnspireerd door eensgezindheid. Zij zouden elkaar geregeld moeten ontmoeten om een echte eensgezindheid te herstellen. Zij splitsen de eenheid in groepen. Ieder zorgt voor zichzelf, tracht meer te krijgen dan zijn deel en maakt op nooit voorziene manieren misbruik van zijn lidmaatschap van een groep. Anarchie, of, op economisch gebied, crisis of depressie, wordt veroorzaakt door een gebrek aan samenwerking en gemeenschappelijke inspiratie. Wat het kwaad zou kunnen keren, is eensgezindheid. Want daarmee zouden de ruimtelijk gescheiden optredende groepen of personen functioneren als één politiek lichaam, terwijl nu iedere groep of persoon slechts zijn eigen belang nastreeft.

D e c a d e n t i e betekent niet alleen dat mensen geen kinderen krijgen, het betekent ook dat zij blijkbaar niet voldoende fut hebben om de volgende generatie mee te krijgen in waar ze zelf mee bezig zijn. Decadentie is de consequentie van de heden-

daagse verabsolutering van vrijheid. We moeten het niet zien als slechts een biologisch falen, het is een zwakte van de hele mens. Het is de ziekte van de 'Entgültige Mensch' van Nietzsche, die schouderophalend zegt: 'Wat is liefde, wat is een ster, wat is geluk?', en daarmee de toekomst ondermijnt omdat hij de toekomst alleen maar binnen zou kunnen gaan door de volgende generatie te inspireren, en dat is nu juist waar hij van afziet. Decadentie betekent dat we niet in staat zijn de toekomst te bereiken met lichaam, geest of ziel. De decadentie van de oudere generatie veroordeelt de jongere generatie tot barbarendom. Decadentie van ouders laat kinderen zonder erfenis. De enige krachtbron die dit kan bestrijden is geloof. Geloof in de eigenlijke zin van het woord is nooit een geloof in de dingen van het verleden, maar is een geloof in de toekomst. Gebrek aan geloof is synoniem met decadentie.

In r e v o l u t i e s wordt de bestaande orde, en de mensen gevormd door en in het verleden, geweld aangedaan door de nieuwe mens, door de toekomstige generatie. De oude generaties worden 'geliquideerd', 'geëlimineerd', omdat ze in hun ogen hebben afgedaan.

O o r l o g brengt macht en bestuur in gebieden die tot nog toe niet onder de oorlogvoerende regering stonden. Het strak georganiseerde en geleide leger van een land in oorlog is, met zijn machineachtige doelmatigheid, een blijk van de bijzondere inspanning die geleverd wordt om de regering efficiënter en sterker te maken, opdat het gebied dat tot dusver buiten lag, nu ingelijfd zal kunnen worden. Oorlogen trachten exterritoriaal gebied in te lijven. Anarchie probeert de eenheid binnen een politiek lichaam te ondermijnen, vernietigt er de innerlijke eenheid van; oorlogen negeren de regels die buiten het eigen territorium gelden. De twee krachten anarchie en oorlog dwingen ertoe, bij een samenleving een binnen- en een buitenruimte te onderscheiden. Het tweevoudige karakter van de ruimte maakt dat bij elke gemeenschap een grens, vergelijkbaar met de huid van een dier, de ruimtelijke wereld in tweeën snijdt: een deel binnen en een deel buiten. Er bestaat geen samenleving die zich kan veroorloven, geen onderscheid te maken tussen het front dat naar binnen gericht is, naar de eensgezindheid dan wel naar de anarchie, en het naar buiten gerichte front, waar weerbaarheid en efficiency tegenover te overwinnen weerstand geëist wordt, en waar het probleem van de macht in de buitenliggende ruimte aan de orde is.

Deze uiteenzetting geeft een onbetwistbare basis voor het bestaan van de maatschappelijke orde. Want de twee assen van tijd en ruimte, met hun front naar voren en naar achteren, naar binnen en naar buiten, zijn niet slechts verbale pogingen om de maatschappelijke orde te kenschetsen; wat ermee wordt bedoeld, wordt bevestigd door dezelfde ervaring en het identieke bewustzijn van alle menselijke wezens. Zij zijn even universeel geldig als welke mathematische en logische waarheid dan ook.

Het feit dat een gemeenschap bedreigd wordt door vier kwalen, elk gericht op een van de tijds- en ruimtEFRONTEN, dwingt de mens ertoe bewust op de sociale problemen en processen in te gaan. En het eerste wat hij dan moet vaststellen, is dat een samenleving geen van deze kwalen onbeperkt kan verduren. De vier fronten van leven moeten voortdurend in balans gebracht

worden. Een onbeperkt heersen van één van de ziekten: totale oorlog, gehele decadentie, volslagen anarchie, gehele revolutie, betekent het einde van een samenleving. Het zou het denken over de samenleving volmaakt overbodig maken. Als deze kwalen ongebreideld voortwoekeren is geen maatschappelijk onderzoek zinvol of mogelijk. Maatschappelijk onderzoek zit gevangen in de realiteit, in het hart van het kruis der werkelijkheid, met de zorg voor vier taken: het bevorderen van geloof, kracht, eensgezindheid en respect, deze vier. Maatschappelijk onderzoek is het zoeken naar een herstel van het voortdurend nodige evenwicht.

De vier bedreigingen van de maatschappelijke orde maken ons wakker uit onze illusies en dromen. Maar over welke middelen beschikt de gemeenschap om deze gevaren te bestrijden? De middelen krijgen we misschien het best in het oog door met de oorlog te beginnen. Oorlog tussen twee gebieden eindigt met vrede. Wat betekent dat? Mensen die niet meer met elkaar 'on speaking terms' waren, beginnen weer te spreken.

Na een oorlog moet vrede gesloten worden; de vrede moet expliciet zijn. Na de tweede wereldoorlog duurde het tien jaar voordat de overwinnaar probeerde te spreken. Er was dus geen vrede tussen 1945 en 1955.

Wanneer verval een beschaving verwoest, hebben de ouderen geen geestdrift meer om de jongeren hun eigen geloof bij te brengen. Alweer ontbreekt het aan spreken. Het is niet zo dat de jongeren niet 'on speaking terms' zijn met de ouderen, dat ze beslist niet met elkaar kunnen spreken, maar de woorden die in een decadente periode tussen ouders en kinderen gewisseld worden, bereiken de oren van de jongeren niet met een kracht die overtuigt. Er is dan iets mis met de inhoud van de taal. Die lijkt slechts omhaal van woorden, dode formules, versteend ritueel.

Dat 'anarchie' gebrek aan eensgezindheid, aan gemeenschappelijke inspiratie betekent, is een waarheid als een koe. Woorden worden gebruikt alsof er maar één gemeenschap was. Maar woorden (in het bijzonder woorden als recht, welzijn, staat) hebben dan geen identieke betekenis onder de mensen. Al bemanen ze eenzelfde schip, ze spreken nog niet dezelfde taal. De woorden vliegen niet als de gevleugelde woorden van een gemeenschappelijk lied; zij worden vermoord door wederzijdse schroom, of althans door wederzijdse onverschilligheid. Twee talen worden gesproken onder het schijnheilig vernis van één. De Toren van Babel.

Tijdens revoluties devalueren taal en tradities uit het verleden als munten die ongeldig geworden zijn. De onaantastbare waarde van oude termen en van klassieke waarden wordt belachelijk gemaakt. Een nieuwe taal wordt geschapen.

Met deze korte lijst kan worden volstaan om aan te tonen dat de vier ziekten van de samenleving die ons aan het denken zetten, iets doen aan de taal. Zij verwonden de taal. Waarom kan dat niet anders? Om de eenvoudige reden dat de taal het wapen van de samenleving is tegen deze vier ziekten. Die ziekten takelen de samenleving af, elk door een van die fronten op de tijds- of ruimteas af te breken. Elk spreken verdedigt die vier fronten.

De kwaal van de decadentie is een gebrek aan geloof in de toekomst. De kwaal van de anarchie is een gebrek aan eensge-

zindheid. De kwaal van de revolutie is een gebrek aan respect voor het verleden. De kracht die normalerwijze revolutie tegenwerkt is trouw (De poging van Royce trouw te stellen boven alle andere krachten in de samenleving getuigt van een in wezen conservatieve opvatting; we zijn niet trouw aan de toekomst, maar aan het verleden).

En nu komt de vierde kwaal, oorlog. Oorlog woedt wanneer anarchie tussen twee groepen vervangen wordt door een geweldadige poging om eenheid te verkrijgen. Naar het middel van oorlog grijpt een groep die naar binnen toe eensgezind is — een leger is een voorbeeld van eensgezindheid, anders zou het geen leger zijn — maar onmachtig zijn wil op geweldloze wijze aan een andere groep op te leggen. Een groep komt in die situatie doordat hij wordt tegengehouden door een niet-geïntegreerd deel van de wereld er buiten. Oorlogen zijn een teken van zwakte van het bestel in vreedstijd. Dat heeft gebrek aan kracht door een tekortschieten van zijn ruimtelijke organisatie. Oorlogen moeten een gebrek aan kracht in vreedstijd goedmaken. Het kwaad dat oorlog heet, is een ruimtelijke kloof tussen twee delen van de aarde. Het goede waardoor een oorlog wordt overwonnen is doeltreffend bestuur. En bestuur is een doeltreffende organisatie van ruimte, van een gebied. Is het mogelijk de kwalen en de positieve krachten van het maatschappelijk leven te classificeren op een manier die concreet en volledig is? Ik meen van wel.

	richting naar as	naar de toekomst	naar het verleden	naar buiten
kwaad:	anarchie (= crisis)	decadentie	revolutie	oorlog
of ook:	geen eens- gezindheid	geen geloof	geen res- pect	geen kracht
goed:	eensgezindheid	geloof	respect	kracht

Bij twee generaties kan òf de oude òf de jonge generatie het bij het verkeerde eind hebben. Decadentie veroordeelt de oude orde, revolutie stempelt de nieuwe, of nog duidelijker: in een decadente maatschappij schiet het verleden tekort; bij een revolutie wordt de toekomst met geweld naar binnen gehaald. Decadentie en revolutie zijn kwalen van de maatschappelijke tijd, van de maatschappelijke evolutie door de tijden heen.

Wat betreft anarchie en oorlog, die zijn symptomatisch voor de kwalen van de ruimtelijke maatschappelijke ordening. Een zorgvuldiger analyse van deze twee ziekten 'in de ruimte' is vruchtbaar. De scheiding op de tijdsas in verleden en toekomst ligt voor de hand. In welke samenleving we ook staan, we zullen òf de achter ons liggende generatie decadent noemen en de opkomende klasse revolutionair, òf we zullen het verleden voldoende geloof toekennen. De tijd is nu eenmaal twee-voudig, breidt zich uit in tegengestelde richtingen, naar het verleden en naar de toekomst. Dit is duidelijk voor iedereen die spreekt binnen de samenleving, hoewel het lijnrecht ingaat tegen de misleidende kijk van de natuurkundige op de tijd. Het verleden en de toekomst bestaan niet los van een nu, waarvan zij de toekomst en het verleden zijn, en ten opzichte waarvan ze zich als goed of als kwaad manifesteren.

Dat de ruimte ook een tweevoudige aard heeft is minder duidelijk. Maar toch is het zo dat oorlog en anarchie strikt tegengesteld van aard zijn. We spreken alleen van anarchie waar we op eensgezindheid rekenen. Wanneer er een oorlog woedt tussen twee ver van elkaar gelegen landen, bijvoorbeeld tussen Canada en Duitsland, is dat geen anarchie. Niemand haalt het in zijn hoofd eensgezindheid tussen die twee te verwachten. Oorlog breekt uit doordat één van de twee niet de macht heeft om de ander te organiseren of te besturen. Staten zijn buitenstaanders ten opzichte van elkaar. Anarchie daarentegen laat de interne scheuring zien van wat een eenheid zou moeten zijn.

3. Een gemeenschap leeft door spraak, sterft zonder spraak

Levende spraak heeft als reden van bestaan het overwinnen, het voortdurend overwinnen van de vier genoemde kwalijke tendensen.

Voor de genezing van deze vier ziekten van de samenleving beschikken wij over vier verschillende wijzen van spreken. Mensen redeneren, voeren wetten in, vertellen verhalen en zingen. Over de buitenwereld wordt objectief gesproken, de toekomst wordt met wet en recht geregeld, het verleden wordt verteld, de eensgezindheid van de binnenwereld wordt uitgedrukt in zang. Mensen spreken met elkaar in een voortdurend proces van onder woorden brengen, omdat ze bang zijn voor verval, anarchie, oorlog en revolutie. De krachten van het gemeenschapsleven worden samengebald in woorden. Het zich voortdurend tegenover elkaar uiten van haar leden vormt de bloedsomloop van de gemeenschap. Door de spraak houdt de gemeenschap zijn tijds- en ruimteas in stand. Deze tijds- en ruimteassen geven richting en oriëntatie aan alle leden van de gemeenschap. Zonder zich uit te drukken in taal heeft iemand noch richting, noch oriëntatie in de tijd en in de ruimte. Zonder de richtingaanwijzers van het spreken (de taal, de spraak) zou de maatschappelijke bijenkorf onmiddellijk desintegreren.

Wanneer de spraak erkend wordt als het middel om de gemeenschap te genezen van de kwalen van disharmonie en discontinuïteit in de tijd en in de ruimte, dan is de grammatica de meest voor de hand liggende basis voor het grondvesten van een leer over het gemeenschapsleven. Als het woord 'grammatica' verdacht klinkt door de tekortkomingen van het taalonderwijs op school, kan hier gezegd worden: we bedoelen een kunde waarmee we inzicht kunnen krijgen in de kracht, de vitaliteit, de eenstemmigheid en de mogelijkheden van het levenssap van de gemeenschap (samenleving, maatschappij): het spreken, de taal, de spraak, de literatuur. In plaats van een beschrijvende taalkunde en een helende sociologie, wil onze methode een helende taalkunde zijn, die de krachten van vrede en oorlog toetst.

Er zijn twee erkende methoden waarmee de officiële wetenschap werkt: logica (in de filosofische betekenis van het woord) en mathematica. De logica vierde haar triomfen in de scholastiek. Deze bereikte een nieuwe hoogte toen, in een worsteling met Aristoteles en Augustinus, de dialectici gedwongen werden de paradox te erkennen naast alleen maar de

tegenstelling. Jesus est homo; Jesus est Deus⁺, is de fundamentele paradox. Nihil fit ex nihilo; mundus creatus ex nihilo⁺⁺, is een andere. Een logica die de paradox aanvaardt komt op een realistisch, meer omvattend en dieper schouwend niveau dan de logica uit de oudheid. Daardoor is de scholastiek nooit overtroffen in zijn logische spitsvondigheden.

De mathematica is het instrument van de moderne wetenschappen. In de worsteling met Euclides en door de ontdekking van het draaien van de aarde om de zon, werd het ogenschijnlijk van zijn gezag beroofd, op dezelfde manier als in de logica de rechtlijnige eenvoudige logica onttroond werd. Mathematica is het zuiveren van de ervaring, waarbij de gegevens van de ervaring worden behouden, maar ontdaan van ogenschijnlijkheden. De wereld van de ruimte, van de ruimtelijke uitgestrektheid, opende zich dank zij dit nieuwe instrument, zoals het rijk van de waarden voortreffelijk werd ontsloten door Thomas van Aquino en Bonaventura.

De vraag kan gesteld worden wat we nog meer zouden kunnen wensen. Is er behoefte aan een nieuwe wijze van benadering en een nieuwe methode? We hebben gesteld dat een nieuwe, een althans nog niet beproefde methode mogelijk is; de grammaticale, want spreken mag het levenssap voor tijd en ruimte van elke samenleving genoemd worden.

Hier en nu leven wij in een tweevoudige tijd en in een tweevoudige ruimte. Als levende wezens zijn we verantwoordelijk voor het behoud van wat er in het verleden bereikt werd, voor het vervullen van de toekomst, voor eensgezindheid aan het naar binnen gerichte, voor doeltreffendheid aan het naar buiten gerichte front van het leven. Om te leven moet ieder organisme de blik naar voren, naar achteren, naar binnen en naar buiten richten. Het was de dwaling van vroegere biologen, weerlegd door de Uexkuell-school, te menen dat organismen konden bestaan zonder binnen en buiten te onderscheiden, een onderscheid dat voor dode zaken niet nodig is. En het was een vergissing van de vroegere sociologen de maatschappelijke tijd te behandelen alsof het een rechte lijn was, die van het verleden door het heden tot in de toekomst reikte. Dit is niet waar. Ieder levend wezen, evenals een maatschappelijke groep, moet een heden verdedigen tegen een gelijktijdige druk van verleden en toekomst. Leven betekent achterom zowel als vooruit kijken, en op ieder moment kiezen tussen continuïteit en verandering.

Het hier en nu van ons allemaal betekent dat we in een tweevoudige ruimte en in een tweevoudige tijd leven. En de term tweevoudig is letterlijk waar, omdat de tijd zich in twee richtingen ontvouwt, naar het verleden en naar de toekomst. Hoe dieper we dat ervaren, hoe intenser we leven. De omvang van het verleden en het zicht op de toekomst verruimen zich als we intens en moedig achteruit en vooruit kijken. Op dezelfde wijze ontvouwt de ruimte zich meer en meer naarmate we het meer aandurven de buitenwereld onder ogen te zien en ons te storten in het innerlijk proces van zoeken naar overeenstemming en harmonie in de samenlevingsverbanden waarin we verkeren. Naar voren, naar achteren, naar binnen en naar buiten wijzen de bewegelijke fronten van het leven: zij kunnen geïn-

⁺ Jezus is mens; Jezus is God.

⁺⁺ Niets ontstaat uit niets; de wereld is uit niets ontstaan.

tensiveerd, vergroot, verruimd worden, maar zij staan ook bloot aan inkrimping en verval.

En we spreken, opdat we niet bezwijken onder het geweld van deze vier krachten. Wij spreken in een poging de spanning wat te verminderen. Spreken betekent het leven tot eenheid brengen, het leven vereenvoudigen, integreren. Zonder deze inspanning zouden we kapot gaan door een teveel aan inwendig, niet geuit verlangen, of door te veel indrukken die onze omgeving op ons maakt, te veel versteende vormen uit het verleden die ons vasthouden, of te veel rusteloze nieuwsgierigheid in de richting van de toekomst.

De grammaticale methode is de weg waarlangs de mens zich bewust wordt van zijn plaats in de geschiedenis (naar achteren), in de wereld (naar buiten), in de samenleving (naar binnen) en van zijn bestemming (naar voren). De grammaticale methode is, zo gezien, een aanvullende ontwikkeling van de spraak zelf. De spraak heeft de mens door de eeuwen heen richting gewezen en oriëntatie gegeven ten aanzien van zijn plaats in de wereld. Wat heden ten dage nodig is, is een nieuw bewustzijn van deze krachtbron van richting en oriëntatie. Grammatica is het zelfbewustzijn van de taal, zoals logica het zelfbewustzijn is van het denken. Door de beoefening van de grammatica verwerft de mens het vermogen de verleidingen te weerstaan van een primitieve logica, en van de ongerechtvaardigde toepassing hiervan op het bepalen van de plaats van de mens in de wereld. Die primitieve logica wordt in het bijzonder gekarakteriseerd door de veronderstelling dat de tijd opgebouwd is uit verleden - heden - toekomst, en in deze volgorde, zodat het heden eenvoudig het resultaat is van het verleden, en dat de toekomst het gevolg is van verleden plus heden.

Even ondoordacht is de veronderstelling van deze zelfde logica, waar die werkt met een ruimte van drie dimensies: lengte, breedte en hoogte. De moderne opvatting van een vierdimensionale ruimte is niet beter, want ook dat inzicht verdeelt de ruimte niet in een binnen- en een buitencirkel, wat toch de ervaring en waarneming van elk levend wezen is. Door te spreken steunen we de tijds- en de ruimteas van onze beschaving, omdat we dan onze plaats innemen in het hart van deze beschaving, geconfronteerd worden met zijn vier aspecten: zijn toekomst, zijn verleden, zijn solidariteit naar binnen toe, zijn strijd naar buiten toe. En in deze netelige blootstelling aan de vier fronten van het leven, aan het innerlijke, het naar buiten, het naar voren en het naar achteren gerichte front, moeten onze woorden een evenwicht scheppen: taal verdeelt en organiseert de wereld ieder ogenblik opnieuw. Wij zijn het die beslissen wat tot het verleden behoort en wat deel zal uitmaken van de toekomst. Onze grammaticale vormen verraden onze diepste biografische beslissingen.

Als ik zeg dat een tafel rond is, kan het woordje 'is' (ten onrechte[†]) als koppelwoord worden gezien, omdat het toegepast

[†]De grote en zeer tekenende blunder van vroegere grammatici om bezwaar te maken tegen het 'is' van het koppelwoord, omdat 'zijn' in dit verband eigenlijk geen werkwoord zou zijn, is nu door alle taalkundigen losgelaten, maar onze kinderen op school, en onze studenten in de filosofie zullen het waarschijnlijk nog lang moeten leren!

wordt op een ding. Maar als een lid van een gemeenschap zegt: "Ik ben gelukkig", neemt het kleine, weinig in het oog lopende werkwoord 'zijn', zijn volle plaats in in de tijd. "Ik ben gelukkig" betekent dat ik dit nu zeg omdat alleen op dit moment mijn geluk zo volledig is, dat ik er over spreken moet. Ik ben misschien eerder gelukkig geweest, ik kan het later wéér zijn. Niettemin blijft het waar, en dit tekent het "ik ben", dat ik het nú zeg. Een "ik was" gaat vooraf aan het "ik ben", en een "ik zal zijn" moet nog komen. Beide verwijzen naar tijden waarin ik andere dingen zei of zal zeggen, omdat andere dingen mijn bewustzijn toen vervulden, respectievelijk dan zullen vervullen. Het "ik ben (gelukkig)" impliceert dus dat het staat tussen 'was' en 'zal zijn'. Elke bewering in het heden is in zoverre biografisch, dat hij uitgaat van een verleden en een toekomst bij de spreker, of bij de groep waarvoor hij spreekt. "Wij zijn" en "ik ben" beslissen altijd, snijden af, kiezen uit en oordelen, veel duidelijker dan de schaduw van het "het is", dat gebruikt wordt voor dingen in de ruimte.

Als ik in deze tijd zeg: "Europa was een grote beschaving", of: "Europa is een grote beschaving", doe ik een uitspraak over leven en dood van Europa. Of ik degradeer die beschaving tot verleden tijd, of ik schrijf haar toekomst toe. En als ik zeg: "Wij allen zouden vrede op aarde moeten hebben", of: "Deze dictators zouden hun mond moeten houden", toont dat waar ik de grens trek tussen inclusiviteit en exclusiviteit, dat wil zeggen tussen mijzelf en de mensen die ik tot 'wij' reken aan de ene kant, en een aantal verfoeilijke mensen ergens in de buitenwereld. En dit oordeel over maatschappelijke zaken wordt dagelijks uitgesproken, overal op aarde, door de sprekende wereldsamenleving.

De schrijver heeft de grammaticale methode uitvoerig ontwikkeld in andere boeken[†]. Dit boek heeft niet de bedoeling alle argumenten en voorbeelden die in die geschriften werden genoemd, te herhalen. Hier is de bedoeling de discussie over dit onderwerp door de wetenschapsmensen en de theologen (onder wie in het bijzonder de rooms-katholieke) te bevorderen, opdat ze dit nieuwe denken ruimte zouden kunnen geven op grond van hun interpretatie van hun eigen grondbeginselen. Door hen te vragen kennis te maken met een methode die ze, gezien hun eigen uitgangsstellingen, zelf hebben laten liggen, kunnen we hopen bij te dragen aan het dringend nodige onafhankelijk worden van het maatschappijonderzoek, namelijk onafhankelijk van de theologie en van de natuurwetenschap. We moeten

[†]In het bijzonder in 'Soziologie' en 'Die Sprache des Menschengeschlechts'. In de Engelse taal is de enige bijdrage, heden ten dage ogenschijnlijk vergeten, Magnusson's briljante proefschrift van 1893 (Universiteit van Minnesota) over grammaticale tijden; heden ten dage: zie het posthume boek van Archibald Allan Bowman (Princeton en Glasgow), 'A sacramental Universe, being a study in the metaphysics of Experience' (Princeton University Press, 1939). In het Duits wijzen de geschriften van Ferdinand Ebner, Franz Rosenzweig en Martin Buber in deze richting.

twee dingen zien: onze eigen onafhankelijke taak, het scheppen van een nieuwe wetenschap, en de nog te leveren prestatie van de twee andere takken van wetenschap, te weten: de theologie die het moet presteren weer als een volwaardige tak van wetenschap te worden erkend, de natuurwetenschappen die moeten leren zich te beperken tot de zaken van de ruimte.

Grammatica schenkt, brengt tot uitdrukking, of is: vrijheid, vrede en gelijktijdigheid. Zonder gemeenschappelijke spraak hebben mensen geen gemeenschappelijke tijd, hebben zij ook geen onderling respect en onderlinge veiligheid. Spreken heeft te maken met tijd en ruimte. Zonder spraak kunnen de fenomenen tijd en ruimte niet 'ingevuld' worden. Alleen als wij tegen anderen spreken (of eventueel tegen onszelf) grenzen we de ruimte of cirkel af waarbinnen we spreken, tegenover de buitenwereld waarover we spreken. Door gearticuleerd spreken ontstaat het juiste begrip van ruimte, en dat wil zeggen het verdeeld zijn van die ruimte in een binnen- en een buitensfeer. De wetenschap van de ruimte is een beschouwing achteraf, van net één helft van het volledig fenomeen van de ruimte. Maar het waarlijk menselijke fenomeen van de ruimte wordt gevonden in het verbazingwekkende feit dat grammatica mensen binnen een gemeenschappelijke ruimte verenigt. Overal waar mensen met elkaar over een bepaald onderwerp praten, bewegen ze zich in een binnenkamer (of gemeenschap) tegenover de buitenwereld.

En hetzelfde is waar met betrekking tot het fenomeen tijd. Alleen doordat we spreken zijn we in staat een heden te scheppen tussen verleden en toekomst. Omdat ik je dit alles hier vertel en wacht op je antwoord, is het voor jou en mij mogelijk het verleden en de toekomst te vergeten en dit uur een uur te noemen, deze verhandeling een eenheid, dit ogenblik een moment, een tijdsspanne. Ruimte en tijd worden geschapen door menselijke spraak. De natuurwetenschappelijke noties van tijd en ruimte zijn tweederangs abstracties van de werkelijkheid van tijd en ruimte. Grammaticale tijd en ruimte gaan vooraf aan de natuurwetenschappelijke noties van een wereldruimte en van een in één richting gaande tijd. Want zij vooronderstellen de binnenruimte waarin de wetenschapsmensen leven, en ook enige onderlinge gelijktijdigheid. Zonder vooraf een eigen binnenwereld van de natuurwetenschap geschapen te hebben, kan geen steekhoudende natuurwetenschappelijke analyse van tijd en ruimte opgezet worden.

Door de gevaren die de samenleving bedreigen, wordt de mens gedwongen te oordelen over de richting waarin de zaken zich bewegen. Is er sprake van verval, van desintegratie van de samenleving? Zal hij stand houden? Zal hij leven? Achter elk denkbaar probleem van de sociale wetenschap steekt als belangrijkste zorg het onderkennen van de levende en de dode elementen in het maatschappelijk patroon. De dreiging van de dood is de eerste prikkel tot het doorvorsen van de samenleving. De tegenstelling tussen geschiedenis en kennis op het gebied van de wetgeving wordt overschat als die wordt gelijkgesteld aan het onderscheid tussen kennis van het verleden en kennis van de toekomst. Het deskundig verstaan wordt, in de geschiedenis evengoed als in de ethiek of in de wetgeving, door niets anders bepaald dan door het fijne gevoel voor de overlevingswaarde van de feiten die in het verhaal (de geschiedenis) naar voren komen.

"Vom Tode, von der Furcht des Todes, hebt alles Erkennen des Alls an."[†] Dit geldt voor alle kennis. In het geval van maatschappijkennis is het het lot van de groep - of de groep gedoemd is tot ondergang of verder zal leven - dat de grammatica van die gemeenschap (vereniging, samenleving, maatschappij) bepaalt. 'Opgang' en 'neergang' zijn de wat mechanisch aandoende termen voor deze twee kanten aan elk maatschappelijk verschijnsel. Zonder de onderscheiding van het duidelijk uitgesproken 'het zal leven', 'het leeft', of 'het heeft geleefd', zou de mens nooit iets weten. Anarchie, verval, oorlog en revolutie zijn de vier vormen van maatschappelijke dood. Omdat zij de maatschappelijke verschijningsvormen van de dood zijn, en omdat de mens voortdurend op zoek is naar leven, dwingt deze schakering van maatschappelijke kwalen ons ertoe ons uit te spreken.

Wij spreken ons uit. Elk denken over het leven of de dood van onze groep dwingt ons onze gedachten aan anderen mee te delen. Wij kunnen wat wij denken niet voorgoed voor onszelf houden, hoe traag we ook mogen zijn er met onze medemens over te praten. We schrijven boeken, laten er wat over los in wat we anderen leren, laten ervan blijken in ons testament, in onze nalatenschap, in onze brieven, onze gesprekken, bij het uitbrengen van onze stem bij verkiezingen. Waarom is spreken tegen anderen, communicatie, het beste bewijs voor het feit dat we betrokken zijn in maatschappijonderzoek? Het leven van de gemeenschap (groep, maatschappij) overleeft de levende generatie, het is meer-tijdig. De meeste wetenschapsmensen denken heden ten dage dat denken zich tussen tijdgenoten afspeelt. Dat is niet waar op ons terrein. Iedere lezer, iedere luisteraar, iedere leerling is jonger, minder door ervaring geplaagd en versleten dan de schrijver of spreker. Dat is tenminste de vooronderstelling die het schrijven van boeken, enz. (met uitzondering van examenstukken) betekenis geeft. Tegen de dood van een samenleving kan alleen gevochten worden door jongere mensen ertoe te brengen zich in te zetten aan het front (jongeren misschien niet in jaren, maar zeker jonger in die bijzondere ervaring, die mij beweegt dit te zeggen). De dreiging van maatschappelijke desintegratie dwingt oudere mensen ertoe te spreken tot jongeren. Opvoeding is geen luxe ten bate van het jongere individu; is het niet vaak hun ondergang? Neen, een samenleving heeft bondgenoten nodig om tegen verval te vechten. De ware vorm van maatschappelijk denken is onderwijzen. Maatschappelijke wijsheid en maatschappelijk onderzoek worden nooit aan tijdgenoten overgedragen, zoals bijvoorbeeld het geval is bij natuurkunde.

Bij natuurkunde wordt de tijds-kloof tussen de oude en de jongere natuurkundige zoveel mogelijk verwaarloosd. In echt maatschappelijk 'Erkennen'^{††} is de tijdsafstand tussen de spreker en de luisteraar van primair en wezenlijk belang. Natuurwetenschap is op zuivere redenering gegrond. Theologie

[†]"Aan de dood, aan de vrees voor de dood, ontspringt alle wetenschap van wat is." F. Rosenzweig, 'Der Stern der Erlösung'.

^{††}Het Duitse woord 'erkennen' (Ned.: inzien, herkennen, ontdekken) geeft goed het proces van inzicht krijgen, het verwerven van een bepaalde kennis, aan.

is gebaseerd op de zuiverheid van de geloofsbelijdenis. De geldigheid van de maatschappijwetenschap staat of valt met zuiver onderricht. De grote nieuwe ontdekkingen worden, wat het ook kost, overgebracht, en van deze communicatie zelf hangt af of deze ontdekkingen verifieerbare kennis, 'wetenschap' zullen zijn. Of de wetenschap omtrent de maatschappij betekenis heeft, hangt er vanaf of hij kan en wil passen in de meertijdigheid van de maatschappij. Want de maatschappij is een vat met een onbeperkt aantal 'tijden'. 'Pure teaching', zuiver onderricht, zonder enig onmiddellijk nut, noch voor de leraar, noch voor de leerling, is het kern-proces waardoor echte maatschappelijke kennis getoetst kan worden tegenover 'mixed teaching', gemengd lesgeven, zoals het gebruikelijke lesgeven, rekening houdend met examens, gezag, actuele gebeurtenissen, enz., genoemd kan worden. 'Pure teaching' is de garantie voor het wetenschappelijke peil van dit lesgeven, en het is misschien de enige garantie voor zijn wetenschappelijke zuiverheid.

Onze wetenschap is geen kritiek op zuivere redenering, maar een theorie over zuiver onderricht. Naar de aard van ons onderwerp, de maatschappij, de samenleving, treden we, als we de samenleving onderzoeken, zelf op als organen van het maatschappelijk proces van spreken, onderwijzen, schrijven.

De grammaticale methode verzoent het proces van de man die onderzoek doet, met de processen die hij beschrijft, door zijn plaats in het proces-in-de-tijd van spreken en luisteren, onderwijzen en studeren te erkennen. Wij spreken uit onze benauwdheid, of uit onze nieuwsgierigheid, tot geesten die we tot onze luisteraars, lezers, leerlingen trachten te maken. Dat is de verantwoordelijkheid van het verstand, die zelf de meest sceptische, minst communicatieve denker op zich neemt. Zelfs Sorel, die roept om geweld, roept in zijn doctrine in werkelijkheid en in de eerste plaats om lezers voor zijn verhandeling. De eerste uitroep van het menselijk zelfbewustzijn ten aanzien van de maatschappij is het woord 'luister!'. Zolang dit woord niet erkend wordt als de hoeksteen van het hele gebouw van de maatschappijwetenschap, zal deze wetenschap niet volwassen worden. 'Audi ut vivamus', 'Luister en we zullen overleven', is eigenlijk het eerste wat iemand zegt die over maatschappelijke vragen spreekt. 'Luister en de gemeenschap zal leven' is de eerste uitspraak en de steeds weer nieuwe belofte van elk maatschappijonderzoek.

De stelling van Descartes 'Cogito ergo sum' (ik denk, dus ben ik) faalt als het erom gaat dit proces te verklaren. De middeleeuwse stelling 'Credo ut intelligam' (ik geloof opdat ik versta) drukt ook niet uit waar het ons om gaat. In 'Out of Revolution'[†] heb ik uitvoerig gesproken over een formule die, hoewel parallel lopend met deze twee, uitdrukking zou kunnen geven aan het inzicht dat de tweede persoon, degene die luistert, ingevoerd moet worden. Dat is namelijk essentieel voor elke theorie over maatschappijonderzoek. Maar onze formulering 'Luister en we zullen overleven' sluit de bruikbaarheid van de theologische en natuurwetenschappelijke formules 'Credo ut intelligam' en 'Cogito ergo sum' niet uit.

[†] zie bibliografie

Onze formule claimt beide te bevatten, en een gelijkwaardig apriori in te houden als de genoemde twee, die gedurende eeuwen loyaliteit hebben afgedwongen.

'Audi, ne moriamur'; 'Luister, opdat we niet sterven', of 'Luister, en we zullen overleven', is een grondstelling die ervan uitgaat dat de mens de kracht bezit om relaties met zijn medemens op te bouwen die verder gaan dan hun persoonlijke belangen. Deze formulering ontkent in zijn vooronderstelling de marxistische opvatting dat denken zuiver eigenbelang zou zijn; hij snijdt ook de idealistische opvatting van denken om der wille van het denken zèlf de pas af.

Overleven betekent meer dan een verstomd naast elkaar voortbestaan van twee individuen. Het betekent, dank zij het luisteren, een leven op een ruimer en hoger plan. Dit is echter op dit moment niet onze zorg. We willen hier de introductie van de grammaticale methode verdedigen. Door de luisteraar in te voeren, de 'jij', die verondersteld wordt te luisteren, wordt iets bereikt waar de wetenschap in faalt; de dualistische voorstelling van een wereld van subjecten en objecten wordt hiermee verlaten. Grammatica rekent niet met twee, maar met drie personen: ik, jij en het. Zo kent het maatschappijonderzoek de leraar, de leerling en hun leerstof. Om de wetenschappelijke gelijkwaardigheid van onze methode ten opzichte van de bekende methoden te bewijzen, zullen we van deze laatste hun wetenschappelijke basis opsporen. Bij de gang van de wetenschap door het laatste millenium (de tweede duizend jaar van onze jaartelling) moesten bepaalde veronderstellingen gedaan worden waar we het allen mee eens zijn, zolang we te maken hebben met niet-maatschappelijke vraagstukken.

4. De vooronderstellingen van theologie en natuurkunde

Menselijke overleving en wederopleving zijn afhankelijk van spraak. De contouren van de onderwerpen die benaderd moeten worden met de grammaticale methode zullen duidelijk worden wanneer we de fundamentele vraag stellen wat logica en mathematica, of wat theologie en natuurwetenschappen, beloven te bereiken. Als daarbij blijkt dat die wetenschappen een heel veld van onze ervaringen onaangeroerd laten, zal het ons niet verbazen te ontdekken dat de huidige samenleving behoefte heeft aan een nieuwe methode om de maatschappelijke problemen op te lossen. Onze verdediging van de grammatica is bedoeld om ons geweten ervan te overtuigen dat we geen grond betreden die al bezit is van anderen.

Om deze taak beknopt te houden zullen we trachten de bedoeling van de theologische en de natuurwetenschappelijke methode in twee Latijnse formules samen te vatten. Het is niet uit snobisme dat we Latijn gebruiken. In het Latijn kunnen we wat meer afstandelijk en op een zorgvuldiger afwegende wijze ieder woord van de formule bestuderen dan in onze eigen talen. Een vertaling zullen we toevoegen.

Anselmus van Canterbury heeft zijn studie samengevat in een zin die met enkele aanpassingen geschikt is om als patroon te dienen, óók voor de natuur- en maatschappijwetenschappen. Door Anselmus' formule te gebruiken kunnen we er zeker van

zijn in verbinding te blijven met de gedachten van de theologen en de filosofen zelf. Ten aanzien van de natuurwetenschap zullen we proberen de formule zoveel mogelijk volgens Descartes te modelleren. Anselmus zegt in *De incarnatione verbi*, c.4, dat hij zijn twee beroemde boekjes schreef 'ut quod fide tenemus de divina natura et eius personis praeter incarnationem, necessariis rationibus sine scripturae auctoritate probari possit'.

Het gebied van de theologie wordt verdeeld in twee delen: 1. De goddelijke natuur en de drie-eenheid, 2. De incarnatie (de vleeswording van Christus). No. 1 is een zaak van logische discussie en deductie, no. 2 is een zaak van historische en persoonlijke ervaring. De theologie als wetenschap, met de logica als zijn gereedschap, stoelt op één onherleidbaar ervaringsgegeven: de kruisiging; over al het andere is vrij onderzoek en onenigheid mogelijk. Zonder dat ene onherleidbare ervaringsfeit zou deze theologie geen christelijke theologie geweest zijn. Zonder de vrije discussie over al het andere zou echter nooit (de moderne agnostici zien vaak de enorme vrijheid binnen de scholastiek over het hoofd) een theologie hebben kunnen bestaan. De waarheid die de middeleeuwse theologen door redenering trachtten te formuleren over God, met uitzondering van de incarnatie, omvat het geheel van activiteiten die aangeduid worden onder de naam 'scholastiek'. Het behoeft geen betoog, dat in de formule van Anselmus, de woorden 'met uitzondering van de incarnatie' niet betekenen dat de incarnatie geen invloed uitoefent op het redeneringsproces. De woorden 'met uitzondering van' zijn misleidend als ze letterlijk genomen worden.

'Met uitzondering van' betekent dat redenering onze tradities en onze herinneringen aan het historisch leven en de dood van de stichter van de kerk niet kan verklaren. Anselmus zegt op een andere plaats dat hij omgekeerd kan bewijzen dat het mensdom geen vrede gevonden zou kunnen hebben zonder deze historische ervaring. Met andere woorden: theologie kan gaan tot het leveren van het bewijs van de negatieve situatie die zou bestaan in een wereld en een mensdom zonder de vleeswording van Christus. Deze uitspraak maakt duidelijk dat de zaak die uitgesloten wordt van berekening, de incarnatie, geen aanhangsel is. De incarnatie is aldoor aanwezig in de geest van hen die met de redenering bezig zijn. Dat wil zeggen dat de combinatie van bespiegeling en traditie heel subtiel is: de historische ervaring dwingt de bespiegeling naar een niveau waarop het onmogelijk op een andere wijze kon komen. Van een wereld en een mensdom zonder incarnatie kan bijvoorbeeld worden bewezen dat zij incompleet zijn, in het krijt staan, een basis vormen voor wanhoop, pessimisme en agnosticisme. Als dit waar is, is de werkelijke basis van de theologie, in al zijn geestelijke activiteit, het samengaan van twee reeksen feiten.

+ opdat wat we in het geloof voor waar houden aangaande de goddelijke natuur en haar personen, met uitzondering van de incarnatie, bewezen kan worden door het juiste gebruik van de rede, zonder gebruik te maken van het gezag van de Schriften.

Het Christendom is niet gegrondvest op een mythe of een legende. Het is de eer van het Christendom een historisch geloof te zijn, gebaseerd op gebeurtenissen plus redenering.

Laten we nu in analogie hiermee de wetenschappelijke grondstelling voor Descartes en zijn volgelingen en medestanders in de moderne filosofie en de natuurwetenschappen, opstellen. Descartes en de moderne mens zien natuurfilosofie als hun opdracht. Ik stel de volgende formule voor, voor hun groundbegrip van natuur en wetenschap: 'Philosophia naturalis et scientiae naturales operam dant, ut quod sensibus tenemus de physica natura et eius elementis, praeter expansionem spatii et motum, necessariis rationibus sine mundi speciosi auctoritate probari possit.' Vertaald: Natuurfilosofie en natuurwetenschap trachten de gegevens die wij via de zintuigen verkrijgen over de fysieke natuur en haar elementen, met uitzondering van de uitgebreidheid van de ruimte en van beweging daarin, te bewijzen door het juiste gebruik van de rede, zonder gebruik te maken van het gezag van onze indrukken.

Dat de natuurwetenschappen de natuur terugbrengen tot een systeem van regels over golven, beweging, gewicht, enz. is vaker aan de orde gesteld. De hele hiërarchie van de wetenschappen tracht sociologie te reduceren tot anthropologie, anthropologie tot biologie, biologie tot scheikunde, scheikunde tot natuurkunde, natuurkunde tot wiskunde. Op een bijeenkomst van psychologen van dit land in Dartmouth, hield de voorzitter een rede die een mathematische formule gaf voor al het psychologisch onderzoek. Een beroemde meetkundige schreef een boek 'Laws of Divine World Order' (wetten van goddelijke wereldorde) waarin alles was gebaseerd op meetkunde. Dit was tegen het eind van de negentiende eeuw. Tweehonderd jaar eerder had Spinoza zijn ethiek 'more geometrico' (op de wijze van de meetkunde) geschreven. Minder vaak wordt duidelijk gezegd wat de 'conditio sine qua non'[†] van al deze berekeningen is: een voorwaarde die niet bewezen kan worden, maar die intuïtief moet worden aanvaard. Toch wijzen de felle discussies over de dimensies er wel op dat de intuïtie ten aanzien van ruimte, en van de uitgestrektheid ervan, bij die discussie het uitgangspunt vormt, en dat dit een gegeven is dat nergens uit af te leiden valt. 'Met uitzondering van het intuïtieve begrip van ruimte' lijkt daarom gerechtvaardigd. Dit wordt nog meer evident wanneer we zien dat de term 'dimensie' gebruikt wordt, telkens wanneer het woord ruimte buiten de discussie wordt gelaten. Het woord dimensie wordt vaak ook gebruikt voor het begrip tijd. Maar het woord dimensie is onmiskenbaar bedoeld om een kwaliteit van de ruimte te etiketteren, of een grootheid van de hogere wiskunde. Alle pogingen er tijd mee aan te duiden zijn beeldspraak. Over tijd als nóg een dimensie van de ruimte, en over een vier-dimensionale wereldruimte wordt weliswaar tegenwoordig veel gesproken, maar dat doet niets af aan het ruimtelijk karakter van het oorspronkelijk begrip. Wanneer we een fundamentele categorie zover uitbreiden dat hij betrekking krijgt op een andere fundamentele categorie, kan het zijn dat het andere begrip (hier het begrip tijd) ons in verle-

[†]Vereiste waaraan beslist voldaan moet worden.

genheid brengt. We menen daarom met recht te kunnen volhouden dat de categorie ruimte het meest recht heeft op het woord dimensie.

Het invoeren van de tijd als vierde dimensie is in wezen een capitulatie voor die ene categorie die we niet los kunnen laten: de ruimte en zijn zogenaamde drie dimensies. Het is poëtische beeldspraak als het woord dimensie gebruikt wordt voor tijd. En noch Descartes noch Spinoza vonden het nota bene nodig rationaliserend over de tijd te spreken. Descartes noemde de tijd een wonder, een dagelijkse schepping Gods. Spinoza beschouwde de tijd als een verkeerde indruk, die we als bedriegelijk moesten doorzien, precies zoals in de Hindoe-wijsbegeerte niet óver de tijd geredeneerd wordt, maar deze wordt weggedeneerd. In de natuurfilosofie is de tijd of een vierde dimensie van de ruimte, of alleen maar een indruk. De tijd heeft niet de rang van die ene intuïtieve uitzondering van het zuivere redeneren (dat blijft uitsluitend de ruimte⁺), maar ook niet de rang van mathematisch beredeneerde realiteiten. De tijd is in de natuurwetenschappen noch een categorie, noch een feit.

Dit wat betreft de tijd. Maar ook God komt in de natuurwetenschap niet als een premisse aan de orde. Voor de strikte wetenschapsman is God een hypothese waaraan hij in zijn systeem geen behoefte heeft. Er komt nooit iets uit een systeem wat we er niet eerst hebben ingebracht. Het begrip van de natuur dat de laatste vierhonderd jaar gehanteerd werd in de wetenschap is terug te brengen op de ruimte als grondvest, en op de ruimte alleen, met opzettelijke weglating van God, of van de tijd.

In onze grammaticale filosofie, ofwel in onze grammatica als middel voor een nieuwe maatschappijwetenschap, concentreren we ons op het fenomeen tijd. Dat een mens tijdgenoten moet maken in gesprekken, door te spreken, door les te geven; dat we heden ten dage Homerus en Shakespeare lezen, dat we liederen zingen, in een koor zingen, wetten voor de toekomst maken; dat is het merkwaardige van de samenleving en van de mensen in de samenleving. Onze nieuwe formule wordt: de maatschappijfilosofie en de leerstellingen over de samenleving zijn gebaseerd op de veronderstelling dat hetgeen wij voor waar houden over maatschappelijke veranderingen, met uitzondering van de ervaring van vrede, bewezen kan worden door het juiste gebruik van de rede, zonder gebruik te maken van het gezag van het empirisch geschreven recht. In het Latijn: *'Philosophia societatis et doctrinae sociales operam dant, ut quod conscientia tenemus de societate eiusque mutationibus temporalibus, praeter pacem, necessariis, rationibus sine statutorum auctoritate probari possit.'*

Deze stelling is opgesteld in strikte overeenstemming met de twee andere methode-formules. Opdat niet een paar punten van de structuur van de drie formules duister blijven kunnen

⁺Het boek van A.A.Bowman 'A sacramental Universe' bevat bijzonder veel materiaal om de ruimte-obsessie van de natuurwetenschap te bewijzen. Zelf heb ik er geen bezwaar tegen als men van mij zou zeggen dat ik door de tijd geobsedeerd ben.

we er beter even bij stilstaan voor we de laatste stelling in details bekijken. De drie formules luiden:

1. Theologie en de scholastieke logica trachten aan te tonen dat wat we in het geloof voor waar houden ten aanzien van de goddelijke natuur en de goddelijke personen, met uitzondering van de incarnatie, bewezen kan worden door het vereiste gebruik van de rede, zonder gebruik te maken van het gezag van de Schriften.
2. Natuurfilosofie en natuurwetenschappen trachten de feiten die wij via de zintuigen verkrijgen over de fysieke natuur en zijn elementen, met uitzondering van de uitgebreidheid van de ruimte en van de beweging daarin, te bewijzen met behulp van het vereiste gebruik van de rede, zonder gebruik te maken van het gezag van onze indrukken.
3. Maatschappijfilosofie en de leerstellingen over de samenleving zijn gebaseerd op de veronderstelling dat wat wij voor waar houden over maatschappelijke veranderingen, met uitzondering van de ervaring van vrede, bewezen kan worden door het vereiste gebruik van de rede, zonder gebruik te maken van het gezag van het empirisch recht.

Een vergelijkende, overigens niet volledige analyse laat de volgende overeenkomsten zien:

1. Alle drie formules hebben als onderwerp twee verstandelijke activiteiten: de een is een algemene filosofie, de ander een specifieke wetenschap of een aantal specifieke wetenschappen. Dit dubbele onderwerp laat zien dat we met ondernemingen van omvangrijke aard te doen hebben; ondernemingen die door een leger van denkers werden en worden uitgevoerd, denkers die de algemene vraag achter hun werk aangereikt krijgen door een filosofie, en die zich aan het werk zetten om een onnoemelijk aantal specifieke vragen op een gespecialiseerde manier te beantwoorden, als geleerden, ieder op zijn vakgebied.
2. Alle drie bewegingen vertegenwoordigen een poging om primaire kennis te vervangen door kennis van wetenschappelijk karakter. De eerste kennis kan globaal genomen empirische kennis genoemd worden; de opdracht van de wetenschap is deze kennis om te zetten in een kennis met universele geldigheid (necessariis rationibus: door het vereiste gebruik van de rede). De drie typen van empirische kennis zijn:
 - a) De leerstellingen van de Bijbel. Daar de natuur geen Bijbel heeft: b) Het empirisch gezag van de natuur, de wereld die we waarnemen met onze zintuigen, de wereld van de waar te nemen verschijnselen (zoals zonsopgang en zonsondergang), die we in onze formulering 'mundus speciosus', de schijnbare wereld, hebben genoemd. c) Het empirisch gezag van de maatschappelijke orde, gevormd door het geheel van de verordeningen (regels, statuten, wetten) van de vele groepen en groeperingen; regels die, ook al missen ze de kwaliteit van wetenschappelijke onontkoombaarheid, even bindend zijn voor de leden van die groepen als de Bijbel voor de gelovige, en de zintuigelijke waarneming van de wereld voor de natuurwetenschappelijke leek.
3. Alle drie de wetenschappen houden zich aan een grondgegeven dat niet kan worden bewezen, maar wél moet worden aanvaard voor een gesprek kan beginnen en redelijke vragen kunnen worden gesteld. Dit wordt uitgedrukt door het woord

'praeter'. Voor de christelijke denker wordt de menswording van Christus, voor de natuurwetenschapsmens de ruimte en de beweging daarbinnen, en voor de leraar maatschappijwetenschappen de vrede, apart gezet als een dergelijke niet te bewijzen grootheid. Waarom 'vrede' zo'n grondgegeven is zullen we later uitvoerig bespreken. Hier vragen we alleen aandacht voor de omstandigheden waaronder de drie vergelijkbare feiten zich laten gelden. Ieder van hen bereikt de hersenen van het individu voordat hij zich wijdt aan zijn wetenschappelijke taak. Zij doen een beroep op hem niet in zijn hoedanigheid van wetenschappelijk arbeider, maar in zijn hoedanigheid van menselijk wezen in de samenleving. Het medium waardoor de drie grondgegevens de leek in de wetenschappelijke arbeider bereiken, zodat hij op basis van die gegevens aan het werk kan gaan, is in elk geval verschillend. Van de ruimte en van de beweging daarbinnen, heeft de mens weet via zijn intuïtie, door zijn persoonlijke zintuiglijke waarneming. Van de menswording van Christus weet hij door de levende kerktraditie door de eeuwen heen. En over vrede wordt het individu ingelicht door de maatschappelijke ervaring binnen zijn groep, welke die groep ook mag zijn (stam, familie, gemeenschap, school). De empirische gegevens bereiken hem in drie gevallen langs verschillende wegen. Eén weg is zijn zintuiglijke uitrusting, een andere de geschiedenis, de derde het dagelijks leven in een groep.

In aanvulling op deze analyse kan gezegd worden dat de grondgegevens 'incarnatio', 'spatium' en 'pax' (menswording van Christus, ruimte en vrede) soms uitgebreid moeten worden. Zo leerde bijvoorbeeld Thomas van Aquino dat niet alleen de menswording van Christus, maar ook de drieëenheid (Vader, Zoon, Heilige Geest) niet verklaard kon worden door redenering alleen. Anderen zullen misschien een ander element aan 'pax' willen toevoegen, en zelf heb ik de beweging, 'motus', toegelaten als een grootheid die met de ruimte de status van niet te bewijzen grondervaring deelt. Deze weifeling over de uitgebreidheid van het grondgegeven heeft echter geen invloed op de hoofdstructuur van de formule; het woord 'praeter' kan gevolgd worden door één of twee grootheden. Ons houdt alleen het karakter van de formule bezig, waardoor twee groepen gegevens van elkaar onderscheiden worden: de gegevens die de opmerker of denker gegeven moeten worden voordat hij wetenschapper wordt, die hem als menselijk wezen gegeven moeten worden; en een bestand van gegevens die hem niet bereiken tenzij hij als wetenschappelijk werker op zijn terrein werkzaam is.

Ik ben van mening dat de verwaarlozing van het volledig ongelijksoortig karakter van deze twee gegeven-bestanden, veel schade heeft aangericht. Want het heeft de wetenschappen gescheiden van het gewone gezonde verstand, zonder in te gaan op de heel belangrijke vraag wat de wetenschappen en het lekenpubliek als gemeenschappelijk intellectueel bezit hebben. Voordat een wetenschapper onderzoek kan doen, worden leken en deskundigen gebundeld als mensen, door de fundamentele ervaringen van liefde voor Christus, van het zich bewegen in de ruimte, en van vrede. Dit overzicht zal voldoende zijn om aan de ene kant de overeenkomst, aan de andere kant de belangrijke verschillen te laten zien tussen

de drie werkwijzen. Maar het wordt tijd ons te wijden aan de ontleding van de derde formule.

5. Het ordeningsprincipe voor samenleven: het onderwijzen.

De wetten van een land zeggen uitdrukkelijk wie gehoorzaamd, wie geëxploiteerd, wie vertrouwd, en wie in oorlogstijd bevochten moeten worden. Dat is geen wetenschappelijke kennis, het is empirische kennis gebaseerd op de trouw aan een bepaald land. De maatschappijfilosofen trachten door wetenschappelijke redenering te bewijzen dat de verschillende opvattingen in het bewustzijn van de burgers van de onderscheidene maatschappelijke groepen een eigen plaats in de tijd hebben, dat een samenleving een zinvol verschijnsel in de tijd is ondanks de veranderende opvattingen en het veranderende ledenbestand. Maar geen maatschappijwetenschap kan ook maar enige waarheid overbrengen aan een leerling of een lezer die geen ervaring heeft van vrede, en daardoor van het euvel dat door vrede wordt overwonnen. Het is een onbegonnen zaak maatschappelijke leerstellingen te onderwijzen aan jongens en meisjes die thuis of op school niet ervaren hebben wat vrede is, of aan mensen die arbeidsongeschikt zijn of als opgejaagd wild leven.

Zonder het gevoel en het bewustzijn van vrede als primair feit dat aan het menselijk verstand voorafgaat, breekt al ons lesgeven bij de handen af. Met dit in gedachten zal de lezer gemakkelijk begrijpen waarom Duitse jonge mensen die geen vrede beleefden tussen 1914 en 1923, niet onderwezen konden worden met de oude Duitse methode van onderricht. De voorwaarde daartoe, die in vroeger dagen onuitgesproken op de bodem van het geweten en het bewustzijn van iedere leerling aanwezig was, was er niet meer. Anarchie, verval, oorlog en revolutie vernietigen het maatschappijonderwijs zowel als de maatschappij zelf, dus meer dan de maatschappij alleen.

De lezer zal nu ook begrijpen waarom ikzelf tussen 1919 en 1933 probeerde jonge Duitsers in een situatie te brengen waarin vrede en vriendschap verwezenlijkt konden worden voordat woorden ter interpretatie werden gesproken. De ervaring van, vrede moet bij leerlingen van maatschappijvakken verzekerd worden voordat de inhoud van welk maatschappijonderwijs ook, vrucht kan dragen. En daar in de hedendaagse maatschappij veel conflicten, klassenstrijd, desintegratie en anarchie worden ervaren, is de basis voor de maatschappijwetenschappen klein geworden. Maar ook, omdat de sociologen deze niet aantoonbare voorwaarde niet willen erkennen, missen zij in hun conclusies vaak het punt waar het om zou moeten gaan.

De meeste maatschappijwetenschappers verafschuwen het idee dat ze geen wetenschapsbeoefenaren zouden zijn in de zin van de natuurwetenschap. Dit lijkt me terecht voor zover ze misschien bang zijn te moeten buigen voor een godsdienstig gezag. Als de keus ligt tussen geloof en wetenschap, is het voor een maatschappijwetenschapsman natuurlijk verleidelijk de zijde van de natuurwetenschappers te kiezen.

Maar als we bezig zijn met de maatschappij, zijn we bezig met tijd, niet met ruimte. De vraagstukken van traditie en vooruitgang, verandering en continuïteit staan voorop voor iedere sociaalwetenschapper, zodra hij zijn mond open doet of

zijn vulpen pakt, want zonder een leerling die zijn tijd geeft, zonder een lezer die tenminste enkele minuten leestijd offert, bestaat er geen maatschappijwetenschap. Ik moet de eerste socioloog nog ontmoeten die geen boek of tijdschriftartikel geschreven heeft of gaat schrijven. Boeken zijn echter aan tijd gebonden verschijnselen in een veranderende maatschappij, en boeken veranderen van mening met iedere verandering van de maatschappij. Dat wil zeggen dat iedere maatschappijfilosoof met elke gedachte en elk woord iets doet in de tijd en met de tijd zelf. En alles wat hij beschrijft, geschiedenis, staatsinrichting, regels en wetten, gebeurtenissen, is een maatschappelijk verschijnsel binnen tijdsgrenzen. Als we weten wanneer een verschijnsel in de samenleving goed is en wanneer niet, wanneer het een deel is van maatschappelijke vrede en wanneer een deel van maatschappelijke oorlog, dan weten we alles wat van het verschijnsel van belang is.

Wanneer we als leraar de boeken kiezen die een scholier behoort te lezen, dan hebben we zijn tijdgenoten vastgelegd, ondanks alle afstanden in de tijd. We hebben naar voren gekeken, naar het doel dat we wensen dat hij zal bereiken, en we hebben achterom gezien, opdat hij de belangrijke bagage van andere tijden met zich mee kan nemen in de toekomst. Wij hebben naast hem gestaan, hoewel we ouder zijn dan hij, en we hebben op hem gewacht, zodat hij ons in kon halen. En terwijl wij op hem wachtten, hebben we ons verplaatst uit onze individuele tijd, en voor hem en voor onszelf een school en een klaslokaal gebouwd, als een plaats voor communicatie en voor de gelijk-tijdigheid die de scheiding tussen de generaties overbruggt, althans voor een deel. Door hem representatief denken uit andere tijden aan te bieden, hebben we een gewelf gebouwd over het heden, dat aan één kant steunt op het verleden dat door ons lesgeven wordt vertegenwoordigd, en aan de andere kant op zijn toekomst, waarop zijn leren vooruitloopt.

De eerste belichaming van de nieuwe maatschappijgrammatica is dus onderwijs. Bij het leerproces ontmoeten twee niet-tijdgenoten elkaar, maar zó, dat ze tijdgenoten kunnen worden, zoals 'De Magistro' van Augustinus ons heeft geleerd volgens onze interpretatie van zijn samenspraak.⁺ De leraar en de leerling zijn de twee vertegenwoordigers van de maatschappij waarin het tijdselement naar voren springt. De leraar is meer dan een man die ervaringen vertelt uit zijn eigen persoonlijk leven. Iedere leraar vertegenwoordigt meer dan alleen zijn persoonlijke kennis. De tradities van het mensdom brengt hij in, en daarmee is hij het voertuig waarmee het meest wezenlijke uit het verleden overgebracht wordt. Zo is ook iedere leerling als leerling meer dan een jonge man. Onderwijs ontvangen betekent meer toekomst krijgen, meer richting, meer verantwoording dan de niet ontwikkelde zwerver die van dag tot dag aan de kost tracht te komen. Het feit dat een jongen studeert,

⁺Uiteengezet in lezing gehouden voor de Augustinian Society te Harvard, 17/12/1938.

Zie ook het hoofdstuk over 'De Magistro' in 'Der Atem des Geistes'.

verdeelt zijn leven in een voorbereidingstijd en een leven daarna. Zo legt een leerling de nadruk op het tijdselement van een toekomst die zich onderscheidt van het heden, zoals de leraar de nadruk legt op het tijdselement van het verleden en daarmee de kostbare bezittingen van het verleden naar het huidige ogenblik brengt.

Dat het mogelijk is door les te geven en les te krijgen een patroon van gelijktijdigheid te weven tussen mensen van verschillende maatschappelijke categoriën, is het grote voorbeeld van pacificatie (vredessluiting) in de samenleving. Daarom is het met elkaar spreken in het klaslokaal niet hetzelfde als de logica die we vinden in de dialogen van Plato, maar ook niet als het mathematisch werken in een natuurkundig laboratorium. Het is van belang de derde kant van de dialogische situatie te onderstrepen: het is een overwinning op natuurlijke verschillen binnen een aan tijd gebonden orde tussen mensen. Het feit dat ieder gesprek tussen mensen die geen tijdgenoten zijn een overwinning is op de natuur, verheft het leerproces tot het maatschappelijk proces bij uitstek. Zoals er een zuivere redenering bestaat, zo is er een zuiver maatschappelijk proces te vinden in het onderwijzen. Lesgeven is niet een natuurlijke zaak. Met lesgeven bevinden we ons niet meer in het rijk van de natuur. Hier laat het maatschappelijk leven zijn eigen, bijzondere aard zien.

Hierbij kan niets herleid worden tot ruimtelijk fenomeen, en dat zou ook niet zinvol zijn. De grammaticale methode, en het onderwerp van de grammatica, zijn volledig verschillend van natuurlijke verschijnselen. Hetzelfde geldt natuurlijk voor het fundamenteel verschillend zijn van onderwijs en theologie. Het valt niet te ontkennen dat deze beide met de tijdsstroom te maken hebben, maar de cynische uitdrukking 'specious present', schoonschijnend heden, die sommige moderne Amerikaanse filosofen gebruiken voor een echt totstandgekomen gelijktijdigheid tussen niet-tijdgenoten, bewijst hoe nodig het is te verduidelijken dat maatschappelijke tijd en maatschappelijk onderzoek los staan van theologie. Onderwijs handelt in zijn vorm en methode niet over eeuwigheid. Onderwijs kan eeuwigheid als onderwerp hebben. Maar het proces van onderwijs en opvoeding op zichzelf is wereldlijk, tijdelijk, ontheologisch, maatschappelijk. Het richt zich op vrede tussen klassen, tussen groepen van verschillende tijden. En het vooronderstelt de wenselijkheid van vrede.

We hebben in de formule van Anselmus er de nadruk op gelegd dat het enige wat (in de theorie) voorondersteld en aangenomen moest worden, de menswording van Christus was. We hebben in het natuurwetenschappelijk proces de vooronderstelling van de ruimte, met zijn dimensies, en van de beweging daarin, onderstreept.

Bij het leggen van de nadruk op wat gegeven moet zijn voor de maatschappijwetenschappen, vrede, doen we hetzelfde: het accent leggen op iets wat gewoonlijk niet genoemd wordt, en nooit in zijn methodische belangrijkheid is geanalyseerd. Voor ons is dit het fundament voor het geven van maatschappelijk onderwijs. Het is in dit verband de moeite waard erop te letten wat er gebeurt als deze aan de ratio (verstandelijke overweging) voorafgaande veronderstellingen ophouden het centrum of het apriori te zijn. Men moet zich concentreren op het gegeven 'ruimte', om met natuurwetenschappelijke ogen

te zien. De natuur verdwijnt indien ruimte en beweging niet eerst gegeven zijn. Zonder deze basis komen we terecht bij Christian Science, bijgeloof, Hindoe-mysticisme. Evenzo moet de menswording van Christus centraal staan om alle wijsgerige navorsingen over menselijke waarden in onze tijd hun juiste plaats te geven. Zonder de incarnatie moet het denken over waarden leiden tot polytheïsme. En moderne waardefilosofieën zijn dan ook bijna alle polytheïstisch. Zij kennen vele waarden. Zonder een universele maatstaf voor de volmaakte mens levert een filosofie over waarden slechts een fenomenologie op zonder eenheid, een vergelijkende studie over verschijnselen.

We zullen moeten erkennen dat we op eenzelfde soort probleem stuiten als we niet aannemen dat alle maatschappelijke research te maken heeft met vrede; dat die het fundament vormt van de centrale en intuïtieve maatschappelijke ervaring, zonder welke we geen sociale kennis of oriëntatie kunnen hebben. Er zijn veel historici, sociologen, etc., die zich òf van deze veronderstelling niet bewust zijn, òf er openlijk vijandig tegenover staan. Maar misschien zijn we er nog niet in geslaagd onze stelling duidelijk te maken dat vrede nu juist die ervaring van tijd is, die essentieel is om onze tijdsnotie volledig, reëel en onweerlegbaar te maken. Daarom nog een paar opmerkingen over de verhouding tussen vrede en tijd.⁺

Het begrip tijd als een vierde dimensie van de ruimte, berooft tijd van zijn geheel eigen kwaliteit van verandering. Verandering is meer dan beweging. Elke verandering is dubbelzinnig. Een verandering kan evengoed ten goede als ten kwade zijn. Hij kan ten dode voeren of tot nieuw leven. Als tijd alleen bestudeerd zou moeten worden omdat alles in de tijd verandert, zoals het weer, dan zouden we geen criterium hebben om de tijdsverschijnselen een rangorde te geven, naar gerechtigheid, rechtmatigheid, wenselijkheid, enz.

Het begrip vrede echter bepaalt de kwaliteit van veranderingen, en daardoor van de relatie tot de tijd. Vrede is de ervaring van verandering op het juiste moment. De beste verandering is een vredige verandering. Vrede is geen situatie die de verandering, of de geschiedenis, of de hervorming, in de weg staat. Vrede vooronderstelt verandering en tijdsprocessen. Vrede wordt in stand gehouden door geboren worden, ouder worden en sterven van de leden van de gemeenschap heen. De sterfelijkheid van de mens is de eerste waarborg voor een voortdurende maatschappelijke verandering. Vrede is de kwaliteit van verandering die maakt dat die verandering door alle betrokkenen wordt goedgekeurd en gesteund. Vrede betekent dus dat de verandering unaniem aanvaard wordt. En omdat vredige veranderingen unanieme veranderingen zijn, voegt vrede aan het externe en natuurlijke element van de tijd die behandeld wordt in de natuurkunde, een uniek essentieel element toe: het menselijk deelnemen aan dit tijdsproces via ons eigen bewustzijn. Vredige verandering is de meest menselijke verandering, omdat het betekent dat het grootst mogelijke aantal leden van

⁺Een uitvoeriger uiteenzetting over deze materie is te vinden in mijn hoofdwerk over de grammatica 'Die Sprache des Menschen-geschlecht', Lambert Schneider, Heidelberg 1963/64.

de samenleving meedoet in de tijdsstroom, dat bewust doet, en het betrokken proces goedkeurt.

We maken de innerlijke verhouding tussen tijd en bewustzijn het best duidelijk door van de in de tijd gegeven maatschappelijke orde te zeggen dat die zo mogelijk in vrede, niet in een oorlogstoestand, zou moeten verder gaan. Want alleen op deze wijze wordt het bewustzijn dat we hebben t.a.v. de maatschappij en zijn wettige orde, een bewustzijn dat wetenschappelijk en kritisch gezuiverd is. Hoe zou de maatschappijwetenschapper echte kennis kunnen bezitten, kennis die er aanspraak op maakt universeel waar te zijn, als zijn bewustzijn niet door andere mensen gedeeld kan worden? Zijn inzicht in wat rechtmatige veranderingen in de samenleving zijn, moet gedeeld kunnen worden door alle andere leden ervan. Maar dan is ook een besliste voorwaarde voor het bestaan van een maatschappijwetenschap dat veranderingen vredig kunnen verlopen; want alleen dan kan hij hopen dat zijn eigen filosofie over maatschappelijke veranderingen universeel, en dat betekent houdbaar, want geldig voor allen, zal zijn.

Vrede wordt hier dus gebruikt in de dialectische zin van de gebeurtenis die na moeite en strijd, na oorlog of anarchie, de tijds- en ruimteas van de samenleving herstelt. Wij zeiden reeds dat spraak de tijds- en ruimteas overeind houdt. We stelden ook dat anarchie, oorlog, decadentie en revolutie de vier hoofdverstoorders zijn van deze assen, en van het 'kruis van de werkelijkheid' dat zij met elkaar vormen. Daarna zeiden wij dat het enige geneesmiddel voor deze storingen steeds weer bestaat uit het zich uitspreken van iemand tegenover iemand anders die toevoert. Daar elk sociaal kwaad een 'polychroon', dwz. een meer dan één tijd overspannend karakter had, meer dan één generatie aanging, was de eerste genezende aanpak ervan het uitnodigen van een minder goed geïnformeerd, minder gewond, minder eraan versleten iemand, opdat die kan delen in onze pijn, ons onbehagen, ons inzicht, onze oplossing, als toehoorder, als onze leerling. We vatten de grondregel van maatschappelijk onderzoek samen in de zin: luister, opdat wij zullen overleven.

Nu kunnen we er hier nog een stelling aan toevoegen: vrede is de ervaring van dit in leven gebleven zijn na maatschappelijke rampen. Vrede belichaamt de winst geput uit het overleven van voorafgaande rampen van de mensheid. Vrede is niet alleen maar de onschuld van het paradijs, vrede is de door de historie verworven immuniteit tegen bepaalde gevaren en kwaden van de samenleving. Iedere vrede is een concrete en specifieke overwinning op een bepaalde verstoring van voorafgaande vrede-toestanden. Vrede is synthese, samenvoeging, naar de definitie-in-één-woord van Ward, waar alle maatschappijwetenschap naar uitziet.

Intellectuele synthese is de vrede van ons verstand, de reflectieve pendant van vrede in de samenleving. Vrede en synthese zijn tweelingen. Het Latijnse woord 'pax' heeft betrekking op de wereld waarin Rome heerser was, het Griekse woord synthese heeft betrekking op de daarnaast bestaande wereld van het denken.

Toen Ward in Duitsland Haeckel en Ostwald ontmoette, discussieerden zij over de mogelijkheid in één woord een definitie te geven van wetenschap. Haeckel zei: Genesis; Ostwald, de chemicus, gaf als definitie: Analyse. En Ward zei: Synthese.

Dit illustreert duidelijk de drie wijzen van denken. Genesis is theologie, en Haeckel, de man van de evolutie, die iets wilde zeggen wat klopte met de richting waarin hij meende dat de oplossing van het 'Welträtsel' lag (het raadsel waar de wereld ons voor stelt), blijkt een vermomde theoloog te zijn (en alle Duitse filosofen waren vermomde theologen); Ostwald, die de term analyse gebruikte, blijft trouw aan de Cartesiaanse traditie: hij is een echte wetenschapsman van de moderne tijd. Maar Ward redt de onafhankelijkheid van de maatschappijleer. Omdat het leerproces te maken heeft met de creatieve krachtsinspanningen van ons maatschappelijk leven moet het, in zijn methode, hetzelfde zaad van verantwoorde creativiteit bevatten. Synthese is de verst strekkende toepassing van het beginsel van het met elkaar spreken, zoals dat door een leeraar van vrede in praktijk gebracht wordt. Het scheppen van vrede is dus waar het om gaat bij het te behandelen onderwerp in het maatschappijonderzoek, en bij degenen die zich met maatschappijonderzoek bezig houden. Wij moeten minstens tot vrede komen met elkaar, spreker en luisteraar, voordat we waarheid kunnen overdragen.

6. Metalogica, Metaaesthetica, Metaethica, of: de Opmars van de Wetenschap.

De vraag hoe we het middel en de methode voor maatschappijonderzoek zullen noemen is niet alleen maar een kwestie van een woord. De ontwikkeling van de wetenschappen wordt duidelijk gemarkeerd door de veranderende benamingen voor de er aan ten grondslag liggende methoden. Deze veranderende terminologie, en deze verandering van methode, is op zichzelf een belangrijk hoofdstuk in de opvoedingsgeschiedenis van het mensdom. En nu we gezien hebben dat opvoeden de primaire bezigheid is waarmee de mens vrede doet ontstaan tussen niet-tijdgenoten, ligt het voor de hand dat de overgang van de ene methode op de andere de belangstelling heeft van alle moderne sociologen, te beginnen met Saint-Simon en Comte. Saint-Simon vroeg zich af: waarom was de scholastiek progressief, wetenschappelijk, regenererend? Waarom is de moderne theologie in de verdediging, schuchter, reactionair? Waarom is dezelfde wetenschap op het ene moment essentieel, op het andere tweederangs?

Ook Comte verdeelde de ontwikkeling van de wetenschap in drie hoofdstukken. Zijn historische schema heeft een parallel in onderzoekingen die verricht zijn op het terrein van de filosofie, over het aantal methoden dat nodig is om de elementaire velden van onderzoek te bestrijken. Van de laatste generatie van de neo-Kantiaanse en neo-Hegeliaanse school waren het o.a. Lask, Hans Ehrenberg en Jaspers, die de coördinatie van drie basisdoctrines bepleitten, die in de plaats zouden moeten komen van de te simpel gebleken metafysica van de verlichting met al haar hedendaagse aanhangers. Metafysica zou

[†]Meta, een Grieks woord, wordt gebruikt in allerlei samenstellingen in de betekenis van: mede, naast, tussen, achter.

moeten plaatsmaken voor drie onafhankelijke 'meta'-wetenschappen: metaethica, metalogica en metaesthetica. Deze drie doctrines zouden de basis moeten zijn voor het onderzoek op resp. het maatschappelijk terrein, het terrein van de natuur, en de wereld der waarden. De betekenis van al ons onderzoek en onderricht hing af, zo stelden zij, van onze bereidheid de maatschappij, de natuur en de waarden, op te bouwen op drie fundamenten in plaats van op één.

Noch het geschiedenis-schema van Comte, noch de neo-Kantiaanse discussie, heeft de maatschappijwetenschappers zelf echter overtuigd. Wij willen hun taak weer opvatten door de twee te combineren. Door de reële concrete ontwikkeling van de wetenschappen in de loop der tijden te vergelijken met het ideale beeld van de betrokken wetenschappelijke methode, zullen we misschien in staat zijn hun dilemma op een meer praktische manier te formuleren. Uit onze vergelijking zal blijken dat de twee wetenschappen die gepropageerd werden door de filosofen (metalogica en metaesthetica) al lang bestaan. Die twee hebben de grens van het derde veld overschreden. En door die grensoverschrijding droegen ze vaandels waarachter de moderne maatschappijwetenschappers vijanden verwachtten i.p.v. bondgenoten. Alleen als de maatschappijwetenschappers vrede kunnen sluiten met zowel de theologen als met de natuurwetenschappers en daarbij hun onafhankelijkheid kunnen bewaren, zal het onderwijs over de samenleving overtuigend kunnen worden. Leraren die onderling geen vrede tot stand kunnen brengen verdienen het vertrouwen van hun studenten niet.

Metalogica bestaat al. In het begin van de twaalfde eeuw, niet eerder, werd de term theologie gebruikt voor de taak van het coördineren 'van de acht verhalen van de dialectische theologie op het gewelf van de Bijbel'. Het was een revolutionair woord. Te velen, zelfs onder ontwikkelde en wetenschappelijk geschoolde mensen, verwarren tegenwoordig Christendom met theologie. Maar theologie kreeg zijn naam als een wetenschap voor het oplossen van problemen, ontstaan door een onbevredigend functioneren van de kerk toen die al 1000 jaar bestond. In deze zin is theologie beslist een tweelingzuster van wat wij ons als taak stellen: het van de grond krijgen van een maatschappijwetenschap voor een maatschappij die niet bevredigend functioneert. De eeuw die voorafging aan het munten van de nieuwe term 'theologie' had ontdekt dat de paradox de grootste hinderpaal was voor een wetenschappelijke behandeling van de problemen van de kerk!⁺ Theologie is metalogica, die de logica van de rechtlijnige redenering dwingt naar de hoogten van de paradoxen waarmee levensecht denken te maken heeft. Nihil ex nihilo; mundus creatus ex nihilo.⁺⁺

⁺De Berengarische twisten, na 1050, woedden naar aanleiding van de paradox die het voortdurende probleem van de scholastiek zou worden: 'est ipsum et non est ipsum' (wat hetzelfde is, is niet hetzelfde). Dit wordt duidelijk aangetoond in de recente publicatie van Gerhart Ladner, 'Theologie und Politik vor dem Investiturstreit' (Baden bij Wenen, 1936)

⁺⁺Niets ontstaat uit niets; de wereld is uit niets geschapen.

Paulus apostolus Romanus et non Romanus est.⁺ Panis et vinum corpus Christi est et non est,⁺⁺ etc.

Bij metalogica was het nodig te wijzen op het betrekkelijk late ontstaan van de naam theologie ervoor. Voor metaesthetica, de basiswetenschap die de empirische kennis van de natuur op een hoger plan brengt, hebben we een oude naam, die echter sinds de Renaissance een geheel nieuwe betekenis kreeg. Metafysica, een woord afkomstig van Aristoteles, is een term die wij allen kennen. En voor de meeste mensen houdt dat in dat moderne metafysici met dezelfde zaak bezig zouden zijn als Aristoteles. Dat is niet waar. De natuur in de wereld van vandaag, is niet dezelfde als de oude cosmos waarmee Aristoteles zich bezig hield. Het is tegenwoordig de natuur minus de waarden en geheimen van de goden (of van God).

Het begrip natuur is voor alle moderne metafysici gezuiverd, door de problemen die behandeld werden door de Christelijke theologie en de geschiedenis, weg te laten. Metafysica is de oude metafysica minus de geheimen aangaande God in de geschiedenis. Het begrip heeft alleen te maken met de natuur en de god van de natuur. Door op het feit te wijzen dat moderne metafysica in feite de kennis is die de menselijke kennis van de wereld der meetbare verschijnselen te boven gaat, corrigeren we de te ruime opvatting over metafysica. Van een naam die bij Aristoteles slechts een literair toeval was - het was de naam van zijn boek dat na zijn boek over fysica geplaatst werd - werd de betekenis in latere tijden beperkt tot het terrein van de metaesthetica. De tegenhanger van de waarneming van de verschijnselen in de natuurlijke wereld is het onderwerp van de Renaissance-rivaal van de theologie, de metafysica.

We kunnen dus zeggen dat de neo-Kantiaanse eis van metaesthetica vervuld werd door metafysica, te beginnen met Giordano Bruno en Descartes. Het is een uitstekend woord, want de fysieke wereld is de wereld van zintuigelijke waarneming (= esthetica), wat van het Griekse woord 'aisthesis' komt. En de esthetica in de zin van de schoonheid van de 'universalia in re' (het algemene in het bijzondere), is een deel van dit veld van onderzoek, omdat de algemene voorwaarden waaraan de dingen in de waarneembare wereld moeten voldoen zeker onder de categorie 'schoon' geklassificeerd kunnen worden, omdat 'schoon' de waarderingsmaatstaf van onze zintuigen is.

Ik heb mij in mijn boek 'Out of Revolution' verantwoord voor de keuze van het woord 'metanomie'⁺⁺⁺ voor de methode en de kennistheorie die nodig zijn voor ieder onderzoek van de wezenlijke vraagstukken van de samenleving. Ik denk niet dat mijn keuze arbitrair is. Het tweetal ethiek en metaethiek is onmogelijk, vanwege het zeer bijzondere gebruik van het woord ethiek als morele discipline. Het lijkt niet mogelijk aan dat woord het karakter van een empirische wetenschap terug te ge-

⁺Paulus is de Romeinse apostel, en geen Romein.

⁺⁺Brood en wijn zijn het lichaam van Christus, en zij zijn het niet.

⁺⁺⁺'Metanomie' van de Griekse woorden 'meta'= aan gene zijde, en 'nomoi'= wetten.

ven. De empirische wetenschappen hebben het gevoel dat ethici zich meer bezig houden met normen dan met feiten. Economen, sociologen, politieke wetenschappers, historici, juristen, houden zich bezig met de normen van de empirische sociale wetenschap. Omdat dit het geval is, is de term *metaesthetica* onbruikbaar, want het zou geen duidelijke tegenstelling inhouden tot deze beschrijvende activiteiten, maar alleen tot de moraliserende ethiek. *Metanomie* daarentegen rijst uit boven enig bijzonder aspect of deelgebied van de wetgeving nodig voor het rechtmatig functioneren van de samenleving. Het heeft te maken met de wetmatigheden van het wetgeven in de samenleving. En, als naam, heeft het de plezierige eigenschap duidelijk tegenover zowel de wet als de economie te staan.

De theologie van Anselmus en van Thomas van Aquino is *metalogica*; de metafysica in de stijl van de 18e eeuw, die betrekking heeft op de god van de natuur, is *metaesthetica*. Mijn opdracht is de *metaethiek*, en daar is dringend behoefte aan, vanwege het naast elkaar bestaan van onderling tegenstrijdige maatschappelijke wetten. *Metalogica* moest ontstaan toen een nieuw heidendom de ene Christelijke kerk deed uiteenvallen in een veelvoud van feodale en plaatselijke kerken. *Metafysica* was nodig toen de coördinatie van nieuwe gegevens over de natuur, zoals de ontdekking van Amerika, vroeg om een systeem voor verre continenten, landen en lichamen. *Metanomie*, of *metaethica* is, in deze tijd van radio, nodig vanwege het pandemonium van propagandakreten voor verschillende elkaar beconcurrerende systemen, menstypen en maatschappijvormen, dat onophoudelijk in onze oren klinkt. Als we de historische namen, en ook de Kantiaanse termen identificeren, dan zullen we ontdekken dat de mensheid een merkwaardig vaste koers gevolgd heeft bij het gaan van *metalogica*, via *metaesthetica* naar *metanomie*.

Ik heb het streven van de *metalogica* de '*concordia*', *discordantium canonum*' op het gebied van de goddelijke waarheid genoemd: het met elkaar in overeenstemming brengen van de paradoxale uitingen van de geest. Tot overeenstemming bringende wetenschap is *metalogica*. Zo zou ik de passie van de laatste eeuwen voor natuurfilosofie willen benoemen als de passie voor een systeem dat ver van elkaar verwijderde lichamen coördineert, en dat de tot dusver los van elkaar staande feiten van de wereld in verbinding brengt met elkaar; een passie die in de metafysica als een systeem tot uitdrukking wordt gebracht. Een systematiserende wetenschap is natuurwetenschap, *metaesthetica*.

En de richting waarin ik denk zal waarschijnlijk benoemd moeten worden als het *metaethische* zoeken naar het gelijktijdig maken van elkaar wederzijds uitsluitende sociale gedragspatronen, als de '*metanomie*' van een echte samenleving, die tegenstrijdige manieren van leven moet omvatten. Mijn geloofsbelijdenis, mijn grammaticale werkwijze, is gewijd aan de taak aan het geschreven recht van elke gegeven samenleving de *metanomie* toe te voegen, de wetenschap die ons enthousiasme voor het synchroniseren van niet-tijdgenoten verklaart en bevredigt: ouderen en jongeren, zwart, bruin en blank, bestuur en anarchie, primitief en verfijnd, geleerd en eenvoudig, onschuld en wereldwijsheid, in vrede met elkaar in één menselijke samenleving.

Misschien moet nu gezegd worden dat metalogica, metafysica en metaethica elkaar hier vinden in hun streven hetzelfde te bewijzen voor het verstand, voor de natuur en voor de samenleving. Welbeschouwd worstelen zij alle drie met het vraagstuk van de alomtegenwoordigheid van God. Theologen worstelen hiermee in de verwarrende doolhof van verstandelijke uiteenzettingen en stellingen. Metafysici trachten de verschijnselen van de zintuigelijke wereld te interpreteren als blijken van kosmische harmonie en schoonheid, als natuurlijk, ondanks de verwarring in de wereld die waargenomen wordt.

Metanomie zou gezien kunnen worden als het zoeken naar de alomtegenwoordigheid van God in de meest tegengestelde patronen van menselijk samenleven. Het is niet verwonderlijk dat de drie wetenschappen hoewel ze hetzelfde willen, verschillende methoden moeten gebruiken. De methode van de logica, de dialectische methode, wordt gebruikt voor het verklaren van de tegenstrijdigheden in de uitgangsstellingen (niets ontstaat uit niets, toch schiep God de wereld uit niets). Zo zegt de wiskundige en natuurkundige methode: de kleinste eenheid is het atoom, neen de kleinste eenheid is de golf. De grammaticale of dialogische methode zegt: alle mensen zijn gelijk, neen, alle mensen zijn verschillend. Met deze laatste stelling raken we, naar mijn gevoel, de kern van alle maatschappelijke problemen van de toekomst. De paradox van het menselijk wezen in de samenleving is eenvoudig deze: de mens is een aparte eenheid met eigen belangen, maar hij is ook een broeder met gelijke belangen.

Het beeld van de mens, tijdens de heerschappij van de metalogica, was dat van een rampzalige zondige eenling. Het beeld van de mens volgens de natuurfilosofie, was dat van iedereen's gelijke. De visie van de maatschappijleraar is metanomisch. Hij weet dat de wetmatigheden van de samenleving ons onophoudelijk differentiëren: de verscheidenheid binnen het menselijk geslacht is verbazingwekkend. Met behulp van de metanomie geeft hij de mens zijn vermogen terug zich met anderen één te weten, ondanks deze verschillen. Het evenwicht tussen de maatschappijwetenschap, die uitgaat van het verschillend zijn van de mensen, en de maatschappijfilosofie die de mens voor eeuwig hetzelfde houdt, is de kern van elk onderzoek op maatschappelijk terrein. We komen er niet door één kant van de maatschappelijke paradox op te geven: nòch door vast te stellen dat alle mensen gelijk zijn, nòch door ze toe te staan zo verschillend te worden dat ze het vermogen verliezen zichzelf met anderen één te weten. Vrede is het woord dat het bestaan van deze paradox in de samenleving uitdrukt: dat mensen die verschillend zijn, door in vrede met elkaar te verkeren, zich in elkaar herkennen. Met deze paradox als grondslag wordt het maatschappelijk leerproces op dezelfde basis geplaatst als de middeleeuwse en de moderne wetenschappen. Geen wetenschappelijk onderzoek, geen grootscheepse intellectuele onderneming, kan op gang komen zonder tegenstellingen te erkennen. De mens verkeert in een tegenstrijdige positie doordat hij leeft. God is tegenstrijdig omdat hij de levende God is. En de natuur is paradoxaal omdat zij in beweging is. Op ervaring gebaseerd menselijk denken is niet krachtig genoeg om de tegenstrijdigheden te weerspiegelen van de onderwerpen waar het zich mee bezig houdt: de samenleving, de waarden, de natuur. Pas wanneer

het wetenschappelijk stadium is bereikt, zoals in de scholastiek, of in de natuurwetenschap, of in dit geval in het maatschappijonderzoek, worden het empirisch en het mechanisch functioneren van het individuele verstand verheven tot een gemeenschappelijke onderneming van het mensdom. Daarin weerspiegelt het denkproces niet één aspect van zijn onderwerp, maar alle tegenstrijdige aspecten ervan.

Altijd wanneer een gebied van het leven veroverd wordt door de wetenschap, rijst het verstand boven de eerste empirische vaststellingen uit tot het hogere niveau van de paradox, van de tegenstellingen. Veel lichamen, één ruimte; veel waarheden, één God; veel tijden, één vrede. En het onderwijs over de maatschappelijke orde en wanorde moet worden opgebouwd op de tegenstrijdige visie van de mens in oorlog en de mens in vrede, opdat het de intellectuele onderneming bij uitstek van de toekomst wordt.

7. Stellingen

Spraak geeft kracht aan de ruimtes en de tijdsas van de samenleving. Grammatica is de methode die ons bewust maakt van dat maatschappelijk proces. Het ligt dus voor de hand grammatica te gebruiken als basis voor de metaethica van de samenleving. Wij hebben deze nieuwe discipline niet metaethica, maar metanomie van de samenleving genoemd om de voor de hand liggende reden dat economie, bionomie, theonomie, de wetten (nomoi) van de verschillende wetenschapsgebieden behandelen.

Het doel van dit nieuwe werktuig is de synchronisatie (het in dezelfde tijd brengen) van niet-tijdgenoten. Ieder leerproces doet ditzelfde op een empirische manier. Vrede is het gegeven dat aanwezig moet zijn in de directe persoonlijke ervaring van de leerling die maatschappijonderricht ontvangt. Vrede kan niet met het verstand worden verklaard.

De twee voorgaande wetenschappelijke ondernemingen zijn de metalogica van de middeleeuwen in de vorm van theologie, en de metaesthetica van de tegenwoordige tijd in de vorm van metafysica, geweest. Metalogica (theologie) bracht niet concorderende waarheid tot harmonie, redde de paradoxale, levende waarheid van het zwart-wit-denken van de primitieve logica. Metaesthetica (metafysica) redde de eenheid van materie en beweging, de eenheid van ruimte binnen een systeem van van elkaar verwijderde lichamen.

8. Schematisch overzicht

abstracte term	Metalogica	Metaaesthetica	Metaethica
concreet terrein	waarden (goden)	natuur (ruimte)	samenleving (tijd)
intellectueel gereedschap	dialectiek	wiskunde	grammatica
historische naam	theologie	natuurwetenschap	'metanomie' (voorstel)
taak	'concordia disconcordantium canonum' in harmonie brengen van tegenstrijdige eeuwige waarheid	het coördineren van de beweging van elkaar verwijderde lichamen: scheppen van een systeem	het in één tijd brengen van tegenover elkaar staande niet-tijdgenoten
beginpunten	1050 Lanfranc 1142 Kruis- tochten	1543 Copernicus 1620 Descartes Dertig-jarige oorlog	1808 Saint-Simon Eerste wereldoorlog

HOOFDSTUK II

ARTICULEREND SPREKEN[†]

1. Inleidende paragraaf

Bij de beroeps-taalkundigen leiden woorden als: formuleren, onder woorden brengen, articuleren, een armoedig bestaan. Er zijn wel mensen die geïnteresseerd zijn in taal in het algemeen, of in 'Het Woord' dat er 'in den beginne', bij God was, of in het ontstaan van de taal. Anderen zijn geïnteresseerd in het denken en in filosofie. Zij allen vatten de raadselen van ons geestelijk leven aan bij wat wij denken, of bij de historische ontwikkeling van het taalgebruik. Bijna niemand begint bij het probleem van het onder woorden brengen van wat gezegd moet worden.

Wij willen dit formuleren en articuleren een boeiende en belangrijke plaats toekennen. Wij menen dat als dat niet in het centrum van de discussie staat, het spreken zowel als het denken hun maatschappelijke realiteit verliezen. En de kracht die taal is tussen ons, blijft dan onverklaarbaar. Wij menen dat taal alleen kracht heeft omdat hij structuur aanbrengt, want niet in het spreken als zodanig, en niet in het denken, maar in het grammaticale proces van het onder woorden brengen, het articuleren, ligt die kracht. Dat is het overdrachtsproces dat vrede in de samenleving teweegbrengt. Taal scheidt vrede voor zover zij in staat is vrije en onafhankelijke mensen te verenigen. En het gearticuleerd spreken is het middel waardoor vrijheid en eensgezindheid zich vermengen tot het wonder van het in vrede met elkaar leven,

Wij bepleiten een grammaticale beschouwing van het gearticuleerde spreken, want zo, en misschien alléén zo, wordt de bijdrage van taal aan de samenleving doorzichtig.

Als iemand zijn wil aan een nuchtere groep mensen wil overbrengen, dan is het domste wat hij kan doen, alleen maar te brullen of te schreeuwen. Dat is niet genoeg en het werkt zichzelf tegen. Brullen is één ding, gearticuleerde taal een ander. Gearticuleerde taal erkent het bestaan van de wil van anderen naast die van de spreker (1), die taal gelooft in veel grotere krachten dan de tijd en de ruimte van dit moment (2), die taal verbindt zich aan veel hogere en meer ambitieuze doelen dan een kreet, een schreeuw, of een lach (3). En tegelijkertijd plaatst die taal de spreker zowel als de

[†]Dit is een hoofdstuk van Rosenstock-Huessy's 'Magna Charta Latina', een Latijnse Grammatica, geschreven voor zijn zoon in 1937.

luisteraar op een veel hoger en riskanter plan (4). Deze vier punten moeten we behandelen om aannemelijk te maken dat het zin heeft aandacht aan de taal te besteden. Woorden stellen voor de meeste mensen weinig voor. Ze hebben ze te vaak gehoord. Het is allemaal flop, reclame, propaganda, leugen. Zo is het inderdaad. Maar waarom wordt de taal zoveel misbruikt? Alleen belangrijke zaken worden geïmiteerd en misbruikt en geperverteerd. 'Corruptie optimi pessima' zegt een Latijns spreekwoord. Dat betekent: bederf van het beste is het slechtste.

Uit het onophoudelijk misbruik dat van woorden gemaakt wordt, kan worden afgeleid hoeveel kracht er in taal schuilt. Spreken is een groot en nobel risico nemen.

We herhalen dat we vier dingen willen aantonen: de kracht, het geloof, het gezag en de adellende eigenschap van gearticuleerde taal.

Toen ik eens paardreed in een vreemd land, zag ik iemand aan de overkant van een rivier. Ik wilde hem vragen waar een doorwaadbare plaats was om de overkant te bereiken. Ik wees naar ergens stroomopwaarts: de vreemdeling schudde het hoofd.

Ik interpreteerde zijn hoofdschudden als een 'neen' op mijn veronderstelling van een doorwaadbare plaats in die richting. Veel later hoorde ik dat in het land van de vreemdeling hoofdschudden een bevestiging inhield. Ik reed verkeerd tengevolge van deze verkeerde uitleg van zijn hoofdbeweging.

Geen woord werd tussen ons gewisseld. Toch was dit een ervaring die de bedoelde vier belangrijke aspecten van de taal illustreert.

Spreken is communicatie binnen het menselijk geslacht en heeft vier trekken. Ieder menselijk wezen is er trots op tot communicatie in staat te zijn. De betrokken partijen geloven dat een gemeenschappelijk bezit van een waarheid, een wederzijds begrip, of een overeenstemming mogelijk is, en dat een poging daartoe gewaagd moet worden. De communicatie vindt plaats door aan vorm gebonden tekens in de buiten-wereld: tekens die geluiden of gebaren kunnen zijn, maar die alle specifiek zijn en toch telkens weer gebruikt worden (deze man schudde zijn hoofd niet alleen voor mij: dat deed hij altijd als hij de een of andere waarheid wilde bevestigen).

Tenslotte: met deze tekens, aan het gebruik waaraan we ons moeten toevertrouwen als we communiceren, staan we bloot aan mislukking. Zij brengen een aantal risico's met zich mee: zij kunnen verkeerd opgevat worden, het teken kan ook een middel zijn om te bedriegen. De spreker kan het bij het verkeerde eind hebben, hij kan ook niet in staat zijn dat tot uitdrukking te brengen wat hij wil overbrengen.

Het gezamenlijk geloof van alle mensen die trachten te spreken, het onvermijdelijke risico, de eer die iedereen er in stelt te kunnen spreken, en het steeds weer gebruiken van bepaalde vormelementen: dat zijn de eerste elementaire feiten van het taalgebruik.

Grammaticaboeken zijn alleen saai als we denken dat we allemaal en op elk moment in staat zijn de dingen onder woorden te brengen. Alles wat niet ook een echt risico meebrengt, gaat vervelen en zulke zaken noemen we mechanisch. In de samenleving dreigt echter voortdurend het gevaar dat de gemeen-

schappelijke spraak tussen generaties en klassen en naties en continenten, verloren gaat. En de realiteit van dit gevaar wordt heden ten dage nog vergroot, doordat de taal op een kolossale schaal wordt misbruikt, zodat grote groepen de radio afzetten en bepaalde boeken niet kopen, omdat ze deze informatiebronnen voorgoed zijn gaan wantrouwen. Daarom moeten er nu pogingen gedaan worden om de taal, tegen deze overmacht in, nieuwe kracht te geven.

2. Onze vier verantwoordelijkheden bij het spreken

Er is een tweede serie feiten die te maken heeft met het spreken, die iedereen kent, maar waarvan de meeste mensen zich niet bewust zijn.

Pas geleden riep ik naar een jongen, die aan de andere kant van een heg aan het spelen was: "Oehoe!", daarmee probeerend zijn aandacht te trekken, omdat ik hem iets wilde vragen. Maar de jongen riep, kennelijk in een vrolijke bui, alleen maar een langgerekt "oehoe!" terug. In deze herhaling van zijn kreet was van geen communicatie sprake. Hier werd geen taal gebruikt. Het was slechts geluid, grappig of vervelend; dat hangt af van welk standpunt je het bekijkt. Wat ontbrak er aan, waardoor het geen taal werd? Twee dingen: één aan mijn kant, één aan de zijne.

1. Ik kende de naam van de jongen niet. Daarom kon ik niet dat woord gebruiken waarmee hij, op de juiste manier, aangesproken had willen worden. Dat is heel belangrijk, want als ik "Kees", geroepen had, zou hij nooit langgerekt "Keeeeeees" teruggeroepen hebben, zoals hij nu "oehoeoeoe" riep. Dus: ik veroorzaakte zijn fout door de mijne.

2. Hij beantwoordde mijn beroep op hem niet met een antwoord, maar met een herhaling. Er ontbraken dus twee dingen: de juiste naam voor de persoon met wie ik wilde praten, en een antwoord. In plaats daarvan was er een kreet, en een herhaling.

Blijkbaar zijn er dus bij het menselijk spreken twee dingen essentieel: namen en antwoorden. (En nog eens, we willen de ervaren lezer zeggen dat taalkunde saai voor hem is zolang hij zich niet genoeg verwondert over de geheimen van het gebruik van namen en het geven van antwoorden. Geen van beide, namen noch antwoorden, worden, zover wij kunnen nagaan, in grammaticaboeken genoemd als de peilers van de verreichende structuur van alle taal). Namen en antwoorden plaatsen de poging van dit ogenblik, van de twee mensen die spreken, in de lange reeks van alle pogingen ooit gedaan, en ooit later nog te doen. Namen en antwoorden verheffen het contact van dit ogenblik tussen twee exemplaren van de menselijke soort, tot een historische gebeurtenis in de evolutie daarvan.

Het lijkt misschien wat vergezocht, maar ik kan uit de waarnemingen aan weerszijden van de heg gedaan, niet anders dan de volgende vier verstrekkende lessen leren:

1. Door de juiste namen en termen te gebruiken, door onszelf en ons gespreksonderwerp te introduceren ("Dr. Livingstone, veronderstel ik", zei Stanley toen hij na een tocht van maanden op zoek naar Livingstone, hem eindelijk aantrof), treden we binnen in een oeroud menselijk communicatiesysteem.

Juiste taal respecteert de geschiedenis van het menselijk geslacht van het eerste begin af. We doelen hier op het verbaazingwekkende feit dat onze taal veel verder in het verleden reikt dan welke andere instelling ook. De taal is tenminste zesduizend jaar oud. We beginnen, als we spreken, nooit weer helemaal opnieuw. Het succes van het spreken hangt af van het passend zijn ervan. De juiste taal geeft meer gezag aan zijn eigenaar, dan bezit.

2. Wanneer we antwoorden, herhalen we niet slechts wat de eerste spreker zei, maar we beginnen ook niet met een eigen verhaal. Als ik de jongen Kees had kunnen noemen, zou hij niet herhaald, maar geantwoord hebben. Misschien was het "Barst jij" geweest, of "Ja, meneer", of "Ik kom". Als we zijn antwoorden nader bekijken - en wat hij ook gezegd zou hebben, het zou tussen deze drie uitersten in gelegen hebben - zien we dat hij mijn roep in een van die drie richtingen ontwikkeld zou hebben, waarin ieder antwoord kan gaan:

a. in de richting van de gesprekspartner: "Barst jij", een vorm in de tweede persoon, die probeert de ander tot handelen te brengen; gebiedende wijs, of imperatief.

b. objectieve feitelijke mededeling, waarin de gespreksgenoten niet voorkomen, de partner zelfs in de afstandelijke vorm van de derde persoon ('meneer') geplaatst wordt, om een uiterste aan objectiviteit en onbeweeglijkheid te bereiken; aantonnende wijs, indicatief.

c. in de richting van de aangesproken persoon zelf, in de ik-vorm; de bedoeling, de intentie van die ik aanduidend (niet qua vorm, wel qua inhoud, de aanvoegende wijs of conjunctief, zoals hierna zal blijken).

In de gevallen a, b en c variëren we telkens de al bestaande taal in een nieuwe combinatie. We ontwikkelen die in een van de mogelijke richtingen. Deze variatie, met gebruik van het bestaande materiaal, maakt wat ik zeg tot een antwoord. De taal, het taalmateriaal dat gebruikt moet worden, is bepaald door de eerste spreker. Het heeft geen zin iemand te antwoorden in een taal die hij niet spreekt. Maar binnen het door hem bepaalde kader ben ik vrij variaties in te voeren, aan te vullen, te preciseren, kortom te articuleren, eigen taal te gebruiken. In gearticuleerde taal scheppen wij een variatie op de al bestaande taaltraditie.

Het articuleren is daarom een gecompliceerde zaak, die twee dingen inhoudt: identificatie en variatie. Zonder ons met de taal zoals die gegeven is en zoals we die aantreffen, te identificeren, kunnen we ons woord niet spreken. En zonder dat materiaal op een bepaalde manier te variëren en er mee te werken, d.w.z. een nieuwe situatie teweeg te brengen die door onze eigen keuze geschapen wordt, zou ons binnentreden in de kring van degenen die spreken geen waarde hebben. Zulk nutteloos, vrijblijvend spreken is bijv. babbelen. Het is misschien

⁺Het is de verdienste van de Deen O. Jespersen deze karakteristiek van alle spraak onder de taalkundigen opnieuw naar voren gehaald te hebben. De verwaarlozing hiervan heeft het gedurende duizenden jaren voor grammatici en denkers onmogelijk gemaakt elkaar te verstaan.

in laatste instantie, niet helemaal zonder nut. Maar het is toch een goede zaak de strijd aan te binden tegen kletspraat, want de onverantwoordelijke wijze waarop goedkope kreten en oordelen alleen maar herhaald worden, zonder ze hier en nu tot de onze te maken, er onze naam aan te verbinden, is een hoon voor de taal. Woorden verkwijnen als ze zo gebruikt worden. Daartegenover brengt een verantwoordelijk iemand de woorden die hij kiest, en die hun weg langzaam van zijn hart naar zijn mond vinden, tot nieuw leven.

Het variatiekarakter van een antwoord is vooral duidelijk in gevallen als 'Kom', en daarnaast 'Ik kom'. Dat zijn variaties op een en hetzelfde woord. In het Latijn was er geen mogelijkheid om een 'ama', een 'liefde', anders te beantwoorden dan door hetzelfde woord te herhalen, maar het afhankelijk van de omstandigheden te verbuigen. Er bestond geen objectief antwoord in de geest van 'Ja meneer'. In de oudheid waren de twee gespreksgenoten zó betrokken op elkaar, dat de een de ander aansprak, of iets zei over zichzelf. Je moest zeggen 'Ik heb lief', 'Amo'.

Maar dit letterlijke gelijk zijn van het woord, of van de stam van een woord, is alleen maar een duidelijk symptoom van wat er aan de hand is tussen twee mensen die met elkaar praten. Het is altijd waar dat een conversatie zowel identificatie als variatie inhoudt. De twee moeten bij het praten uitgaan van hetzelfde taalmateriaal en beide moeten een bijdrage leveren, en dat materiaal op een verschillende manier gebruiken. Anders vormen zij een koor, dan zijn zij geen gesprekspartners. Het is vreemd dat de meeste taalstudies beginnen met een eenzame Ik, die dan als het ware staat te praten op het toneel van een groot theater, maar tegen niemand. Dat is heel abnormaal. Taal betekent de vrijheid tussen twee mensen om op complementaire wijze hetzelfde woord - of idee of thema, of dezelfde taal - te variëren. Dit geldt voor een praatje over het weer, voor een polemiek tussen twee wetenschapsmensen, voor redevoeringen tussen politieke partijen of voor een rechtbank, voor de debatten tussen orthodoxen en ongelovigen. Steeds zijn er twee die articuleren, die zich verbonden hebben tot het samen uitvoeren van een ballet, dat alleen zin heeft als het ook door hun samen gedanst wordt. Geen speech voor een partij, geen nieuw theologisch inzicht, geen wetenschappelijke ontdekking, geen deel van welke dialoog in de wereld ook, heeft zin als het niet verstaan wordt als een variatie op iets wat de spreker en het publiek gemeen hebben, maar wel als een variatie waarmee de spreker zijn gehoor een nieuwe toekomst binnenleidt.

Vergelijk dit nu eens met ons fiasco bij het spreken over de heg: een kreet uiteten is niet echt spreken, want het kent het juiste woord niet. Herhalen is geen spreken want het houdt geen variatie in. Gearticuleerde taal is altijd evolutionair, er wordt mee geïdentificeerd en gevariëerd, alle twee in een. Het omvat het wonder van de verandering en de toch herkenbare vorm, vergelijkbaar met wat we bij de bloemen zien in de lente. Spreken is werkelijk een biologisch fenomeen van metamorfose. Maar dit biologische fenomeen voltrekt zich binnen de soort, niet binnen het individu. Want het is het telkens opnieuw geboren worden van het element dat de menselijke soort verbindt: de spraak, die ieder van ons tot een versregel van het wereldomvattende gezang van de schepping

maakt, zoals Augustinus dit deelnemen aan de spraak al noemde. De feiten een en twee, de juiste naam en de nieuwe variatie, hebben we afgeleid uit de los van elkaar staande analyses van mijn eigen gedrag en dat van de jongen.

Laten we nu nog eens naar de twee samen kijken, of in combinatie met elkaar. We kunnen dan nog twee feiten waarnemen.

Het eerste van dit nieuwe paar feiten, ik zal het nr. 3 noemen, is dit: Ik wilde de aandacht van de jongen trekken, ik bracht een verlangen tot uitdrukking. Spraak drukt een bedoeling uit: wensen, emoties; spraak geeft uitdrukking aan iets binnen in de mens.

Nr. 4: Het is evenzeer waar dat de jongen door mijn stem een indruk kreeg. Ook in andere gevallen is het zo dat we door een woord of teken dat we richten tot een ander of tot onszelf, een proces dat van buitenaf indruk op ons maakt, vastleggen. Het is in feite zo dat een gebeurtenis die we niet op die manier vastleggen dezelfde waarde heeft als een gebeurtenis die géén indruk op ons maakt. Een indruk die gemaakt wordt op onze zintuigen, in dit geval op het oor, wordt niet volledig verwerkt, tenzij hij in de een of andere vorm van bewuste observatie omgezet wordt.

(3) en (4) zijn even belangrijk. Nòch het innerlijk leven van de mens, nòch de processen die zich in de buitenwereld afspelen, komen helemaal tot hun recht voordat ze geuit, resp. vastgelegd zijn in menselijke gearticuleerde spraak. Spreken behoort tot wat zich voltrekt in de wereld. Zoals voedsel vele fasen doorloopt in het proces van de volledige spijsvertering, zo is het ook nodig dat iedere innerlijke beroering en ieder uitwendig proces in een bepaalde fase in menselijke spraak worden vastgelegd.

3. Het kruis van de werkelijkheid

Vier feiten kwamen aan het licht door mijn kleine spraakstoornis (ziekten zijn het beste middel om duidelijk te maken wat gezondheid is).

1. Wanneer we spreken worden we door duizenden jaren heen verbonden met de dageraad van de mensheid, doordat we de juiste woorden proberen te gebruiken.

2. We dragen bij aan de voltooiing van de evolutie van de mensheid, doordat we de elementen van het erfgoed der eeuwen op een verantwoordelijke, en dat betekent op een nieuwe manier, combineren.

3. We brengen de in een mens levende bedoelingen en emoties naar buiten en 'raken ze daarmee kwijt', zoals dat populair heet.

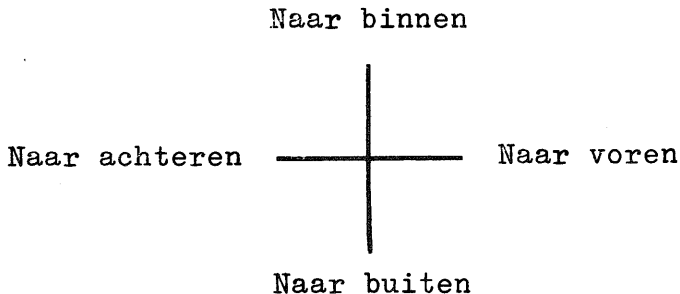
4. We registreren de uitwendige processen die onze zintuigen raken en zijn niet tevreden voordat die indrukken 'op een rijtje gezet zijn' in wetenschappelijke taal.

Is het nu mogelijk enige eenheid te ontdekken in deze vier specifieke feiten, die te maken hebben met menselijke spraak, met het gebruik van taal? Zijn het los van elkaar staande waarheden, of staan ze in een relatie tot elkaar? †

† De schrijver heeft wat nu volgt uitvoerig ontwikkeld in andere geschriften, in het bijzonder in 'Soziologie' en 'Out of Revolution, Autobiography of Western Man'

Als we nog eens naar de vier stellingen kijken, laten ze de mens zien in een heel gewone situatie, nl. geen andere dan die waarin elk levend wezen in een levende wereld zich bevindt.

Altijd wanneer we spreken bevestigen wij ons in leven zijn, omdat we in een centrum staan van waaruit we naar achteren, naar voren, naar binnen en naar buiten kijken. Spreken betekent staan in het centrum van het kruis van de werkelijkheid.

Vier pijlen wijzen in de vier richtingen waaraan ieder levend wezen gebonden is. Een menselijk wezen neemt, als hij spreekt, zijn plaats in, in de tijd en in de ruimte. 'Hier' spreekt hij van een binnenruimte naar een buitenwereld toe, en van een buitenwereld tot zijn eigen bewustzijn. En 'nu' spreekt hij tussen het begin en het einde der tijden.

Dat tijd en ruimte het patroon vormen van ons bestaan, is een gemeenplaats. Maar onder de grammatica heeft, voor zover ik weet, alleen Magnusson in 1893 de spraakkunst recht gedaan door haar te verheffen tot de filosofie van tijd en ruimte. We zullen zien dat de tijden en naamvallen, enz. in het grammaticaboek geen dode formules zijn, maar biologische uitspraken. 'Dezelfde strikte wetten van tijd en ruimte die de verschijnselen van de gewaarwording beheersen, beheersen ook de vormen en de regels van de spraak' (Magnusson). De moeilijkheid is niet dat de mensen het feit dat wij ons in tijd en ruimte bewegen over het hoofd gezien hebben; het probleem is dat ze de tijd en ruimte waarin we ons bewegen niet onderzochten. Voor levende organismen zijn de tijd en de ruimte nl. zeer verschillend van de tijd en de ruimte die in de natuurkunde gehanteerd worden voor dode stoffen.

In de natuurkunde wordt er van uitgegaan dat een lichaam, op een gegeven moment, alleen de gevolgen meedraagt van invloeden uit het verleden. Zoals Laplace zei: 'Het heden is veroorzaakt door het verleden; de toekomst is het resultaat van het verleden en het heden.' Welnu, dit is volledig onzin voor ons leven. In de natuur is er geen heden. In de natuur scheidt een fractie van een seconde verleden van toekomst. Het heden is een schepping van de mens! Ieder heden wordt geschapen door de spanning tussen het verleden en de toekomst; jij en ik zweven tussen het verleden en de toekomst; en dat weten wij, en we moeten er het beste van maken. Wat we zeggen, zeggen we levend in de spanning tussen die beide tijden.

Dat is waarom ieder woord dat we spreken oud zowel als nieuw is, traditioneel zowel als evolutionair, beide. We staan aan het roer tussen de oorsprong van onze taalpatronen, spreken en denken, en onze bestemming. Echte tijd heeft twee richtingen: naar achteren en naar voren. Wanneer we spreken strekt de tijd zich uit, van het nu naar het verleden, en van het nu naar de toekomst. Het natuurkundige beeld van een rech-

te lijn, die ergens bij nul in het verleden begint en vooruit gaat naar de toekomst, is niet van toepassing op het menselijk wezen, dat een evenwicht tot stand moet brengen door zowel naar achteren als naar voren te kijken en twee dingen tegen elkaar moet afwegen: aan de ene kant wat bereikt werd, aan de andere kant wat nu nodig is.

De natuurkunde geeft ook een verkeerd beeld van de ruimte. Die ziet ons ondergedompeld in één enorme ruimte, met drie dimensies. Maar leven bestaat alleen daar waar een inwendig systeem en een uitwendige omgeving onderscheiden kunnen worden. Het onderscheid tussen een binnen- en buitenruimte is zonder meer een voorwaarde voor leven, voor stofwisseling, groei, assimilatie, voor het ontstaan van individualiteit. Echte biologische ruimte is tweevoudig. En als we spreken zijn we ons bewust van die verdeling in tweeën. Gespreksgenoten bewegen zich, als ze met elkaar spreken, binnen een kring die gescheiden is van de buitenwereld. Mensen die oorlog voeren, spreken niet met elkaar. Als er kwestie is van een particuliere vete, verkeren ze niet meer 'on speaking terms', ook dan spreken ze niet meer met elkaar. In beide gevallen is de kring waarin zij verkeerden kapot gegaan, en daarmee ging dan ook hun spraak verloren. Zij behandelen elkaar alsof ze nog slechts stukken van de uitwendige wereld waren. Het bestaan van een binnen- en een buitenruimte is de voorwaarde voor menselijke spraak. De mens bevindt zich dus tussen twee ruimtefronten, één naar binnen, één naar buiten gericht. En dat komt overeen met zijn naar achteren en naar voren kijken. Het kruis van de werkelijkheid is aldoor om ons heen, zolang we als gemeenschap van menselijke wezens trachten in leven te blijven.

Nu en hier leven we in een tweevoudige tijd en een tweevoudige ruimte. En we spreken om niet te bezwijken onder de spanning van deze vierdeling. Wij spreken in een poging die spanning te verminderen. Spreken betekent leven tot eenheid brengen, integreren, vereenvoudigen. Zonder deze poging gaan we ten onder, òf aan teveel innerlijk ongeuit verlangen, òf aan te veel indrukken door onze omgeving op ons gemaakt, òf aan te veel verstarde formules uit het verleden, òf aan te veel gevaar en nood vanuit de toekomst.

Zo komt het dat iemand die grammatica leert zich bewust wordt van de werkelijke plaats van de mens, in de geschiedenis (naar achteren), in de wereld (naar buiten), in de samenleving (naar binnen), en van zijn roeping (naar voren). Als beoefenaar van de grammatica wordt hem de mogelijkheid geschonken weerstand te bieden aan de verleiding van de mechanische logica, die een tijd veronderstelt die opgebouwd is uit verleden, heden, toekomst, en die werkt met een kubieke ruimte met drie dimensies.

Voor levende wezens (en dit geldt voor planten en dieren evengoed als voor mensen) is ruimte een conflict tussen inwendige en uitwendige processen. Voor menselijke wezens (en ook dat geldt voor planten en dieren) is tijd een conflict tussen verantwoordelijkheden naar het verleden en naar de toekomst.

Maar door te spreken (en dat geldt niet voor planten en dieren) kan de mens de grenzen verleggen van de op enig moment gegeven binnenruimte, zodat die grenzen meer en meer gaan omvatten. Een roos blijft altijd een roos. Maar een mens is een lid van een gezin, van een stad, van een koninkrijk, van een ras, van een beschaving, van een kerk, van de mens als soort,

voor zover hij er op uit is de taal te scheppen die passend is voor deze gemeenschappen van verschillende grootte en bestemming. Iedere dag van onze reis door het leven, spreken, lezen, schrijven en luisteren we, opdat we onze neigingen naar achteren, naar binnen, naar buiten en naar voren kunnen uitbalanceren. Als we deze fronten niet voortdurend in balans houden, worden we 'ongearticuleerd', of zelfs sprakeloos.

Spreken betekent met de vier aspecten van leven omgaan alsof ze een eenheid zouden kunnen vormen. Je kan dit feit voor jezelf bewijzen door een of ander taaltheema, zoals 'kom' te analyseren. 'Kom' als gebiedende wijs richt zich op de toekomst. Jij, de spreker, bent ervan afhankelijk of iemand anders, in antwoord op jouw wens zich naar jou toe te bewegen, de wereld verandert. Maar je kan ook met hetzelfde taalmetaal, het werkwoord 'komen', door een variatie van het thema, de historische gebeurtenis die nu tot het verleden behoort, namelijk dat 'hij gekomen is', willen vastleggen. Door nog weer een variatie kan je je eigen innerlijke houding t.o.v. zijn komen vastleggen, wat je misschien uitdrukt met een zucht, wat dan zoveel wil zeggen als 'laat hem komen' (ouderwetse vorm: dat hij kome), of het uitwendige proces van zijn bewegen door de zichtbare ruimte beschrijven met: 'hij komt'.

Kom!

Hij is gekomen

Hij komt

Moge hij komen, of: hij kome!

zijn variaties die processen weerspiegelen die tot geheel verschillende ervaringssferen behoren. 'Kom' richt zich op de toekomst. 'Hij is gekomen' geeft weer wat niet meer zichtbaar of hoorbaar is, niet meer gewenst of tot stand gebracht kan worden, nog slechts herinnerd kan worden. 'Hij komt' kan aan je overgedragen worden door je zintuigen; je ziet of hoort hem misschien aankomen. En 'Laat hij komen' legt iets bloot van je innerlijk leven.

En voor die vier sferen, die ontstaan doordat je van kijkrichting verandert, eerst naar voren, dan naar achteren, dan naar buiten en dan naar binnen, gebruik je één en hetzelfde thema 'kom'. Verleden en toekomst, in- en uitwendige processen, blijken verwoord te kunnen worden met behulp van hetzelfde taaltheema. De variaties gebruiken betekent een leider zijn (kom), een wetenschappelijk waarnemer (hij komt), een historicus of geschiedschrijver (hij is gekomen), dan wel een dichter (hij kome!), vier rollen in een notedop! We zien hiermee dat alle gebeurtenissen in tijd en ruimte samenhangen.

Uit dit kleine voorbeeld kunnen we leren dat alle taal wetenschappelijke, politieke, historische (of institutionele) en poëtische elementen bevat. Dichters, politici, wetenschappers en bestuurders zijn slechts specialisten, ieder op één arm van het kruis van de werkelijkheid. All round mensen bestaan niet, omdat onze werkelijkheid geen cirkel is, maar een kruis. Alleen de mensheid als geheel kan recht doen aan alle vier fronten van het leven, en erkennen dat die fronten een onafscheidelijke eenheid vormen.

Spreken betekent dus méér zijn dan een wetenschapper, of een dichter, of een aanvoerder, of een verteller. Het betekent vasthouden aan de essentiële eenheid van deze vier taal-

typen. Ze zijn alle nodig, ze vertolken elk de ander. Het is onzin te denken dat alléén de wetenschapper, of de historicus, of de politicus, of de dichter, de waarheid kan bezitten. De waarheid is bij de mens die alle vier talen oprecht kan spreken, door hetzelfde materiaal voor alle vier te gebruiken, en die de eenheid van de taal niet verbreekt door te vluchten in een uitsluitend wetenschappelijke, uitsluitend poëtische, uitsluitend versteende, of uitsluitend revolutionaire taal. De waarheid is bij de mens die de tijden en ruimten van zijn leven kan herkennen en er een gelijk gewicht aan toekent.

De analyse van 'kom' kan nog vergeleken worden met een groep woorden die in zijn gevarieerdheid een illustratie is van het kruis van de werkelijkheid. Neem bijv.: Handelen, handeling, handelaar, handelend, handel (als zelfst. naamwoord), enz.

'Handel', als gebiedende wijs is een uitdaging van een enkel moment, een nauwe doorgang naar de toekomst; de handelaar is de permanente belichaming van handelingen. Door herhaling en door eerder gehandeld te hebben, institutionaliseren de handelaars handelingen tot 'handel', een zaak in de ruimte. Het woord 'handelsman' als kwalificatie van een man, beschrijft zijn innerlijke houding tegenover de wereld. De 'Handelingen' (der Apostelen) zijn, om zo te zeggen bevroren of versteende bevelen, die eens, voordat ze uitgevoerd werden, als echte imperatieven, als 'Handel!', in de oren moeten hebben geklonken van hen die het aanging. Nu kunnen ze in de herinnering van het menselijk geslacht opgeborgen worden als 'Handelingen'. Van elke 'handeling' kan achteraf gezegd worden: 'Eens was het een opdracht'.

Hier moet een woord gezegd worden over de wijze waarop de filosofie de taal behandelt. In deze zogenaamd wetenschappelijke tijd moet de spreker in ons zich verdedigen tegen de niet aflatende pogingen van allen die onze taal verknoeien door ons ervan te willen overtuigen dat filosofie meer is dan grammatica, denken meer dan spreken, begrippen meer dan woorden. Het gevaar daarvan is in de wereld waarin wij leven zeer reëel. Op school wordt ons al verteld dat de wetenschappelijke taal van de wiskunde eigenlijk het enige volmaakte oriëntatiemiddel is op ons dorre levenspad. En daarom hebben de filosofen door de eeuwen heen geprobeerd de taal terug te brengen tot het hebben van slechts één functie: de logische of mathematische. Zij keken neer op het verwarrende beeld van menselijke spraak in zijn verbijsterende verscheidenheid: een hele school van denken tracht nu een grammaticale logica te ontwikkelen.

We bezitten al een meesterstukje van deze ontledende en verarmende methode⁺ dat juist omdat het zo volmaakt is het gevoel geeft dat we spoedig allemaal de moed zullen opgeven, want taal is onlogisch en dom, en heeft altijd ongelijk tegenover de logica. Deze neerbuigende houding wordt geïllustreerd door een uitspraak van de filosoof Leibnitz: 'Ik veracht niets, zelfs niet de ontdekkingen in de grammatica'.⁺⁺ De lezer moet nu zelf zijn conclusies maar trekken t.a.v. de ontdekkingen in de grammatica, dezelfde grammatica waarmee volgens ons de

⁺Josef Schaechter, Prolegomena zu einer kritischen Grammatik, 1935.

⁺⁺In de uitgave van zijn werken van Gebhardt II, 539

mensheid bezig is een streng van samenwerking in de wereld te vlechten op weg naar zijn einddoel toe.

Het is voor de lezer belangrijk te weten waar de filosofen, in hun spiegelgevecht tegen de beweerde onvolmaaktheid en neveligheid van de taal, nu eigenlijk naar streven. Want het is natuurlijk wel zo dat de kunst van het denken een heel bijzondere en belangrijke rol speelt in het leven van de spraak onder ons. Misschien kunnen we vanuit het hart van het kruis van de werkelijkheid, vanaf de plaats van de spreker of luisteraar, duidelijker dan de filosofen zelf, zien wat ze aan het doen zijn en waarom ze dat doen, in hoeverre ze waardevol zijn, en waar ze gecorrigeerd moeten worden.

Wanneer we dat weten zullen we in staat zijn grammatica te verdedigen tegen de gebruikelijke neerbuigende kwalificaties, maar ook gebruik te maken van de echte bijdrage die filosofie kan leveren aan de universele taal van het mensdom.

3. De pijlers van tijd en ruimte

Stel dat we in onze analyse van het thema 'komen' of 'handelen', ons beperkt hadden tot feitelijke mededelingen, zoals: hij komt, het komt, zij komt. Strikt genomen zijn dit de enig mogelijke veilige en zuivere mededelingen over feiten. 'Zij komen' zou er nog aan toegevoegd kunnen worden, want dat is nog een waarneming die jij zowel als ik in de buitenwereld kunnen doen.

Iedere verdere stap treedt buiten de cirkel van de directe waarneming en van feiten die zonder meer door iedereen gecontroleerd kunnen worden. Bijvoorbeeld 'hij is gekomen' is een pure bewering. Je kan het niet zien. Het kan een hersenschim geweest zijn. Je moet het in goed vertrouwen aannemen. Ik vertrouw dus op mijn geheugen, niet op mijn waarneming, als ik deze bewering uitspreek. Hieruit blijkt dat taal zich slechts in heel weinig vormen leent tot wetenschappelijke vaststellingen. Het aantal mogelijkheden is inderdaad bijzonder klein. Hij komt, zij komen, het komt, zij komt: deze zinnestelsels kunnen als volgt geanalyseerd worden:

'Hij' is niet 'zij'; 'het' is 'zij' noch 'hij'; 'zij'(mv.) is meer dan 'hij' of 'zij' of 'het'.

Zij(mv) + hij, of

zij(mv) + zij, of

zij(mv) + het, kan meer zijn dan zij(mv)

alleen.

Met andere woorden, een zorgvuldige analyse van zinnestelsels in de indicatief (aantonende wijs) en van beweringen die door waarneming gestaafd kunnen worden, voert naar het terrein van de logica en van het rekenen en de wiskunde. Zij = niet hij, maar het = het. En enkelvoud en meervoud kunnen onderscheiden worden en in een vergelijking worden gezet, bijv. het + hij + zij = zij(mv) en, in dit geval = 3. De rekenaar ontdekt hier een paar grondnoties van zijn vak ($A = A$) e.d. (In het Nederlands geeft het feit dat zij (vr. enkelvoud) en zij (mv.) gelijk geschreven worden nog een extra complicatie; wat hier gezegd wordt geldt dus voor het Nederlands zeker niet minder dan voor het Engels! E.V.)

Alle denkers van de in de vorige alinea bedoelde soort,

beschouwen taal als onvolmaakt, want ze willen er alleen maar indicatieve verklaringen van controleerbare, onweerlegbare en optelbare feiten uit halen. Taal is onvolmaakt, zeggen zij, wiskunde en logica zijn volmaakter. Wel, voor de wiskundige of logicus is dit een waarheid als een koe, en behoort het dat ook te zijn. Want hij wil mathematicus zijn, een man die re- kent, niet een man die spreekt. Hij wil nu eenmaal iedere be- wering die hem wordt voorgelegd analyseren. Zelf kan hij niets beweren. Alle wiskundige stellingen gaan uit van vooronder- stellingen. Met andere woorden, deze stellingen zijn dus niet geldig als wat beweerd wordt niet waargenomen kan worden in de uitwendige sfeer van feiten. Alle logica en mathematica staat onder de vloek van een wetenschap van het 'als' te zijn. Of hij gekomen is, zàl komen of wil komen, kan geen logicus ooit zeggen. Maar als, ja àls hij gekomen is, is hij hier; maar dan is zijn komen voorbij en is dat niet meer iets van de toe- komst. En als hij gekomen is, dan is nog niet bewezen dat zij is gekomen. Maar als, ja àls zij èn hij gekomen zijn, dan zijn zij gekomen, enz.

Welnu, deze analyse eist van gewone omgangstaal dat die zich ook nog leent tot een soort kritisch nadenken. Het gaat hier inderdaad om nadenken, of kritische herwaardering, van wat ge- zegd wordt in menselijke taal. Het is 'second thought', nader inzien, nádenken. Het zgn. wetenschappelijke denken of ratio- naliseren, is 'second thinking', nádenken over dingen die voordien zijn gezegd. Als iemand van deze kritische reflectie zijn beroep maakt, zal hij geneigd zijn dit, zijn eigen doel, als norm te stellen aan iedereen die taal hanteert, en alle eerste en primaire taal te veroordelen als waardeloos. Tel- kens en telkens weer zijn er mathematische filosofen geweest, symbolische logici, geometrische ethici, die de taal verweten beeldspraak te gebruiken zoals 'zonsondergang', of 'zonsop- gang', of 'de mantel uitvegen', of 'stroopsmeren', omdat die uitdrukkingen bij nader inzicht mathematisch onjuist, onlo- gisch bleken te zijn.

De mensen zijn tegenwoordig meer dan ooit op hun hoede voor oncritisch taalgebruik. Men wordt gevraagd analytisch bezig te zijn. Van chemische analyse tot psycho-analyse wordt al- les geanalyseerd. Ons brood wordt zo goed geanalyseerd dat er niets meer inzit van de onlogische korrel, en dat vitami- nen achteraf aan de bloem moeten worden toegevoegd om goed te maken wat een teveel aan analyseren verloren deed gaan. En de ziel wordt zo goed geanalyseerd dat we al onze trouw en al onze wensen en al onze dromen loslaten als evenzovele frus- traties en ketens en remmingen.

De analytische fase van het bezig zijn met onze woorden is een tussenfase tussen directe en vernieuwde taal. Het is een intermezzo, dat plaats vindt bij het nadenken. Maar nadenken is nòch het eerste, nòch het laatste bezig zijn van levende wezens. Het is een tussenstadium.

Spreeken is een biologische handeling. Door spraak houdt de menselijke samenleving zijn tijds- en ruimte-as in stand. Niets meer en niets minder. Maar dat is op zichzelf al een hele opgave, of denkt iemand van niet?

Wij geven al sprekende kracht aan de tijds- en ruimte-as van onze beschaving, omdat wij onze plaats in het centrum van deze beschaving innemen, geconfronteerd met haar toekomst,

haar verleden, haar innerlijke solidariteit en haar strijd naar buiten toe. En in deze delicate en gevaarlijke blootstelling aan de vier fronten van het leven - het naar binnen, naar buiten, naar achteren en naar voren gerichte front - moeten onze woorden een balans maken, en moeten zij op elk moment de wereld indelen en vormgeven: wij zijn het die beslissen wat tot het verleden behoort, en wat deel van de toekomst zal zijn. De grammaticale vormen van ons dagelijks spreken verraden onze diepste overtuigingen.

Deze manier van spreken is creatief en staat tegenover het kritische en analyserende karakter van nadenken, van reflectie.

Dit reflectieve proces past echter bij een van de armen van het kruis van de werkelijkheid. Het denken van de wetenschapsbeoefenaar hoort thuis in de arm die zich uitstrekt van de sprekende mensheid naar de uitwendige natuurlijke wereld. De indrukken uit de buitenwereld worden het best waargenomen wanneer ze eenvoudig en onpartijdig worden vastgelegd. Een thermometer, een barometer, een telescoop, een microscoop, zijn de verfijnde zintuigen van de mens, waarmee hij onbeïnvloed indrukken kan waarnemen en vastleggen. Tegenover de buitenwereld gebruiken we met recht ons vermogen om dingen te tellen. Als de Pruisische generaal Moltke bij koningin Victoria aan het hof van St. James bezoeken moest afleggen verveelde hij zich; daarom ging hij als tijdverdrijf de kaarsen tellen die in de zalen brandden. Die waren erg talrijk en zo kon hij zich iedere avond een hele tijd bezighouden met op deze wijze zakelijke dingen waar te nemen, controleerbare zakelijke dingen in de buitenwereld. Terwijl de anderen zich met conversatie bezig hielden, concentreerde hij zich op observatie. En het resultaat was: cijfers, aantallen, berekeningen.

Welnu, Moltke zou daar niet geweest zijn, en hij zou geen kaarsen gehad hebben om waar te nemen, als, ja als er geen honderden hovelingen geweest waren die samenstroonden in de eet- en receptie-zalen om de ceremoniën en het ritueel van de koninklijke recepties te volvoeren. De dingen moeten ordelijk verlopen om geobserveerd te kunnen worden. En de weinig interessante hovelingen herhaalden dag na dag de formules van de ceremoniële taal en het ritueel gedrag, om hunnerzijds het front naar het verleden te beschermen, het glorierijke verleden van het Britse Gemenebest. De tak van de spraak die het naar achteren gerichte front van het leven bestrijkt is net zo belangrijk en rijk en veelomvattend als wetenschap. 'How do you do' (hoe gaat het met U, de woorden die in het Engels gesproken worden bij het aan elkaar voorgesteld worden), is het eerste woord van deze taal, en in deze taal ligt de nadruk op hoe het hoort. Iedereen wordt met zijn volledige naam aangesproken, of zelfs met zijn titel zoals: 'Meneer de president', 'Uwe excellentie', 'Lady Asquith', enz.

Alle vaste formuleringen bij gebruiken, liturgie, rechtspraak, behoren tot deze categorie van het precedent, waarbij de tijd stil staat omdat het verleden niet veranderd kan worden. Zij zijn geworden wat zij zijn, voor altijd. 'Oyez, oyez, oyez' (met de betekenis van 'hoort', driemaal herhaalde uitroep voorafgaand aan openbare afkondigingen); de 'pos-

se' van een sheriff (alle volwassen mannelijke bewoners van een streek die de sheriff kon oproepen, als politiemacht; het 'habeas corpus' ('Uw lichaam moogt ge behouden', beginwoorden van een Engelse wet van 1679 waarbij aan elke gearresteerde verzekerd wordt dat hij in persoon voor de rechter gevoerd zal worden om de reden van zijn gevangenneming te laten vaststellen, hetgeen een waarborg inhoudt tegen willekeurige vrijheidsberoving); zijn beroemde illustraties van versteende vormen van de taal die uit het How-do-you-do? -principe ontwikkeld werd.

Daar we niet kunnen leven met alleen nadenken, maar ook niet met het uitspreken van alleen vaste formules, hebben we ook een rijke taal ontwikkeld, gebaseerd op het eenvoudige woord 'kom'. Politiek is de verdere uitwerking van deze suggestieve uitnodiging. Alle opvoeding en onderwijs behoort tot deze arm die zich bezighoudt met de toekomst. Ook de zuivere wetenschapper gebruikt onwillekeurig suggestieve uitnodigingen. Alle wiskundigen en wijsgeren, die erop pochen alleen maar feiten waar te nemen, zijn politiek bezig. Want iedereen die een boek laat drukken zendt daarmee een uitnodiging uit: kom en lees en koop en leer en hoor en verwerk en pas toe en versta. In iedere wetenschappelijke publicatie worden een groot aantal politieke daden impliciet uitgedrukt. Wetenschap die geen politieke en geen opvoedende daad inhoudt bestaat niet. Want de wetenschappelijke gedachte probeert zijn weg te vinden in de wereld, en dat betekent de wereld veranderen, de samenleving veranderen, door gehoord te worden, een kans, een budget en studenten te krijgen, een leerboek te worden en beslag te leggen op de hersenen van onbedorven jonge mensen. De 'actus purus', de zuivere daad van de wetenschap, heeft geen zin zonder de 'actus impurus', de onzuivere daad van de publicatie.

Maar nogmaals, politieke en educatieve uitdagingen en suggesties zouden zichzelf spoedig uitputten als ze niet gevoed werden door het innerlijk leven en de diepste wensen van de schrijvers, profeten, leiders en wetenschapsmensen. Een samenleving waarin mensen dingen doen en propaganda maken zonder eerst zelf gewenst en gedroomd te hebben, moet tot verval komen. Politiek zonder poëzie is machteloos. Propaganda voor iets moet nauwkeurig overeenkomen met het innerlijk leven van de mensen die de propaganda voeren, òf het slaat niet aan. En dat laatste zien we gelukkig ook gebeuren waar mensen propaganda trachten op te zetten als een machine die beslag legt op de gedachten van andere mensen, zonder eerst alle ruimte gegeven te hebben aan de innerlijke groei van het denken in de sprekers.

En zo krijgen we een vierde tak van het spreken, de tak die de vreugden en het verdriet steunt van de man die verzucht: 'O, laat ze toch van me houden', of: 'mag ik dit nooit zien gebeuren'. Deze taal is natuurlijk de taal van de dichter. En deze taal is even waar en reëel en evenzeer levensnoodzaak, als de wetenschap, de formule en het onderwijs. Een samenleving die alleen maar wetenschappelijk, òf opvoedend, òf ritueel, òf poëtisch zou zijn, ieder van deze samenlevingen zou ophouden een levende samenleving te zijn.

Het leven van de mensheid hangt af van de ongeschondenheid van het vermogen van al zijn leden om vrij te wisselen tussen de vier wijzen van spreken. De vrijheid van de mens ligt in zijn recht om te zingen, te denken, uit te nodigen of aan te

voeren, te vieren of te herinneren. Deze vier handelingen komen overeen met de vier aspecten van de werkelijkheid. Door deze vier soorten handelingen worden de kunstenaar, de wijsgeer, de leider en de priester in ieder menselijk wezen, dagelijks vernieuwd. Altijd wanneer we ons uiten in taal zijn we kunstenaars, wijsgeren, leiders en priesters van de wereld. We kunnen geen enkele zin uitspreken zonder:

1. beelspraak te gebruiken = poëtische taal
2. een oordeel te vellen = wetenschappelijke taal
3. historisch materiaal te gebruiken = ceremoniële taal
4. een keuze te doen = politieke taal

Iedereen kan de bestaande orde vieren, de processen die plaatsvinden analyseren, de wensen die in zijn hart opkomen uiten, en de gang van zaken in de toekomst richting geven. Velen vluchten voor deze enorme taak. Zij verraden òf zichzelf, òf anderen; zij gaan op slechts een van deze vier manieren spreken, òf zij worden huichelaars doordat zij de taal van anderen gaan gebruiken.

Omdat de tijd en de ruimte echte uitdagingen zijn en geen abstracte mechanismen, beantwoorden individuele personen deze uitdagingen altijd op een onvolmaakte manier. Niemand, behalve iemand die volmaakt is, is tegelijkertijd priester, kunstenaar, koning en wijsgeer. We wezen al op het feit dat het spreken voor de spreker het risico van falen inhoudt. We hebben nu de gelegenheid ons vertrouwd te maken met de vermogens van het individu waarmee hij probeert een greep op de werkelijkheid te krijgen. De vier fronten van leven hebben in ieder individu bastions gebouwd, voor elk van hen een steunpunt. We hebben herinneringen aan het verleden, gevoelens waar het ons innerlijk betreft, verstand t.o.v. de buitenwereld, en liefde voor de toekomst. Maar deze vermogens laten ons vaak in de steek. Soms vergeten we, i.p.v. dat we onthouden. We haten waar we zouden moeten liefhebben. We gedragen ons gek i.p.v. dat we ons verstand gebruiken. En we blijven onverschillig waar we onze mond niet zouden mogen kunnen houden.

Geen sterveling kan er op bogen van alles verstand te hebben, zich alles te herinneren, iedereen en alles lief te hebben en voor allen en alles volledig gevoel op te brengen. We herinneren ons dingen en we vergeten er, wij hebben lief en we haten in meervoud, we hebben gevoelens en we zijn onverschillig, we doen dingen omdat we er reden toe hebben, maar we zijn ook onredelijk, of dwaas.

Mensen houden niet van dit ware beeld van zichzelf. Zij zeggen dat de mens een geheugen, liefde (of een wil), gevoel en een verstand heeft, in het enkelvoud, als iets absoluuts. En veel misverstanden over grammatica, spraak, psychologie en samenleving hebben hun wortel in dit subtiele vervangen van het meervoud, 'herinneringen plus vergeten', door het trotse enkelvoud 'een geheugen'. Als het enkelvoud waar was zou ieder mens God zelf zijn. Hij zou de rest van de mensheid niet nodig hebben om de werkelijkheid meester te worden. Als het kruis van de werkelijkheid voor ieder menselijk wezen in zijn eenzaam bestaan als fysiek en lichamelijk specimen iets apart zou zijn, dan

zouden we geen spraak hebben, zou er geen communicatie zijn. Iedereen zou zijn eigen geschiedenis hebben, zijn eigen heil, zijn eigen schoonheidsleer, zijn eigen filosofie. En miljoenen zijn opgegroeid met dit verschrikkelijke geloof: en zwak als ze zijn geven ze dan alles op: alle kunst, alle filosofie, alle geschiedenis en al het heil. Hun wordt te veel gevraagd, en zij vluchten, terecht, in de massamens.

Als de mens 'een' geheugen, 'een' wil, 'een' filosofie enz. had, alles voor zichzelf alleen, dan zou hij gek worden. Want hij zou geen middel hebben om te weten of hij waar was, echt was, waarde had. Niemand zou hem dat kunnen vertellen.

Gelukkig weten we al dat spreken betekent deelnemen aan het evolutionaire avontuur van een sprekende mensheid. En van het gehele ras kan met recht gezegd worden dat het 'een' geheugen, 'een' wereldliteratuur en -kunst, 'een' universele wetenschap en 'een' menselijke geschiedenis heeft.

Ik bezit herinneringen, liefdes, verlangens, waarnemingen, slechts in het meervoud. Het ras in zijn geheel maakt mijn vergeten, mijn onverschilligheid, mijn angsten, mijn dwaasheden, goed.

De mensheid heeft een bestemming, een oorsprong, een kunst waarmee zij zichzelf openbaart, en een universeel geldige wetenschap. Een universele geschiedenis van de mensheid, en een wereldvrede, zijn wezenlijke taken die nog voor ons liggen, evenals een universele wetenschap en een wereldtaal van het mensenhart (denk aan muziek). En wij allen werken mee aan het volbrengen van alle vier taken, door deel te nemen aan het spreken. En de samenleving moet, op elk willekeurig tijdstip van haar bestaan, met hetzelfde taalmateriaal, de werelden van de kunst, wetenschap, instituties en politiek doordringen, want anders zullen de dichters, leiders, priesters en wetenschapsmensen van elkaar losraken, en zal er opnieuw spraakverwarring zijn. In wezen mikken we op hetzelfde, aan welk front van de vier we ook strijden. Want de vier fronten met elkaar vertegenwoordigen het leven dat wij in de tweevoudige tijd en de tweevoudige ruimte, geroepen zijn verder te leven.

Taal is niet een onvolmaakte eerste poging om ons alleen, maar logica bij te brengen, maar een poging om één en hetzelfde kruis van de werkelijkheid te planten in alle menselijke harten en hoofden. Met het leren spreken wordt ons een oriëntatie gegeven die ons verenigt met alle andere mensen, ten behoeve van onze weg door het leven met hen.

En wanneer we denken, zijn we evenzeer in de sprekende wereld als wanneer we zingen of gebieden. Iedereen probeert echt te denken, te verstaan. En wie kan iets werkelijk verstaan zonder dat te doen ten overstaan van de hele wereld? Wat wij denken moet juist zijn tegenover de hele wereld en alle mensen. En dat kan niet het geval zijn als onze gedachten niet geldig zijn in termen die in de hele wereld geldigheid bezitten.

Laten wij de inhoud van deze uitnodiging, om grammatica te zien als een bezigheid die de moeite waard is voor ieder mens die spreekt, nu samenvatten.

Spreken betekent geloven in de wezenlijke eenheid van: ervaring uit het verleden, bestemming voor de toekomst, innerlijke gevoelens en indrukken van buiten. Want we variëren en moduleren hetzelfde verbale materiaal om: uitdrukking te ge-

ven aan gevoelens, indrukken te noteren, historische feiten vast te leggen en in te gaan op uitdagingen die op ons afkomen. We gebruiken één taal voor vier gemoedstoestanden. Maar geen individu zou zijn innerlijke wereld, zijn uitwendige omgeving, zijn geschiedenis, en zijn bestemming op zijn eigen houtje tot een eenheid kunnen brengen. Het gemeenschappelijke avontuur van de gehele mensheid, en het voortdurende omzetten van het ene type taal in alle andere, is nodig om ons te redden van gek worden, onverschilligheid, haat en vergeetachtigheid. Deze vier tekortkomingen van ieder van ons, blokkeren ons vaak. Deze hindernissen moeten we overwinnen om het niveau van 'spreken' te bereiken. Wanneer we spreken, bevechten we, ondanks onze vergeetachtigheid, onze onverschilligheid, onze domheid en onze angst en haat, de eenheid van alle toekomstige bestemming, van alle achter ons liggende historie, van alle menselijke poëzie, en van alle wetenschappelijke waarnemingen. Spreken betekent vier wezenlijke hindernissen overwinnen.

We 'hebben' nooit 'verstand', 'herinnering', 'verlossing', of 'sympathie', als een zeker bezit. In plaats van verlost te zijn, 'hebben' we gewoonlijk angst; in plaats van verstandig zijn we verward; in plaats van een herinnering, hebben we een leegte; in plaats van belangstelling te hebben, zijn we neutraal.

Maar daar in onze moderne wereld iedereen in de vier richtingen van de werkelijkheid mag spreken en luisteren, kunnen we meester worden van onze bestemming, bewust van onze geschiedenis, bezielde met belangstelling en uitgerust met een duidelijk begrip van de natuur. Spreken betekent belangstelling hebben, duidelijk maken, richting wijzen en zich bewust zijn van onze geschiedenis; en tegelijkertijd weten dat je met geen van deze vier bezig kunt zijn zonder de andere drie ook te beoefenen.

Op ieder moment moeten de vier werkingen:

verduidelijking
 bewustzijn
 oriëntatie
 liefde, belangstelling

in één taal samengesmolten worden. En dat worden ze ook, dank zij de voortdurende inspanning van politiek, wetenschap, kunst, en het vertellen van verhalen uit het verleden en het schrijven van geschiedenis.

De moderne talen, de wiskundevakken, de literatuur en de opvoeding, hebben deze taken op zich genomen in een onderlinge arbeidsverdeling. In het gezin worden de talen nog alle vier gesproken. Het gezin is nog steeds de volledige eenheid van alle vier richtingen in tijd en ruimte, zij het nog maar rudimentair. Als we Latijn leren treden we binnen in een taalfase die doet denken aan de intimiteit van het gezinsleven. De Latijnse taal laat nog steeds, als in een stralende spiegel, in zijn grammaticale vormen, van elk thema het kruis van de werkelijkheid in zijn eenheid zien. De rijkdom van vormen in het Latijn is, in vergelijking met die in het Engels (en in het Nederlands), niets anders dan de onmiddellijke toepassing van het kruis van de werkelijkheid op ieder afzonderlijk deeltje van de taal. Wij moderne mensen spreken een hele tijd 'alleen maar wetenschappelijk', of 'alleen maar dichterlijk'. We lezen

misschien honderden boeken die niet één keer opwekken tot een handeling, of een boek of gedicht met niets dan verbeeldingen van de ziel. In de Latijnse grammatica onthult echter nog ieder thema de volle complexiteit van echt leven. Het dagelijks voedsel van moderne Engels (of Nederlands) sprekende mensen bevat, om zo te zeggen, niet in iedere cel het volle leven van de spraak; maar het Latijn wèl. En wanneer je de werkelijke hinderpalen voor doelmatig spreken: verwarring, onverschilligheid, angst, vergeetachtigheid, vergelijkt met de kleine moeite om Latijn te leren, zul je begrijpen waarom mensen zo veel eeuwen lang Latijn hebben geleerd. Het is moeilijk. Maar omdat spreken zèlf al zo moeilijk is, mogen we toch eigenlijk over de moeilijkheden om een andere taal te leren, niet klagen. Als jij of ik goddelijk zouden zijn, en zonder enige tekortkoming zouden spreken, en de wereld van verleden en toekomst, van binnen- en buitenruimte, met succes en helemaal op eigen kracht tot één geheel zouden maken, dan zouden we ons niet de moeite behoeven te getroosten om een oude taal te leren. Want dan zouden we tòch al samen één taal van liefde, belangstelling, duidelijkheid en herinnering spreken. Maar nu moeten de duidelijke tekortkomingen en tegenstrijdigheden van jouw en mijn vermogen om te spreken, geheeld worden door bijzondere inspanningen, en moeten speciale vitaminen aan ons taaldiët toegevoegd worden.

Het is tegen de achtergrond van de wezenlijke gevaren waaraan de mensheid blootstaat, dat het bezig zijn met de taal moet worden beoordeeld. Geen Latijn voor commercieel gebruik, heren! Niet om meer rubberlaarzen te verkopen. Niet ten behoeve van het beroep. Alleen om de eenheid van de mensheid, de eenheid van godsdienst, politiek, wetenschap en kunst. Geen persoonlijk voordeel van grammatica.

Je maag is van jezelf en daar mag je je voordeel mee doen. Je spreekt (zolang je taal niet gedegradeerd is tot reclame maken), omdat je een hoogwaardigheidsbekleder bent, paus, keizer, filosoof en poëet van de mensheid. En deze vier woorden, afgeleid van papa, caesar, philosophus, poeta, zijn tot ons gekomen door en in het Latijn. En we leren Latijn om deze vier ambten waar te maken. Wij doen geen poging je Latijn te 'verkopen' om der wille van een paar mysterieuze deugden van zijn schrijvers, zonder verband met onze eigen verwarring. We kunnen de ons toegewezen plaats in de wereld niet innemen, zonder uit de windselen te groeien van onze eerste taal. D.w.z.: Latijn is onze tweede groei. Het is de taal die van voren af aan veroverd wordt, nadat de tekortkomingen van onze eerste taal ons gebleken zijn.

HOOFDSTUK III

DE SAAM-HORIGHEID VAN LOGICA, LINGUÏSTIEK EN LETTERKUNDE⁺

PLEIDOOI VOOR EEN NIEUWE SAMENWERKING

In Europa werd dit jaar het feit dat Wilhelm von Humboldt (1767-1835) honderd jaar geleden overleden is, herdacht. En een poging zoals de onderhavige, om van de kosmos van het denken, het schrijven en het spreken één kosmos te maken, kan zich op niets beter beroepen dan op de naam van Wilhelm von Humboldt. Want zijn streven was de menselijke kosmos. Zijn broer Alexander schreef, na zijn reizen door Amerika, beroemde passages over de natuurlijke kosmos. Wilhelm wedijverde met hem door tegenover de natuurlijke kosmos een andere, niet minder complete en verbazingwekkende wereld te stellen. Hij bestudeerde alle talen die onder zijn bereik kwamen, niet alleen de Semitische talen en de Indo-Europese, maar ook de Chinese, Baskische, Indiaanse en Stille-Zuidzee-talen. Hij geloofde dat in de structuur van de taal de geheimen van de nationale individualiteit, van de geschiedenis, van de creatieve bestemming van de mens opgesloten liggen. Hij behandelde talen zoals een filosofiehistoricus de vele scholen van het Griekse denken zou bestuderen, niet om wat ze ieder zelf te zeggen hadden, maar om een volledig beeld te krijgen van de mogelijkheden van de menselijke geest.

Humboldt's nalatenschap bleef ongebruikt liggen. Pas de laatste tijd beginnen de wetenschapsmensen de 250 of 300 talen van de mensheid te inventariseren en deze te zien als één grote openbaring van de menselijke geest. Voor Humboldt was taal eerder een wonderbaarlijke vrucht, dan een gereedschap waarvan de mens zich pedant bedient. Zo kon ook de manier waarop een kind leert spreken volgens hem niet de sleutel leveren tot het verstaan van het creatieve proces dat ons, in de taal, door de eeuwen heen is aangereikt. Integendeel, iedere vergelijking uit de sfeer van de kinderkamer moet tot foute resul-

⁺Een toespraak, de eerste keer gehouden voor de Philosophy Club van het Dartmouth College, in 1935

taten leiden. Wanneer we de krachten die het spreken geschapen hebben, en die het spreken vandaag aan de dag nog nieuw leven inblazen, trachten te ontdekken, dan moeten we in de hoogste regionen van ons eigen intellectuele bestaan naar analogieën zoeken.

In naam van Humboldt vecht ik tegen het in eerbiedwaardige kringen heersende bijgeloof, dat filosofie zonder taalkunde verder kan komen en omgekeerd. Voor mij zijn taal, filosofie en letterkunde verschillende uitgekristalliseerde producten van het verschijnsel van de 'tegenwoordigheid van geest'. Met deze vooronderstelling lijkt het alsof ik het centrale dogma van de filosofie geweld aandoe. Maar: Amicus Plato, magis amica veritas. (Plato is mij lief, maar nog liever is mij de waarheid.) De behaviourist, de pragmaticus en de aanhangers van de min of meer monistische scholen[†], zullen het niet met mij eens zijn. Wij zijn echter idealist noch materialist. En wij hebben hier veel voorgangers: Thomas Carlyle, de discipel Johannes blijkens het naar hem genoemde Evangelie, Friedrich Schlegel, Hamann. Vooral in de laatste twintig jaar zijn mensen als Majewski, Ebner, Buber, Cuny, Royen, begonnen met het ontwikkelen van wijzen van denken die ons misschien in staat stellen de eenheid van denken, spreken en schrijven te beschrijven.

Deze nieuwe tendens is niet toevallig. Zonder het werk dat zij deden zou de verwarring in de maatschappij- en menswetenschappen nog altijd groter worden. Het treurige gebrek aan methode in de sociale wetenschappen vloeit voort uit de steriele houding van de filosofen. Trots werkt altijd steriliserend. En het is inderdaad de trots van de filosofie dat zij zich er altijd op beroemde dat zij verheven was boven de spraak, dat zij niet op hetzelfde niveau stond als spreken. Taal was materiaal (taalkunde was dus materialistisch); denken had met ideeën te maken, was dus idealistisch. Denken was een proces, taal een bestaand product. Maar als Humboldt nu eens gelijk had en taal een proces is?

En als Carlyle gelijk had en denken net zo goed het weven van mythen en het dansen van de dans van de zeven sluiers is, als wat een 'Sartor Resartus' (Opgelapte Kleermaker, titel van Carlyle's boek over sociale problemen) kan verzinnen? Voordat ik verder ga kan ik beter eerst zeggen dat de titel van deze lezing eigenlijk zou moeten luiden: 'Filosofie, Taal en Literatuur', i.p.v. Logica, Linguïstiek en Letterkunde, maar de alliteratie van de drie "L"'s bleek een te sterke verleiding voor me. Zo liep ik in de val van de taal al voor ik goed en wel begon. Ik laat mezelf hier in de kaart kijken om aan een typisch voorbeeld de overmacht van de taal over

[†]Behaviourisme is: de psychologie van de lichamelijke gedragswijze en de daarop gevestigde filosofie.

Pragmatisme is: filosofische leer die het kenmerk van de waarheid ziet in haar praktische toepasselijkheid, in haar bruikbaarheid om leiding te geven aan het handelen.

Monisme is: filosofisch leerstelsel dat, in tegenstelling tot het dualisme, één beginsel aanneemt ter verklaring van de verschijnselen.

iemands redelijk denken te demonstreren.

De wijsbegeerte wil een wetenschap zijn, de wetenschap die ons kan vertellen of iets waar is. Omdat het de wetenschap van de waarheid is, vindt de filosoof het bespottelijk dat zowel zijn taal als zijn schrijven meebekeken zouden moeten worden als zijn denken onderzocht wordt. Wanneer een criticus ooit een denker alleen maar een mythemaker noemde, of een 'sartor resartus' net als iedere dichter of schrijver, dan lette de filosofie daar niet op. De filosoof, trots op zijn wetenschappelijkheid, slaat symbolische taal hoger aan dan de bescheiden bekentenis dat hij maar een schrijver van boeken en een spreker van woorden is. Het is vreemd dat vaak de woede van de beoefenaars van dit vak wordt opgewekt als gewezen wordt op iets dat hun juist in staat zou stellen de kloof tussen hunzelf, wetenschapsmensen, en ieder ander te overbruggen! Zou het hem niet met trots moeten vervullen dat hij de modelmens mag zijn die de echte vrijheid van de mens vertegenwoordigt, de vrijheid te zeggen wat hij op zijn hart heeft? Maar af te stappen van het voetstuk van de gespecialiseerde deskundigheid om te verkeren op het vlak van een waarheid die allen gemeen hebben, schijnt minder aantrekkelijk te zijn dan deskundige te blijven op een speciaal gebied van de waarheid.

Als we ons nu richten op het geval van de filoloog, de taalwetenschapper, dan is het eenvoudiger de opzet van het taalonderwijs aan de universiteiten te schetsen dan allerlei individuele meningen te citeren. Die opzet wijst er niet op dat taalkundigen ook maar de geringste behoefte hebben aan welke filosofie dan ook. Zelf studeerde ik Grieks, Latijn, Arabisch en Gotisch, zonder ooit over een taalkundig beginsel iets te horen. De talenafdelingen zijn eenvoudig gesplitst naar de verschillende talen. Toen Rudyard Kipling als rector van St. Andrews zijn bekende voordracht hield, waarin hij tegenover de studenten stelde dat de eerste man die taal gebruikte een leugenaar geweest moest zijn, een man die zijn medemensen voor de gek wilde houden, toen werd er niet luidkeels geprotesteerd door de taalwetenschappers, om hem tot de orde te roepen. Moderne taalkundigen beseffen niet dat de kracht van taal nauw verbonden is met de wil om de waarheid te ontdekken. Voor hun geldt niet, zoals voor Aristoteles, dat het doel van de taal uiteraard de waarheid is, en de leugen slechts een tweederangs naäpend spook. Zij vernamen nog nooit dat spreken op verschillende niveaus mogelijk is, wat verband houdt met hoe dicht de waarheid benaderd wordt. De wetenschap van de waarheid en de wetenschap van de talen zijn van elkaar gescheiden. Taal wordt gezien als gereedschap, als een apparaat dat klaar staat om de mens te dienen telkens wanneer hij een of ander gezicht wil trekken. Doordat we neerzien op het tijdperk van de openbaring zijn we terechtgekomen in het tijdperk van de versluiering en zijn woorden gedegradeerd tot het niveau van schroefjes en moertjes.

Als we ons nu tot de derde groep van activiteiten wenden, de literaire critiek en de vergelijkende literatuurwetenschap, dan liggen de dingen iets anders. Niet dat de filosoof iets leert van de criticus, maar de literatuurcriticus maakt wel eens heel wijze opmerkingen over filosofie en taal, opmerkingen die noodlottigerwijs door de filosofen en taalkundigen onopgemerkt blijven. Ik herinner me bijv. een stukje uit Thi-

baudet's boek over: Trente Ans de Vie Française (Dertig Jaar Frans Leven), dat als een illustratie kan dienen voor het feit dat door de literatuurcriticus wetmatigheden ontdekt kunnen worden die de filosoof en de taalkundige volkomen waren ontgaan. Thibaudet vestigt er de aandacht op dat als Bergson het woord 'Durée' gebruikt (duur, in de zin van tijdsduur), dat afwijkt van het gewone gebruik van hetzelfde woord:

'Une chose qui dure signifie d'ordinaire une chose qui ne change pas. Au sens bergsonien, durer c'est changer, changer comme on change en vivant. Dès lors dans 'je suis une chose qui dure' le verbe être n'est pas à sa place. Le mot 'je suis' empêche la durée de couler. C'est que la langue est l'oeuvre d'une métaphysique substantialiste inconsciente et que la philosophie devrait, si en elle était capable, se créer un autre langage, quelque: je deviens un avenir qui dure. Mais il est conforme à une loi plus profonde encore que la philosophie, s'insérant dans un langage qui est fait contre elle en épouse la direction pour la dépasser.'

Hier laat dus de criticus de utopische idee vallen dat de denker een eigen taal zou moeten scheppen. Hij verzekert ons dat in overeenstemming met een nog diepere wetmatigheid, filosofie in taal ingevoegd moet worden als een inplanting, met de taal mee moet gaan in de richting van die taal, om in staat te zijn de taal voorbij te streven. Wat een diepe gedachte! Wat een geweldig gevolg heeft die voor de geschiedenis van taal! Wat een les voor de filosofen, die altijd proberen de taal de deur uit te werken en vissen op het droge te worden. We krijgen hier te horen dat de filosoof spreekt. Maar hij gebruikt het woord in een uiterste zin, en streeft daarmee de grenzen van de betekenis van het woord voorbij. Woorden komen, na door de molen van de denkers heengegaan te zijn, veranderd en getransformeerd, soms ook versteend en verlamd, in de taal terug.

Als nu woorden het terrein van het denken niet onveranderd kunnen verlaten, dan is het verstand van iedere filosoof het zaaibed van taal. Woorden sterven in onze hersenen en worden weer opgewekt. Denken betekent uit een taal vertalen in een andere betere taal. We zijn op dit moment niet zo geïnteresseerd in de absolute waarheid van Thibaudet's ontdekking, als wel in het feit dat door ons citaat geïllu-

+ Iets dat duurt betekent in het algemeen iets dat niet verandert. In de zin waarin Bergson het gebruikt is duren veranderen, veranderen zoals iemand verandert die leeft. Daarom is in 'ik ben iets dat duurt' het werkwoord zijn (van ik ben) niet op zijn plaats. Het woord 'ik ben' verhindert het verlopen der duur. Dat wil zeggen dat de taal het werk is van onbewuste substantialistische metafysica en dat de filosofie, als ze daartoe in staat zou zijn, een andere taal zou moeten scheppen, zo iets als: ik word een toekomst die duurt. Maar taal is onderworpen aan een nog diepere wet dan de filosofie, die zich inpast in een taal die tegen haar gemaakt is, waar ze de richting van overneemt om haar voorbij te streven.

streerd wordt dat denken iets doet aan taal. Het doodt bijv. woorden. Als dit waar is moet de taalkunde onderzoeken wat de taal door de filosofie wordt aangedaan. En de filosofie kan dan niet langer voorbijgaan aan het feit dat zij plichten heeft tegenover de taal. Het is daarom dat we hier denken, spraak en literatuur willen behandelen als één geconcentreerde onderneming van de mensheid om de waarheid te ontdekken (of te verbergen).

Wij gaan uit van de hypothese dat het drie stralen zijn van één vuur, dat in de mens opgloeit om aan zijn medemens zijn aandeel in de waarheid mee te delen, dan wel het voor zijn medemens te verbergen. En wij beweren verder dat gedachten, taal en schrijfkunst, voor zover ze middelen zijn om de waarheid tegenover ons zelf, een medemens of alle mensen, te verbergen of te openbaren, onderworpen zijn aan dezelfde wetmatigheden. Zonder een dergelijke stelling zou onze bedoeling verkeerdt geïnterpreteerd kunnen worden, nl. als analoog aan de vele waarschuwingen van allerlei wijze mensen om acht te slaan op taal. Deze waarschuwingen zijn overigens natuurlijk wel bijzonder nuttig. Misschien mag ik hier een paar regels van Whitehead over taal citeren: 'Taal getuigt van de breedte van de menselijke ervaring in drie hoofdstukken: het eerste over de betekenis van woorden, het tweede over de betekenissen die opgesloten liggen in grammaticale vormen, het derde over de betekenissen die woorden en grammaticale vormen achter zich laten, betekenissen die wonderbaarlijk wijze onthuld worden in de grote literatuur.' Het is zeer verheugend als in deze eeuw van proza een mathematicus de bijdragen van de poëzie aan het scheppen van de waarheid erkent. Maar hoewel we Whitehead hiervoor dankbaar zijn willen we nog een stap verder gaan, een stap waarvan we helemaal niet zeker zijn of Whitehead die zou goedkeuren, maar wel een stap die wellicht een machtig terrein van nieuwe informatie en nieuw onderzoek opent.

Thomas de Quincey komt in sommige van zijn essays dicht bij wat wij bedoelen. Toen hij ontdekte dat het Griekse begrip van de enthymeme⁺ niet beperkt bleef tot de formele weglating van één schakel in een syllogisme (logisch sluitende denkhandeling), maar dat het veld van de enthymeme het hele gebied van het leven is, nl. het gebied waarin de mens tracht zonder de hulp van de exacte wetenschap zich rekenschap te geven van het leven en van de werkelijkheid, toen zag hij op eens hoe het denken, de spraak en het geschreven woord één kernstructuur vormen, één creatieve inspanning zijn. De diepe minachting van de filosoof voor redevoeringen mag ons niet blind maken voor het feit dat ieder die voor een gehoor spreekt, probeert wat hij op zijn hart heeft een blijvende vorm te geven, wat betekent dat hij met het levende woord worstelt op een aantal manieren tegelijk. Hij moet denken in de monoloog die we denken noemen, hij moet spreken voor een gehoor, wat hem betreft in een dialoog, en hij hoopt op een blijvend effect waardoor zijn woorden los zullen komen van het mo-

⁺ Enthymeme: een schakel weglaten in een redenering bij het komen tot een conclusie.

ment waarop hij spreekt en het vermogen zullen krijgen bij meer dan één gelegenheid werkzaam te zijn. In deze zin zou men kunnen zeggen dat een rede op de Areopagus in Athene, als je er niet naar luistert met het ongeduld van Plato, maar met de devotie van de ethnoloog, het drievoudig karakter van woorden onthult: in de monoloog denkt de man hardop, in de dialoog spreekt hij zijn hoorders toe, en in de 'pleoloog' spreekt hij voor een toekomstig zich-herinneren, voor een bezit voor altijd. Met 'pleoloog' bedoel ik een soort redevoering die voor meer dan één gehoor uitgesproken kan worden. Pleo, pleion wordt immers al in deze betekenis in de natuurkunde gebruikt. Uit de monoloog ontwikkelde zich, als een aparte tak, het denken; uit de 'pleoloog' de schrijfkunst, de literatuur.

Vandaag aan de dag, na tweeduizend jaar minachting voor rethoriek, worden denken en schrijfkunst beschouwd als activiteiten die vrijwel losstaan van taalkundige kwesties. Wij oefenen tegenwoordig ons verstand door artikelen en boeken te lezen en te schrijven. Op de tusschen lezen en schrijven in liggende fase, van zeggen wat we denken, wordt zelden gelet. Hierdoor ontstaat de illusie dat we kunnen denken buiten het spreken om. En het geloof in deze illusie is de grond van de moderne epistemologie (kennisleer). Het komt me voor dat dit dwaalbegrip zich ook verraad in Kipling's geestige opmerking over de eerste spreker die een leugenaar geweest zou zijn. Kipling zag zijn held als een man die leugens kon vertellen omdat hij de waarheid buiten de spraak om kende. De moderne denker is blind voor het feit dat mensen alleen maar gedachten binnen hun gezichtskring kunnen krijgen doordat zij luisteren. De meeste mensen nemen alleen aan het denkproces deel door te luisteren en te antwoorden. De elektrische vonk die door de dialoog opgewekt wordt maakt ons deelgenoten in de waarheid. Als die sociale situatie voorbij is zijn we weer leeg.

De mening dat de mens altijd maar denkt, breidt het eigen karakter van de bijzondere situatie van de denker uit tot mensen die voetbal spelen, of op een kantoor zitten. In werkelijkheid ontdekken we minstens zoveel over onszelf of over de wereld, of over wat wij allemaal geloven, door dingen te zeggen of op te schrijven, als door in ons binnenste bezig te zijn met denken. In alle drie de aggregatietoestanden werkt het onthullende proces net zo goed als het verhullende. Dit zou door de optimisten die menen dat denken altijd op de waarheid gericht is, over het hoofd gezien kunnen worden. Maar de mens bedriegt zichzelf even graag als anderen, en gebruikt evenveel trucjes om zichzelf voor de gek te houden als om dat anderen te doen. Denken staat als zodanig niet sterker tegenover zwakheden als hartstocht, vooroordeel, en eigenbelang, dan spreken of schrijven. Denken kan net zogoed het weven van mythen zijn als het schrijven van romans. En de literatuur worstelt even hardnekkig om de waarheid als het denken. We hebben even weinig reden voor een bijzonder optimisme in de richting van de oprechtheid van het denken, als voor een bijzonder pessimisme in die van de leugenachtigheid van schrijvers van boeken.

Als we onszelf de vraag stellen hoe we de vormen van denken, die van taal en die van het geschreven woord zouden kunnen

herleiden tot het oeralfabet van vormen waarmee de mens zichzelf tegenover de gemeenschap onthult dan wel versluiert, en waarmee de samenleving zelf dat doet, dan kunnen we wijzen op Goethe's uitspraak over het oeralfabet binnen de mensheid. Deze fundamentele uitspraak werd dan wel gedaan door een meester van het woord, misschien de grootste en meest omvattende belichaming van dat meesterschap van de laatste eeuwen. Want Goethe was een bezinger en verteller van de Duitse folklore en van zijn moedertaal, de diepst gravende natuurfilosoof en de schepper en voorvechter van het begrip 'wereldliteratuur'. Een gelaatkundige vertelde hem eens dat zijn schedelvorm er op wees dat hij een geboren spreker was. En het was niet zo dat Goethe alleen een even machtig vermogen had om te denken, te spreken en te schrijven, maar hij twijfelde er ook nooit aan dat deze drie in de grond een en hetzelfde proces waren. Die overtuiging maakt zijn kernachtige uitspraak over een menselijk oeralfabet zo belangrijk.

We gaan nog eens uit van de veronderstelling dat de mens zich wezenlijk bezighoudt met onthulling en versluiting, dat de mens van de dierlijke natuur gescheiden is door het blote feit dat elke groep, natie, stam, elk lid van een groep, ieder menselijk individu, waar we die ook aantreffen, bezig is zichzelf te rechtvaardigen, tegenover zichzelf, tegenover anderen en tegenover zijn soort. Dat verklaart dan waarom hij kleding draagt, waarom hij tegen anderen spreekt, waarom hij nadenkt en waarom hij boeken schrijft. Het verklaart ook waarom we allemaal luisteren naar onze eigen angstvalligheden, naar de praatjes van onze burens en naar de wijsheid uit de boeken. De mens zit op elk moment aan zijn soort vast op een manier als bij geen dier het geval is. Ieder ogenblik verantwoordt een mens zich met ware of onware verklaringen voor zijn houding. Hij is voortdurend actief in het onthullen of versluiting en voortdurend passief in het opnemen en wegbergen. Waar een mens is, is de mensheid aanwezig. De geest van een mens zelf, of de oren van een partner, of de ogen van een lezer, zijn, al of niet in combinatie, de ambassadeurs van de soort bij die ene mens. Zij allen spreken en vragen om informatie ten behoeve van de soort. En de mens rechtvaardigt zijn houding steeds door te onthullen of te verbergen.

Als bovengenoemde veronderstelling juist is, ligt het voor de hand dat de drie processen, waarmee de mens zijn gedrag rechtvaardigt, denkend, sprekend en schrijvend, een gelijke structuur hebben. Waarom zouden we bij het denken, als we bezig zijn met onszelf, dat heel anders doen dan wanneer we een verhandeling schrijven bestemd voor het publiek, of met woorden onze ouders antwoord geven? Er bestaat tussen snel denken en overwogen schrijven misschien eenzelfde verschil als tussen vlotte spreektaal en mooi Nederlands, maar er is geen enkele reden waarom we bij het schrijven van een boek het onderwerp eerst in zijn algemeenheid zouden moeten beheersen en de details pas later bij de uitwerking in paragrafen en zinnen, terwijl we bij het denkproces alleen stap voor stap verder zouden kunnen gaan, van de ene kleine denkhandeling naar de volgende. Het is waarschijnlijker dat wat een mens denkt een grote eenheid vormt, net als een boek. En de logische verbanden tussen de kleinste deeltjes van dat grote denkboek in hem, zijn nauwelijks van belang voor God of voor hemzelf. Een

fout in de logica heeft daarin hetzelfde gewicht als dat van een vlieg op de rug van een olifant. De structuur van zo'n denkboek verandert niet door een breuk in de ketting van telkens kleine gevolgtrekkingen. De filosoof die meent dat hij klaar is met zijn opponent als hij een denkfoutje in zijn bewijsvoering heeft aangetoond, is dwaas. Wat iemand werkelijk denkt wordt nauwelijks geraakt door een dergelijk argument. Wat iemand denkt is evenzeer een geheel als de literatuur van een volk. Elk groot wijsgerig systeem vormt één geheel; het geheel is er echter eerder dan de delen en verheft zijn levende waarheid hoog boven de bruggeboog van de tijd.

Het grote proces in de mens, dat tot uitdrukking komt in de polariteit van onthulling en versluiting, kunnen we misschien het best benoemen als ons vermogen tot antwoord geven. Deze eeuwige stroom van antwoorden wordt gegeven tegenover de wereld van de mens, onder de ogen van de God van de mens, en in de oren van het menselijk geslacht. Tot welke van de drie, Mensheid, Wereld, God, het ook is, het is minstens altijd tot één ervan dat elk menselijk wezen zich richt en moet richten, door gedachte, spraak of boek, elk ogenblik van zijn leven. Dikwijls treedt een groep op namens zijn leden, om tegenover andere groepen te getuigen van waar de groep voor stáát. Zowel onafhankelijkheids- als afhankelijkheidsverklaringen worden onophoudelijk door de mensheid afgelegd.

Wat in deze verklaringen gezegd wordt kan bedoelingen, herinneringen, grieven of strijdkreten, twijfels of zekerheden, wensen of angsten reflecteren. Maar het is altijd een 'apologia pro vita sua' (verdediging van het eigen leven) wanneer een natie, een groot dichter of een bezwaard geweten tegenover de Verenigde Naties, tegenover het nageslacht, of tegenover God uiteenzetten wat zij werkelijk gedwongen worden te worden. We zeggen met opzet 'gedwongen worden te worden', want de werklust van de mens wordt erg overdreven door alle denkers die geen oog hebben voor zijn vermogen te antwoorden. De werkzaamheid van de mens wordt beperkt tot niet veel meer dan de keus tussen het verbergen of het laten blijken van de waarheid omtrent wat hem overkomt. Voor iemand die zichzelf niet voor de gek houdt is het maximum van wat hij over zichzelf kan zeggen, dat hij zichzelf en zijn capaciteiten niet gemaakt heeft, maar dat hij wel zelf kan beslissen hoe schijnheilig hij wil zijn over wat hij met zijn capaciteiten doet. Onze bijdrage aan onze eigen biografie is in wezen slechts onze beslissing over hoe ver we kunnen gaan met de waarheid. Hiermee kunnen we geen van allen erg ver gaan. Maar de kracht die iemand bezit ontleent hij grotendeels aan zijn vermogen in dit opzicht.

Met andere woorden: de werkelijke daden van de mensen liggen op het gebied van mythen weven, dan wel de waarheid onthullen. En dat is wat wij doen. Voor de rest zijn we een stuk van de natuur. Nu is er een eerbiedwaardige traditie die stelt dat denken theorie is en dat handen praktisch werk doen. Als we ervan uitgaan dat de mens een verantwoordelijk schepsel is, dan zijn denken, spreken en schrijven zijn grootste daden. Want de maatschappij wordt voortdurend bepaald door wat de mens kiest: aan zijn vrees te gehoorzamen en de waarheid bedekt te houden, of moedig zichzelf of ande-

ren te zeggen wat er aan de hand is. De samenleving wordt voortdurend veranderd en getransformeerd door al dit bekennen of niet laten blijken van wat er gebeurt in onze gedachten, onze groepen, onze levens. En dit is ook een materieel proces, zoals Erasme de Majewski heeft aangetoond. Iedereen weet dat woorden lawaaierig kunnen zijn, dat het onze zintuigen inspanning kost aandachtig te luisteren en een discussie te volgen, dat een lange bijeenkomst onze zenuwen kan slopen.

Toch ontkennen we steeds de kennelijke waarheid dat het energie kost, lichamelijke energie, om de waarheid te zeggen; dat liegen bijna altijd uit zwakte voortkomt, omdat we de moed niet hebben de ander precies te zeggen wat we van hem, of van ons zelf denken. Onze stelling dat een mens voortdurend betrokken is in een proces van verslag uitbrengen en zichzelf rechtvaardigen, kan nu worden aangevuld met een andere: dat een mens vaak niet in staat is gehoor te geven aan deze uitdaging. De impuls die hij in het krachtenveld van de gemeenschap zou moeten sturen, blijft uit omdat hij zich te zwak voelt en zijn vermoeidheid wil verbergen. Zo komt het dat hij soms liegt of terughoudend is op momenten waarop hij zou moeten spreken, en dat hij zich verhardt waar hij zou luisteren als hij zich maar sterk en gezond genoeg voelde.

Dit betekent dat versluiering een andere rang heeft dan onthulling. Versluiering blijkt een vlucht voor onthulling te zijn. Versluiering is mogelijk omdat er ook voortdurend onthulling plaats vindt. Zoals koud staat tegenover warm, en ziek tegenover gezond, is liegen ook niet iets dat op zichzelf staat, maar een mogelijkheid die geboden wordt doordat eerder vaak de waarheid gesproken werd. De samenleving is gegrondvest op waarheid, op de waarheid van de antwoorden van haar leden. De doelmatigheid van liegen en van schijnheiligheid is gebaseerd op het met succes gebruiken van middelen die geadeld werden in hun relatie tot eerder afgelegde ware verklaringen. We kunnen met liegen alleen maar succes hebben omdat anderen zo gek waren zich eerlijk uit te spreken. Al liegende beroepen we ons op hen!

Terloops hebben we enkele manieren genoemd waarop de mens zich kan gedragen bij het onthullingsproces. Hij kan een opdracht horen, hij kan van plan zijn ergens heen te gaan, hij kan een gevoel uiten, zich een gemeenschappelijke ervaring herinneren, of hij kan proberen eenvoudig te beschrijven wat hem overkomt, telkens wanneer hij de hoorn van de haak neemt en begint met te vertrouwen in de elektrische stroom van het levende woord. Misschien kunnen we aantonen dat gesproken taal, literatuur en wetenschappen (met het laatste wordt hier het rijk van het denken bedoeld) sporen vertonen van een evenwicht tussen deze verschillende vormen of wijzen van het uitdrukken van de waarheid. Zou blijken dat de verschillende manieren van het informeren van de soort met elkaar een of ander systeem vormen, dan zou het oorspronkelijke oeralfabet van de menselijke ziel in zicht kunnen komen.

Laat ik beginnen met een paar heel eenvoudige dingen. Het is een gemeenplaats te zeggen dat poëzie verdeeld kan worden in dramatische, lyrische en epische vormen. Een andere, alledaagse waarheid is dat de grammatica drie wijzen kent: de gebiedende, de aantonende, en de aanvoegende of wensende wijs (resp. imperatief, indicatief en subjonctief of optatief). Het is niet moeilijk te zien dat, globaal althans, lyriek

beter vergeleken kan worden met de wensende wijs dan met bijv. het deelwoord, dat de voortgang van de dramatische handeling goed past bij de gebiedende wijs, en dat de epische stijl en de aantonende wijs een zelfde geestesgesteldheid weerspiegelen.

Deze oppervlakkige opmerkingen moeten natuurlijk nog verdiept en aangevuld worden. Welnu: een dramatische handeling en een gebod hebben dit gemeen dat beide vóóruit, naar een nog onzekere toekomst wijzen. Weliswaar ontleent het vroeg-Griekse drama zijn spanning vaak aan het verleden, aan het opnieuw ontdekken van oude feiten (anagnorismos), maar zelfs dan wordt het noodlot (heimarmene) op het toneel voelbaar. Hoeveel te meer is dat het geval wanneer, bij modern toneel, de ontknoping tot het laatste moment onzeker blijft! Zo wordt ook iemand die onder de dwang van een dramatisch gedreven worden een onzekere toekomst ingaat, betrokken in een proces waarin hij gevormd wordt. De onzekerheid over de toekomst, het afzien van de zekerheden uit het verleden, de spanning veroorzaakt door de afhankelijkheid van de toekomst met de eraan verbonden gevaren, dit alles wordt in de imperatief (het onder een gebod staan) en in het drama gevoeld.

In vergelijking met het drama is iedere epische beschrijving van het schild van Achilles in de Ilias, en de lyriek van de Anacreon naar verhouding tijdloos; zij zijn veel minder geïnteresseerd in het tijdselement van de ervaring die ze trachten over te brengen. Een uiterlijke zaak wordt beschreven, een innerlijke beroering wordt afgebeeld. De herinneringen, citaten, formuleringen van wat was, de onvermijdelijke conventionele elementen van welke poëzie dan ook, richten de mens en zijn gehoor op het verleden. Epiek en poëtische formuleringen worden vaak als een en hetzelfde beschouwd. Maar het is vruchtbaarder onderscheid te maken tussen de hiëratische (priesterlijke) bestanddelen van een dichtwerk — zoals van Homerus: Ton d'apomeibomenos prosephe nephele gereta Zeus, een verzameling van zelfstandige naamwoorden en deelwoorden — en de beschrijvende elementen die, door hun levendige verbale indicatieven de actieve waarneming van dit moment aanduiden.

Inderdaad, voor het verleden werd in de grammatica een heel andere uitdrukkingwijze gevonden dan de simpele aantonende wijs. De voltooide tijd, met zijn vaak voorkomende reduplicatie (verdubbeling), zoals ook in 'memorie', in dedi, perdidi, pepuli, enz., laat zien welk een duidelijke spanning er bestaat tussen de korte vorm van de imperatief (gebiedende wijs): dic, duc, ga, loop, de indicatief: 'het regende', 'het sneeuwde' en de gereduplicateerde of verlengde vormen waarmee de mens probeerde het wonderbaarlijke stilstaan van het verleden te karakteriseren: 'Ewig still steht der Vergangenheit'.⁺⁺

Op het gebied van de geschreven taal is dezelfde tegenstelling waar te nemen tussen de dramatische, plotselinge, katastrofe in een tragedie en de breed uitgesponnen, uitgebalanceerde formuleringen in bijvoorbeeld de conventionele taal van het recht, met zijn langademige overwegende dit, gezien dat,

⁺ Hem antwoordende, antwoordde de wolkenverzamelaar Zeus.

⁺⁺ Eeuwig stil staat het verleden (Friedrich von Schiller).

gelet op, enz., enz., bladzijden achter elkaar. Hier, en in Homerus' zich herhalende regels, gaat een kalmerende invloed uit van het verleden dat volledig tegenwoordig is en samengevat wordt. Het bekende gaat aan het onbekende vooraf, en voordat ons spreken zich tot de toekomst wendt wordt het verleden uitpuittend behandeld.

Het in de tijd naar voren en naar achteren wijzen en het in de ruimte naar binnen en naar buiten kijken. zijn vier altijd mogelijke houdingen voor de mens. Op elk willekeurig moment heeft een levend wezen de mogelijkheid het verleden te herhalen, of uit het verleden weg naar voren toe te springen; maar het kan zich ook in zijn binnenste terug trekken, of naar zijn omgeving kijken en zich eventueel daarin verliezen. In deze opzichten onderscheidt de mens zich niet van ander leven op aarde. Zijn anders zijn komt voort uit het eerdergenoemde feit dat hij zich verantwoorden moet over zijn keus inzake verleden of toekomst, innerlijk zijn of naar buiten toe handelen, tegenover de wereld, God, of zijn soort.

Nu ligt het voor de hand dat hij zijn keus kan verklaren dan wel verhullen, met één woord zowel als met een heel boek. Het is werkelijk zo dat een boek slechts één gedachte is, dat geldt althans voor een goed boek. Alle rijkdom aan ideeën in een boek doet niets af aan het feit dat een boek zijn betekenis ontleent aan zijn eenheid, niet aan zijn veelzijdigheid. En als eenheid is het slechts één gedachte, één woord, één uitroep van een mens. De hoofdstukken, de paragrafen, de zinnen en de woorden zijn slechts de elementen waaruit het 'monumentum aere perennius'[†] van het boek is opgebouwd. Daarom is het goed als we ons afvragen wat een boek te zeggen heeft, hetgeen in de grond van de zaak één woord is, na te gaan in hoeverre het zich bezig houdt met een beschrijving van een uitwendig proces, of met het weerspiegelen van een innerlijke beweging; of het krachtig naar voren dringt met een oplossing voor de toekomst, of dat het gelaten vertelt over het verleden.

Natuurlijk kan ieder boek deze vier houdingen vermengen, maar toch altijd alleen maar deze vier, zoals iemand die spreekt van de voltooide tijd naar de gebiedende wijs, van de aantoonende wijs naar de aanvoegende wijs of wensende wijs kan overgaan, maar gedwongen is zich te bewegen binnen deze vormen van beslissing over onze situatie in de tijd en in de ruimte. Zolang de biologen geen oog hadden voor de spanning tussen naar binnen en naar buiten, en de filosofen niet voor de spanning tussen verleden en toekomst, kon het feit dat de 'grammatica' van de samenleving samenvalt met de grammatica van de taal over het hoofd gezien worden.

Zoals ik in 'Soziologie' heb aangetoond, is dit samenvallen op telkens hogere niveaus van het leven waarneembaar. We beperken ons hier tot de schrijfkunst en zullen de bij poëzie gevonden indeling in naar binnen gerichte lyriek, naar buiten gerichte beschrijvende poëzie, op het verleden gerichte vaste formuleringen en naar voren stotend drama, op het hieropvolgende niveau van de literatuur nagaan. Poëzie is slechts een

[†] Monument dat langer stand houdt dan erts (Horatius over zijn verzen).

tot hoge spanning opgevoerde uitdrukkingsvorm van grammaticale vervoeging. Maar hoe staat het met andere vormen van spraak, met proza, wetgeving, gebed? Zoals gezegd, poëzie is slechts één uitdrukkingswijze, en proza is haar natuurlijke evenknie. Zelfs orthodoxe taalkundigen beginnen dat nu in te zien. Meillet toonde enkele jaren geleden aan dat de oudste Indo-europese taal prozaische en poëtische woorden bezat voor dezelfde krachten, zoals hemel, aarde, vuur, water. En Royen trok uit dergelijke ontdekkingen de conclusie dat we ons taal heel goed pluralistisch kunnen voorstellen, aangezien taal dingen en begrippen tegelijkertijd naar verschillende systematische principes differentieert. Werkelijk niemand kan slechts één taal spreken. De werkelijkheid waarin de mens leeft is minstens viervoudig.

De vier vormen van onwaarheid spreken vertellen hetzelfde verhaal. Verbeelding, leugen, schijnheiligheid en zaniken zijn vier stijlen voor het verbergen van de waarheid. De gebiedende wijs is de vorm die het de onwaarheid het moeilijkst maakt, want zaniken is niet anders dan woorden en formuleringen herhalen, liegen betekent dingen verbergen, verbeelding is bewust scheppen van innerlijke gevoelens, maar een huichelaar sluit de ogen voor de geboden waaronder hij voor zijn daden staat.

Wetenschappelijk proza is, zij het niet als enige vorm, gelijkwaardig met dichtkunst. Proza leidt tot cijfers en vergelijkingen, poëzie tot analogieën en gelijkenissen. Dit kan alleen waar zijn als proza minstens zo gedifferentieerd is als poëzie. Wij vonden al dat de dichtkunst verdeeld kan worden in beschrijvende, nauwkeurig geformuleerde, lyrische en dramatische elementen. Op het terrein van het wetenschappelijk proza vinden we evenzo een aantal geheel verschillende taalgebieden. De grammaticale vormen van de gebiedende wijs, de aantonende wijs, de wensende wijs en de voltooide tijd, vinden in het wetenschappelijk proza hun plaats in de ethiek, de wiskunde, de filosofie en de geschiedenis. Een politieke redevoering behoort een etisch gebod dat uit de toekomst stamt onder woorden te brengen. Filosofie reflecteert onze innerlijke overwegingen. Wiskunde analyseert relaties in de buitenwereld en brengt een volmaakt objectieve taal tot stand. Een wiskundige kan zich uitdrukken in een taal die geldig is voor iedereen. Omdat de filosoof, zoals we al van Thibaudet leerden, de woorden omvormt, trekt deze zich in een innerlijke voorstellingswereld terug waarin niet iedereen hem kan volgen. Dat, tenslotte, het zuiver verhalende van het wetenschappelijk proza naar het verleden kijkt, om het verleden op te roepen en de taal en de uitingen ervan zo getrouw mogelijk weer te geven, behoeft nauwelijks betoog.

Als we nu poëzie en proza, beide in hun gehele omvang, tegenover elkaar stellen — en met proza bedoel ik hier de wetenschappelijke en rationele schrijftaal — en ze naar hun functie in de samenleving afwegen, voelen we dat proza minder dan poëzie de uitdrukking is van onze wensen en verlangens, van onze innerlijke gevoelens, maar vóór alles onze verstandelijke overwegingen weergeeft. Dichtkunst is de bewaker van wat er in ons innerlijk gebeurt. Maar het blijft waar dat zowel schrijf- als dichtkunst, zelfs als we ze samen nemen, slechts twee kanten van ons bewuste leven vertegenwoordigen, nl. de tot vervoering brengende 'wensende wijs', de kant van ons innerlijke zelf, en de analyserende 'aantonende wijs', de kant

van onze relatie tot de wereld buiten ons.

De andere twee richtingen, waarin de mens zich uitstrekt in de tijd, naar het verleden en naar de toekomst, komen overeen met nog twee andere wijzen van spreken. Het verleden komt tot uitdrukking in het ritueel, de liturgie, de zeden; de toekomst in de geboden die ons leven beheersen, onderaan beginnend met 'houdt rechts', bovenaan eindigend met 'doe recht'. Op het eerste gezicht lijkt het misschien dat we onvergelykbare zaken met elkaar vergelijken. Zijn het gebod en het voltooid deelwoord werkelijk van evenveel belang als de enorme hoeveelheid bestaande schrijf- en dichtkunst? Hier wreekt zich onze tweeduizendjarige boekentraditie. De imperatief en het ritueel komen we niet tegen in het klaslokaal, de collegezaal, het laboratorium of de bibliotheek, dat is waar. Voor de imperatief werd dit welsprekend uiteengezet door Wilhelm Horn in zijn boek 'Sprachleib und Sprachfunktion' (het lichaam van de taal en de functie van de taal).

Wilhelm Horn zegt: 'De grote invloed van de gebiedende wijs op alle andere vormen van het werkwoord heeft ons niet te verbazen wanneer we er op letten hoe we dagelijks spreken. Men kan vele bladzijden van een boek lezen, of lange voordrachten aanhoren, zonder een enkele imperatief te vernemen. Maar in de spreektaal van het dagelijks leven, in het spreken en het er op in gaan, komt de imperatief veel voor.' En we weten tegenwoordig dat in het Grieks en Latijn de tweede persoon van de aantonende wijs naar het model van de imperatief gevormd werd. Bijvoorbeeld: in het Latijn ontstond 'Das' (je geeft), uit 'da' (geef), dus uit de imperatief.

Het is evenmin moeilijk het ritueel, die krachtige verwerkelijking van het verleden in het heden, te rehabiliteren. Het zou oppervlakkig zijn te denken dat ceremonies zich in onze eeuw van vooruitgang eenvoudig in verval zouden bevinden en dat zij niet opgewassen zouden zijn tegen beschrijvend proza en tot vervoering brengende poëzie. De eeuwig geldige formule, de voortdurende herhaling die ons beschermt tegen het binnendringen van een onzekere toekomst, heeft niet kerkelijk van aard te zijn. In Amerika zijn het bijvoorbeeld de juristen die de priesters van de formule zijn. Voor de moderne democratieën ligt het heiligste ritueel feitelijk in het spreken in het parlement, en in de parlementaire procedure. Maar bij alle gelegenheden, waar het relevant is of niet, laten vaste formuleringen zoals: 'de motie is onaanvaardbaar', of 'de vergadering is gesloten', de enorme macht zien die deze telkens terugkerende formules hebben voor het samenbinden van de samenleving.

Alleen deze verbindende macht verdient het religie genoemd te worden. En misschien is het hier dat de nieuwe school van realistische denkers het duidelijkst afwijkt van de traditionele. Meillet is zonder meer bereid te erkennen dat in religieuze ceremonies bijna altijd een taal gebruikt wordt die afwijkt van die van het dagelijks leven. 'Als er riten voltrokken worden vallen de mensen altijd op bijzondere wijzen van spreken terug'. Maar deze uitspraak zou beter omgekeerd kunnen worden, want het is helemaal niet logisch de kern van het ritueel buiten het spreken te zoeken en er dan een bijzondere wijze van spreken aan toe te schrijven. Die bijzondere taal is nu juist het ritueel. Afgezien van de inhoud van wat iemand zegt

blijkt de mate van zijn religieuze gebondenheid duidelijk bij die gelegenheden waarbij hij een conventionele, rituele, plechtige taal gebruikt. De officiële religie heeft weet van deze gebondenheid, atheïsten trachten die te vergeten.

De mens is in staat voor zijn werkelijkheid verantwoordelijkheid te dragen dankzij bovengenoemde vier wijzen van spreken, en hij voldoet aan dit beroep op hem om het volle leven van de werkelijkheid in stand te houden wanneer hij zelf op deze wijzen spreekt, òf kunstenaars, chemici, priesters, politici, voor zich laat spreken. Iedere werkelijkheid laat zich gelden en reikt naar achteren, naar voren, naar binnen en naar buiten. Dit brengt vier essentiële verschillende benaderingswijzen voor de werkelijkheid met zich mee, en vier verschillende grondhoudingen waarin de spreker zich kan bevinden:

Man is beyond the It and I.
The 'I' is boundless; 'It' asks 'why?'
By 'you' I'm changed into your 'thee',
And all together sing their we.

(De mens stijgt uit boven HET en IK.
't IK heeft geen grenzen, 't HET vraagt 'waarom?'
JIJ maakt mij tot de JIJ van jou,
En allen samen zingen: wij.)

En dit geldt evenzeer voor een volk dat een wetgeving, wetenschap, kunst of een ritueel tot stand brengt, als voor een schrijver die overgaat van roman op drama, lyriek of ethiek, of voor de gewone man die zich afwisselend bedient van de vier grammaticale hoofdvormen. Voor degenen die aan een meer preciese terminologie de voorkeur geven wil ik hier zeggen dat ik er me van bewust ben dat naar voren, naar achteren, naar binnen, naar buiten, misschien wat te simpel gesteld is. Meer exacte beschrijvingen van de menselijke houdingen zijn: vervormbaarheid, conventionaliteit, agressiviteit en verruktheid. Een mens is vervormbaar onder de dwang van de imperatief, hij is agressief waar hij de wereld in voorwerpen, krachten en berekeningen ontleedt en voor zich gebruikt, hij raakt verrukt waar hij de openbaringen van zijn innerlijk vertrouwt, en hij is conventioneel of herhalend, waar hij het verleden in herinnering roept.

De mogelijkheden waarover de mens beschikt bij het onthullen dan wel verbergen van de waarheid zijn dus: iets herhalen, of: vervormbaar, verrukt of agressief zijn. Het denken, de taal en de schrijfkunst gehoorzamen aan dezelfde vormwetten. Een groep, een zich tot het uiterste inspannende kunstenaar, een natie zoals Italië nu of Rusland gisteren, een ontwikkeld of een primitief mens, zij moeten allemaal opkomen voor één of meer van de richtingen waarin zelfverwerkelijking plaats vindt zodra ze denken, schrijven of spreken. En die zelfverwerkelijking benaderen zij niet slechts op één manier, maar in een veelvoud van stemmingen of toonsoorten, de vervormbare, de agressieve, de verrukte en de conventionele. Men kan over de mens niet spreken zonder te luisteren naar wat hij over zichzelf zegt. Hij weet meer dan de objectieve wetenschapsman over de tragiek en de lyriek en

het epos in hem en om hem heen.

Deze ontdekkingen hebben vèr rijkende gevolgen voor de geschiedenis, de psychologie en de sociologie. Ik wil het geduld van mijn hoorders niet op de proef stellen met het opnoemen van alle wetenschappelijke vragen die nu met een duidelijke methode kunnen worden aangevat. Aan de andere kant ben ik bang dat de categorieën waar ik op doel te abstract zullen blijven als ik niet een enkele praktische toepassing noem. Daarom wil ik een voorbeeld geven van ieder van de drie activiteiten en daardoor concreter worden. Wetend dat de drie activiteiten van de mens spreken, denken en schrijven zijn, vragen wij: wat is onze directe bijdrage aan de gebruikelijke benadering van de grammaticale processen? Verder: Wat is er veranderd in onze kijk op de schrijfkunst? En derde vraag: welke reactie kunnen wij verwachten van de filosofie?

Gewoonlijk onderscheidt het schema voor taalprocessen de tijden, de wijzen, de voornaamwoorden en de verbuiging. We stellen meestal een mooi rijtje op: Ik bemin, jij bemint, hij, zij, het bemint, wij beminnen, jullie beminnen, zij beminnen. Bij het leren van een vreemde taal kan 'amo, amas, amat, amamus, amatis, amant' er nog mee door. Maar voor mij wijst het op een onvergefelijk gebrek aan voorstellingsvermogen wanneer een kind zo'n rijtje in zijn moedertaal voorgeschoteld krijgt. In onze moedertaal zouden we een dieper verband tussen wijzen en tijden en voornaamwoorden moeten kennen.

Sommige voornaamwoorden behoren bij voorbaat bij bepaalde grammaticale vormen en worden slechts op een oppervlakkige wijze ook gebruikt voor afgeleide vormen. 'Denk!' als een imperatief, als een gebod, is een oorspronkelijke, eeuwige en vaste vorm. 'We zullen denken' is kunstmatig en 'zij moeten denken' ook. Hoe komt dat? De imperatief is nauwer verbonden met jullie en jij dan de indicatief (aantonende wijs) en het deelwoord (voltooide tijd). Men zou zelfs kunnen zeggen: zonder de imperatief zou er geen jij zijn. Want de imperatief zoekt naar 'jou', hij is nog zonder degene die zijn roep voor zich laat gelden. Pas 'jij' verhoort hem! Aan de andere kant behoort 'ik' in het bijzonder bij de optatief en conjunctief (wensende, resp. aanvoegende wijs). En 'het', niet hij, is de oorspronkelijke vorm van de indicatief. Met andere woorden: een doordachte, realistische grammatica, een filosofische grammatica, zou de nadruk moeten leggen op het feit dat de drie wijzen van het werkwoord in eerste instantie met drie verschillende personen verband houden. Het overzicht zou moeten luiden:

Gebiedende wijs	ama	houd van mij!	(jij)
Wensende wijs	amem	hoe graag zou ik het willen	(ik)
Aantonende wijs	amat	hij is verliefd	(het, hij, zij)

Dit zijn oorspronkelijke directe vormen. Het 'wij' behoort misschien bij de voltooide tijd, zoals het beroemde: 'Fuius Troes' (Wij zijn Trojanen geweest). In al deze gevallen behoren handeling en persoon onomstotelijk bij elkaar. Maar op school doen we alsof de latere afgeleide vormen dezelfde rechten hebben als de oorspronkelijke directe, en wennen we de kinderen aan het opdreunen van rijtjes waarin oorspronkelijke en latere vormen door elkaar gehutseld zijn.

Zolang alleen dode en vreemde talen grammaticaal op deze manier onderwezen werden, maar tussen mijn moedertaal en mij nog geen boek geschoven werd, was het niet erg taal op school als een dood ding te behandelen. Maar bij ons, kinderen van de leerplicht, werkt schoolgrammatica als hogeschool van de goddeloosheid. Want waar niets van ons eigen zich veranderen-de ik mee-inbegrepen wordt, worden woorden tot koopwaar. Het tot koopwaar gedegradeerd zijn van de arbeid, wat het marxisme zo hartgrondig verfoeit, is nog niet eens zo erg als dit-zelfde noodlot van woorden. Als we onze schaamte hierover respecteren moeten we de 'substantivitis', de valse metafysica, de verkeerde volgorde — van eerst getallen, daarna woorden, en namen helemaal niet meer — waarover we o.a. Thibaudet hoorden klagen, uit de weg ruimen. De filosofen zullen dan de schuld niet meer op de ongeschiktheid van het uitdrukkingsmiddel kunnen afschuiven. Het zal dan duidelijk worden dat woorden en grammaticale vormen zich in iedere gegeven tijdsperiode in een voortdurend proces van herschepping bevinden. Woorden die de betekenis hadden van werkwoordelijke actie, moeten naarmate ze vaker herhaald worden als zelfstandige naamwoorden gebruikt worden en worden daarmee ongeschikt om de oorspronkelijke werkwoordelijke betekenis uit te drukken.

De verandering van nog openstaande naar vaststaande betekenis, van beweging naar stilstand, is het onvermijdelijk lot van levende woorden. Gereedschappen, zoals een hamer en een aambeeld, sterven niet, het zijn dode voorwerpen. En zolang de opvatting heerste dat woorden gereedschappen waren, werd over woorden gedacht als over dode dingen. Maar leven kan niet verkregen worden zonder er de prijs voor te betalen, en de prijs die voor het leven betaald moet worden, is de dood. Zo moet elke generatie, iedere spreker, het kerkhof van de taal overzien en door zijn spreken de doden doen opstaan.

Tot zover wat betreft de misvormingen van de spraakbiologie door de grammaticaboeken. Wat de literatuur betreft wil ik op een andere kant van de waarheid wijzen. We begrijpen nu waarom de geestelijke gezondheid en hygiëne van een volk afhankelijk is van een gezond evenwicht tussen de vier richtingen: van het beschrijven en daarmee ontleden, van het zingen en daardoor in verrukking raken, van het luisteren naar opdrachten en daardoor veranderd worden, van het denken en daarmee de werkelijkheid verduurzamen. Zo zou dus iedere specifieke literatuur gekarakteriseerd kunnen worden op grond van de verhouding tussen die vier grondhoudingen. Nemen we bijvoorbeeld de literatuur van de 19e eeuw met haar rijkdom aan wetenschap, romans en historisch onderzoek. Omdat toen liturgie, gebed en ritueel vrijwel uitgestorven raakten, moest voor een echt bezig zijn met de achterwaartse richting iets anders bedacht worden. Het 'Historicisme' kwam in de plaats van het ritueel. Het is wel waar dat de geschiedenis naar het verleden kijkt, maar dat gebeurt nu alleen nog als een onderdeel van het veld van het proza. En proza is altijd analytisch, ontledend en agressief. Zo kan de rol die de geschiedschrijving de laatste honderd jaar speelde, gezien worden als een noodoplossing. De geschiedschrijving wilde een wetenschap zijn in plaats van verhalen te vertellen. De mislukking van het op deze wijze met de geschiedenis bezig zijn kan uit het feit dat het een surrogaat was worden verklaard.

De geschiedschrijving kon wel trachten gelijke tred te houden met de triomfale opmars van de natuurwetenschappen, deze duidelijkste exponent van het naar buiten gerichte bezig zijn, maar dat het evenwicht hiermee volledig in stand gehouden kon worden was een illusie omdat de geschiedenisbeoefening gevangen bleef binnen het veld van het proza. De geschiedschrijver loochende het feit dat vertellen altijd iets vernieuwt wat reeds eerder uitgesproken werd.

Dit alles verklaart ook het ontstaan in onze dagen van een duidelijk onprozaïsche, imperativistische, futuristische literatuur. Het is niet maar een vermoeden wanneer we zeggen dat het heil van een individu en het welzijn van volkeren kan afhangen van het evenwicht tussen proza, poëzie, ritueel en gebod. Of, grammaticaal uitgedrukt: ieder individu en iedere groep moet in staat blijven op een teken van het lot over te schakelen van het subjectieve ik naar het objectieve het, en verder naar het luisterende jij en het zich herinnerende wij.

Met deze formule zijn we al op het veld van de filosofie terecht gekomen waar ik U mijn laatste voorbeeld schuldig ben. Bij de filosofen staat weinig zó als een paal boven water als de naïeve arrogante schoolopvatting dat de werkelijkheid kan en moet verdeeld worden in objecten en subjecten. Deze verdeling wordt als basisgegeven van de wereld zèlf beschouwd, maar de wereld zou ten gronde gaan als zij serieus genomen zou moeten worden. Deze verdeling komt voort uit het willen verbergen en verhullen van de eenvoudige waarheid, dat de houding waarmee we de uitwendige wereld als subject benaderen slechts één oppervlakkige en tijdelijke wijze van zich opstellen en positie kiezen is; temidden van andere wijzen.

Wie bijvoorbeeld naar voren kijkt mag van een dergelijke verdeling geen weet hebben. Hij handelt zoals we al zagen onder de dwang van een imperatief. Hij is in de toekomst ingewijd omdat hij nog vervormbaar is. Hij verneemt een opdracht. Het grootse van elke ethische opdracht is, of hij nu van boven komt of van onderen, van buiten of van binnen, dat ik niet het subject ben van de imperatief die ik verneem. Neem de filosoof zelf, die zich zette tot dertig jaar alleen maar denken. Descartes noemde zijn grondstelling 'Cogito ergo sum' (Ik denk, dus ben ik). Daarmee gaf hij hem de onschuldige vorm van een wetenschappelijk prozaïsch zinnetje. Omdat hij wetenschappelijk bezig wilde zijn, wilde hij ook de waarheid over zichzelf in de aantonnende wijs uitdrukken. Maar niemand gelooft dat iemand die, als hij vierentwintig is, het besluit neemt zijn hele leven aan het denken te wijden, deze stap neemt in een gemoedstoestand die overeenkomt met het rustig beschrijvende zinnetje 'Cogito ergo sum'.

Descartes gaf gehoor aan een imperatief, de oude imperatief van de slang: 'Cogita et eritis'.⁺ En het is waar, door te denken werd hij wat hij tenslotte was. Maar het 'Cogita' werd niet door dezelfde stem gesproken als die welke bij Descartes in zijn werk begon te spreken. Het 'Cogits' werd tót hem gesproken, niet dóór hem. En toen hij luisterde naar zijn geroepen worden was hij, op dat moment, geen ik en geen het, subject noch object. 'Cogita' kan niet tot een object gezegd

⁺ Denk en je zult zijn.

worden. Maar ook niet tegen een subject. Subjecten noch objecten kunnen gehoorzamen aan menselijke spraak. In ieder geval waar we met een imperatief te maken hebben is degene die het bevel geeft een 'ik', en die 'ik' is altijd van een bovenmenselijk formaat in de verbeelding van de persoon die het bevel ontvangt. De zaken waarover de filosoof geroepen wordt te denken, zijn zijn objecten. Op het moment dat hij geroepen wordt is hijzelf subject noch object.

De waarheid is dat de mens er gelukkig zelfs niet op hoeft te hopen ooit een zuiver subject te worden, of een object zoals een radertje in een machine. Het is altijd een degradatie als een menselijk wezen behandeld wordt als een object. Maar het is ook altijd een ontoelaatbare vergoddelijking als een mens van zichzelf denkt dat hij een 'prima causa' is, een echt subject. Heeft hij zichzelf soms geschapen? Het alleen maar onderscheid maken tussen subject en object kan niet langer op filosofische gronden verdedigd worden, want de mens moet voor hij dit onderscheid zelfs maar maken kan, al aan de imperatief 'Cogita' gehoor gegeven hebben en deze imperatief heeft geen betekenis zonder een ander ik dat beveelt, waarbij ik me dus nòch in de positie van een 'het' noch van een 'ik' bevind, maar in die van een luisterend 'jij', dat als een pijl op de boog van een andere, sterkere arm afgeschoten wordt. Onder de bekoring van het aangesproken worden geraak ik in de meegeevende houding die het me mogelijk maakt volledig anders te worden dan ik vroeger was! De denker die de wereld in subjecten en objecten verdeelt, zou niet in staat zijn dit te doen als hij niet eerst een stadium had doorgemaakt waarin hij geen analytisch ontleder was.

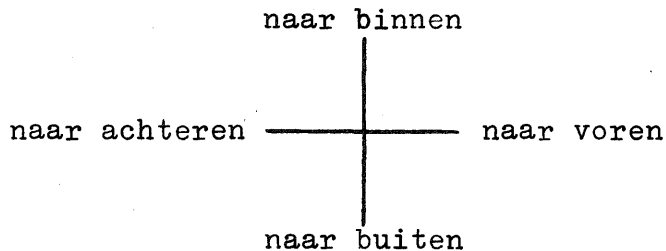
Het is merkwaardig dat redelijke mensen geloven in de universele geldigheid van de scheiding tussen objecten en subjecten, want kennelijk ligt het ontbreken van een derde en een vierde woord ten grondslag aan dit onhoudbare geloof. Mensen die hebben samengeleefd, een ervaring met elkaar hebben gedeeld, al diegenen die 'wij' tegen elkaar kunnen zeggen en over elkaar over 'wij' kunnen spreken, zijn onderling net zo min objecten en subjecten als de persoon die door een bevel wordt aangesproken. Zij moeten als een aparte categorie gezien worden. Zij zijn getransformeerd door een gemeenschappelijk verleden. Men zou dus een pijnstillend middel kunnen geven aan de idealisten die alleen in het apriori van objecten en subjecten kunnen geloven door de 'jij's' en 'jullie's' die onder een imperatief staan 'prejecten' te gaan noemen en degenen die verenigd werden tot een 'wij', 'trajecten'. Zodra er een woord is begint nl. iedereen aan het bestaan van de gestalten erachter te geloven. En laat me dit zeggen: een naam die zich in een eerlijk gevecht om achter de waarheid te komen aan onze lippen ontwingt, is inderdaad veelal een vaandeldrager voor een stuk werkelijkheid. Door zijn naam wordt iets tot leven geroepen en onder de bescherming van de gehele menselijke samenleving geplaatst.

De prejectiviteit van de mens, zijn 'geworpen-zijn', is het vraagstuk van veel moderne denkers zoals Kierkegaard en Heidegger. Ieder kind is 'prejectelijk', d.w.z. staat in vergelijking met zijn ouders dichterbij het naar voren gerichte front van het leven. Maar wij staken allemaal herhaaldelijk de stroom van het leven over voordat we bij onszelf terecht

kwamen en iedere keer was het met een andere bemanning die, in dezelfde boot, succes en mislukking beleefde. Met het begrip 'wij', dat degenen omvat die in dezelfde boot van de ene naar de andere kant van de rivier 'getrajecteerd' werden, wordt een gemeenschappelijke ervaring tot uitdrukking gebracht. Het is de vrucht van iedere levensgeschiedenis dat we leden werden van een gemeenschap of groep die bereid is samen met ons dankbaar te zijn. De meesten van ons worden weinig blootgesteld aan de verzoeken van wetenschappelijke agressiviteit of van mystieke subjectiviteit, wij zijn tevreden met ons trajectieve conservatisme, of verblind door onze revolutionaire projectiviteit.

Het is dan ook niet willekeurig als we de woorden projectiviteit en trajectiviteit kiezen, zodat ze van nu af kunnen wedijveren met objectiviteit en subjectiviteit. Het is zoals Thibaudet zei: 'Une loi profonde', een diepzinnige wet, die het verkeer van spreken, denken en schrijven beheerst en ons tot vertellers, zangers, ingenieurs of politici maakt.

Toen ik begon met over deze dingen na te denken bracht de gangbare wetenschappelijke terminologie van object/subject mij in verlegenheid. Ik liet toen die indeling maar vallen en begon een eigen coördinatenstelsel op te zetten op basis van wat ik in het leven en in de samenleving om mij heen waarnam. Biologie en sociologie passen in ons 'Kruis van de Werkelijkheid':

Toen ontdekte ik dat een mens niet over deze vier mogelijke situaties in één taal spreekt, maar dat hij iemand anders is, telkens wanneer hij weer van een andere van deze vier existentiële richtingen uit begint te horen of te denken. Het is de mens niet gegeven voor zijn complete werkelijkheid te volstaan met slechts één bewustzijnsvorm, om te kunnen pretenderen dat ons bewustzijn onze werkelijkheid opnieuw geordend heeft. Als ik Professor MacIver goed begrijp, pleit ook hij voor een meervoud van stijlen voor 'elke wetenschap waarvan het veld het menselijk leven is'.

Een huwelijk zou nooit de werkelijkheid worden die het meestal is, als het niet de vier stijlen in het leven riep van: (1) het goddelijke gebod 'houd van mij', (2) de verheven stemming van de geliefden, (3) het nuchtere gereken met het huishoudboekje, en (4) de geborgenheid van het 's avonds wat praten en de vakanties met elkaar. Om de hele ervaring van het leven uit te drukken, de binnen- en de buitenkant, wat vóór en wat achter ons ligt, is één wijze van spreken en één stijl van leven ontoereikend.

De fout van alle 'ismen', in het bijzonder van het rationalisme, maar ook van het 'mysticisme', de mystiek, is dat zij pretenderen in één slag, of met één emotie, dat te bereiken wat alleen hen gegeven is die meer adem hebben. Het proces van het voortdurend in- en uitademen is iets geheel anders dan

het tyrannieke toeslaan van een plotselinge inspiratie. Daarom moesten we zoeken naar woorden die de vier kijkrichtingen van ons bestaan trefzeker benoemen. Toen we ze: vervormbaarheid, conventionaliteit, agressiviteit en verhevenheid noemden waren dat misschien wel wat erg krasse termen, maar dat is een goede zaak bij het naamgeven. De hoofdzaak blijft: Denken kost tijd. De waarheid heeft tijd nodig om ons te veranderen. De natuurkundige zoekt naar tijdloze waarheid. Die bestaat niet. Het 'Cogito' (ik denk) van de knaap Descartes krijgt pas betekenis in zijn volledige biografie door 54 jaren heen. En door die jaren is hij als preject en als traject heen getrokken.

Intussen bleven deze nieuwe namen nog binnen de kring van onze huidige voordracht en van deze discussie. Zij slaan misschien aan, maar dan geven ze daarmee de 'pleologische' (meer-voudige) waarde, die ze tot nog toe hadden omdat ze nog niet in een traditie geworteld waren, op. Woorden die privé termen blijven, draaien in een vicieuze cirkel rond. Technische termen moeten langzaam losraken van de subjectiviteit van de theorie: ze moeten de genadeloze concurrentiestrijd, en de keuring door de scholen doorstaan. Zij moeten getest worden, om na te gaan of ze werkelijk nodig zijn. Als iemand slechts de kleuren zwart en wit kent is onze opgave niet hem nieuwe termen voor wit en zwart bij te brengen, maar hem groen en blauw te leren zien.

We konden evenmin de lange historische traditie van objecten en subjecten zonder meer uitschakelen: we moesten rekening houden met de bestaande taal. Maar we konden wél de aanspraak van de objectivisten en subjectivisten op algemene geldigheid van hun beschouwingwijze als onjuist ontmaskeren. Zo kwamen we tot een compromis. We hielden de oude terminologie aan, maar we begrepsden die door twee nieuwe technische termen in te voeren. Zo lieten we de schoonheid vallen ten gunste van de continuïteit en schrijven we wetenschappelijke taal na eerst onze poëtische inspiratie de vrije loop gelaten te hebben. Spreken is politiek bezig zijn en politieke actie wil altijd zeggen: nieuwe gebeurtenissen verbinden met oude levensvormen. Dat is de reden waarom echte politici altijd zo blij zijn met compromissen, en waarom de poëtische en creatieve inspiratie van het eerste moment op den duur altijd plaats moet maken voor een prozaïsche techniek. Om dezelfde reden zijn zuiver subjectivisme en genadeloos objectivisme ook slechte filosofieën. Tenslotte is dat ook de reden waarom onze nieuwe methode door verschillende uitdrukkingsstijlen heenging totdat wij tastenderwijs onze weg terug konden vinden naar de stroom van de traditie.

Dit was een traditie binnen de scholen van het denken. In deze scholen werden alle mogelijke ideeën onderwezen en geanalyseerd. Maar zowel onderwijs en analyse zijn processen die later aan de orde komen in de biografie van woorden en taalvormen. En omdat binnen die scholen verondersteld werd dat de waarheid waarvan de student zich meester moet maken al bestaat wanneer hij de school binnengaat, werd één feit in de academische traditie niet genoemd, of liever dat feit werd geschuwd, nl. dat denken tijd kost. Het zich toe-eigenen door de student, dat kost veel tijd. Maar deze ondergeschikte omstandigheid leek niet af te doen aan het bij voorbaat bestaan en eeuwig

duren van de waarheden zelf. Het heldhaftige uitgangspunt dat de waarheid ieder ogenblik tot ons komt zoals Pallas Athene van het hoofd van Zeus, nam niet weg dat in de academische studietijd heerlijke vakanties ingelast werden. Wanneer de studenten van school weggingen voor hun lange vakanties betekende dat een heerlijk vacuüm tussen twee inademingen in, en dat is een van de voorwaarden voor het proces van telkens opnieuw inademen, of, en dat is slechts een andere uitdrukking voor opnieuw inademen, voor de groei van de waarheid. Het leeg zijn en het mogen vergeten, deze adempauzes van een ontspannen geest, is geen toevalligheid in het denkproces. Niemand moet, kan of mag altijd maar denken! En we verwerklijken de waarheid niet zonder dezelfde zaken telkens opnieuw te doordenken. Kortom: denken kost tijd.

Dat betekent niet dat een bepaald aantal seconden, uren of dagen nodig is, zoals moderne barbaren ons dat proberen voor te rekenen. In onze bewering dat denken tijd kost wordt het begrip tijd gebruikt in de zin van de mogelijke hoedanigheden die de tijd kleur geven, of van de tijdsfasen die, in de wetmatige volgorde van eerst een indruk krijgen, dan bezeten zijn, dan tot uitdrukking brengen, tenslotte afstandelijk onder woorden brengen, een proces in de werkelijkheid vormen. Met 'tijd' bedoelen we niet een buiten ons staande stroom van astronomische eenheden. Met 'tijd' bedoelen we de steeds wisselende kleur van ervaren tijd. Met de uitspraak: 'denken kost tijd' beweren we, in dit licht gezien, twee dingen: (1) ons denken is gedateerd; het komt tot ons als een morele plicht nu en hier te denken. We moeten bereid zijn ons aan deze taak nu en hier te wijden, op 10 juli 1935; (2) we moeten door een aantal verschillende stadia heen, voordat we kunnen zeggen dat we onze plicht gedaan hebben. Het opstellen of het begrijpen van een definitie kan niet het volledige geestelijke proces vormen van het redelijk met dingen bezig zijn. Verschillende fasen moeten ervaren worden voordat het denken kan pretenderen de gehele werkelijkheid te dekken. Denken is een sociologisch en biologisch proces. En omdat het zo een proces is, kan het zich alleen voltrekken door een aantal stadia of fasen te doorlopen. Denken, spreken en schrijven zijn schepsels en gedragen zich zoals andere schepsels. Eens waren' zij er niet. Ze werden eens geschapen, ze ontspringen ergens, zoals een bron. Zij hebben een verwachting van het leven. Ze kunnen vermoord worden.

Als denken de kroon op het levensproces is kunnen we de dogmatici duidelijk maken waarom definities in de maatschappijwetenschappen, of in het leven, of in een boek, niet aan het begin kunnen komen, maar het eind moeten vormen van het geestelijke proces waarvan het boek, of het spreken, of de overdenking, de uitdrukking is. Alleen de wiskunde vormt hier een uitzondering op, daarin staan de definities aan het begin.

Definities zijn resultaten. Ieder die een zuiver gevoel heeft weet dat instinctief. Maar nu kan bewezen worden waarom dat niet anders kan en waarom mathematici, wetgevers (met hun juridische definities) en soortgelijke typen, zich in een uitzonderingspositie bevinden.

Een definitie is iemands laatste woord na een hele rij uitspraken over iets. Het is wel zo dat dergelijke laatste woorden in een klaslokaal wel duizend jaar doorgegeven kunnen wor-

worden, nl. net zolang als de leerling er in blijft geloven. Maar deze overdracht van producten aan latere generaties heeft weinig te maken met het vinden van de waarheid tijdens de eigenlijke productie ervan. Het denkproces leidt tot de definitie, precies zoals een rechtszaak leidt tot de uitspraak van de rechtbank. Elk spreken voor een rechtbank, of in een parlement, werkt naar een beslissing toe. Maar de beslissing is zonder betekenis zonder de er aan voorafgaande redevoueringen van aanklagers en verdedigers. De aanklager concludeert op grond van het objectieve overtreden van de wet, de aangeklaagde legt de nadruk op zijn subjectieve recht te handelen zoals hij deed; de precedënten brengen het verleden naar voren om de rechtbank in de gelegenheid te stellen te beoordelen in hoeverre de zaak een herhaling is van vroegere gebeurtenissen. Tenslotte daalt de beslissing op het nog ongekende, nieuwe en vormeloze 'prejectieve' geval neer, en perst het in een legale vorm. Het preject is nu aan de subjecten, objecten en trajecten toegevoegd. Het kan nu van een onbegrepen preject een doordacht precedent geworden zijn.

Een behoorlijk rechtsproces bevat alle elementen van het geestelijke proces dat we eerder behandelden, maar het legt de verschillende fasen van het proces in handen van verschillende personen: De aanklager, de beklagde, de verdediger en de rechter zijn vier personen en vier denktypen. Het is een geheel verkeerde interpretatie van wat er gebeurt als men meent dat deze mensen dezelfde taal spreken. Van hun wordt verwacht dat ze verschillend 'gebekt' zijn. Vroeger was de aanklacht werkelijk een treurzang. De vermoorde werd door zijn vrienden voor de rechtbank gedragen, en door een luide en hartstochtelijke 'planctus' (klacht, bestaande uit slagen op borst en armen), door te jammeren en zich as op het hoofd te strooien, dwongen de verwanten van de vermoorde hun gehoor tot aandacht en begrip voor hun verlies. Zij vroegen of dit nu recht was. De misdadige of onwettige gebeurtenis werd tegenwoordig gemaakt, werd belichaamd in hun kreten en gebaren. Wanneer het lichaam niet voor de rechtbank gebracht kon worden moest in ieder geval een deel ervan getoond worden. Zo naïef moest de overtreding van de wet voorgelegd worden; het is wat we nu het overleggen van bewijsmateriaal noemen. De gebeurtenis moest zichtbaar gemaakt worden.

De beklagde kon voor de klagers in dramatische activiteit niet onderdoen. Hij begon voor de gemeenschap (dat was in die dagen de rechtbank) zijn innerlijk bloot te leggen. Het was voor hem natuurlijk heel moeilijk zijn gemoedstoestand te onthullen, zoals dat ook tegenwoordig het geval is. Zij heiligste gevoelens, zijn banden met God en de mensen, zijn geloof, moesten opengelegd worden. Hier krijgt de eerder gemaakte opmerking over het spreken als onthulling van de waarheid zijn volle betekenis. De woorden van een beklagde moeten zijn innerlijke geestelijke toestand blootleggen, de zuiverheid van zijn geweten, de afwezigheid van bezwarende herinneringen, zijn innerlijke harmonie en vrede. De oude wet kende twee wegen voor een zo verbazingwekkend doel: De beklagde moest zijn bewustzijn tot op de diepste wortels opgraven, zijn beweegredenen tot in de verste vertakkingen voor de geest roepen, en hij moest zijn naaste vrienden, tenminste twee, maar vaak zeven of twaalf of nog meer, vragen dit proces van plech-

tige zichblootgeving te begeleiden met eenstemmig gezang, waarmee zij zijn goede trouw aangaande dit blootleggen van zijn innerlijk bevestigden.

Terwijl het leed van de vermoorde zo nadrukkelijk mogelijk door diens vrienden in dramatisch geklaag tot uitdrukking werd gebracht, werd de beklagde in het riskante proces van het openbaren van zichzelf beschermd door zijn vrienden. Een mens zijn diepste gedachten bloot te laten leggen werd gezien als een zo zware opdracht, dat, naarmate hij dieper moest graven meer helpers om hem heen moesten staan. Het was alsof zij, door hun plechtige bevestiging van zijn goede trouw, een tegenwicht moesten vormen voor het litteken dat ieder lid van een gemeenschap krijgt door een te openlijke bekentenis van wat er in hem omgaat. Wij kunnen niet blootleggen zonder de sluier van conventie en eerbied te doorbreken..

Schaamte is een toestand van de geest zonder welke iemand niet onder die druk zou komen, die nodig is om de waarheid op te leveren. Bedeesdheid is een belangrijk element in het proces van spreken, denken en schrijven. Bij een behoorlijke rechtspleging overwinnen de partijen hun natuurlijke gevoel van schaamte door een ritueel dat gevoelsmatige opwinding te weegbrengt. Van deze hele creatieve inspanning van vroeger tijden is tegenwoordig weinig meer over. Weinig mensen zien een eed als een geweldig diep psychoanalytisch element, bedoeld om iemand's relatie tot God bloot te leggen. Door het afleggen van een eed gaf iemand zijn hele toekomst prijs aan de wraak van zijn goden. Hij verbond zijn aanwezigheid voor de rechtbank, deze korte tijd van één dag, met de hele rest van zijn leven. Terwijl de aanklacht de misdaad van buiten voor de rechtbank bracht, onthulde de eed het gehele innerlijke leven, de hoop en vrees van de onder de aanklacht staande voor zijn rechters.

Het is voor ons heel moeilijk de betekenis van het plechtige karakter van de eed te begrijpen. Getuigenis van buiten wordt in verstandelijke taal afgelegd. Maar innerlijk getuigen heeft zijn eigen stijl. De vlakheid en eenvoud van alleen maar beschrijven, hoe betrouwbaar ook als het over materiële zaken gaat, is geheel misplaatst wanneer een ziel uitgedaagd wordt zijn terughoudendheid opzij te zetten en de waarheid over wat zich in hem afspeelt uit te spreken. Onze eeuw haalt de sferen door elkaar, is veel kwijtgeraakt van de oude wijsheid die wist dat een innerlijk geheim niet in dezelfde taal kan worden uitgesproken als een uitwendige realiteit. De juistheid van de laatste wordt verzekerd door zovéél gegevens als maar mogelijk is. De innerlijke werkelijkheid wordt verkregen door het spreken te intensiveren tot een climax van wit-hete emotie! Kwantiteit voor uitwendig, kwaliteit voor innerlijk getuigenis, is de regel voor de rechtbank - en in de filosofie! De eed is een poging om de uiting te intensiveren en te verdichten. Misschien werkt dat tegenwoordig niet meer, maar het geeft toch een beeld van de meervoudigheid van stijlen bij een juiste rechtspleging. Verschillende toonsoorten moeten opklinken om de werkelijke situatie voor de geest te roepen!

Een ongeduldige toehoorder zou hier kunnen tegenwerpen dat hij, hoewel hij bereid is het pluralistisch karakter van het spreken in de gerechtelijke procedure te erkennen, het verband niet ziet met het denkproces in een filosofisch debat.

Maar ook: heeft de uitspraak niet juist de voorafgaande bewijs- en redevoeringen achter zich gelaten? Kan die niet op zichzelf staan? Wat is het nut van het weer teruggrijpen op de bewijsvoering van de hartstochtelijk bij de zaak betrokken partijen, na afsluiting van de redevoeringen?

Dit brengt ons terug bij de hoofdlijn van onze redenering. De juiste rechtspleging omvat de verschillende stijlen van menselijke onthulling van de werkelijkheid, omdat het een van de voorbeelden is van volledig menselijk spreken. Het verdicht in wat zich afspeelt in één dag feiten en gevoelens, herinneringen en plannen, die zich uitstrekken over een onbeperkt veel langere tijd en grotere ruimte. De uitspraak, de definitie, is de kern van dit gecondenseerde proces. Welnu: de juridische en wettelijke procedure laat de grondvorm zien van het filosofische denken. De Grieken brachten die procedure over van de Polis (stad) naar de Academie. Plato begint nooit met een definitie; hoe zou dat ook kunnen in een dialoog? We kunnen niet met de laatste stap beginnen zolang we niet aange-steld zijn als wetgevers van de samenleving. Bij het opstellen van een wet heeft de wetgever het volle recht te vertrouwen op 'getrajecteerde' (in het verleden opgedane) ervaring, bijeengebracht uit hartstochtelijk en rationeel getuigenis. Hij ontleent zijn geloofsbrieven aan een gemeenschap, aan een 'wij'; daarom zijn zijn woorden niet zijn particuliere woorden, maar de taal van zijn gemeenschap. Wanneer hij de wet formuleert hebben zijn woorden al de volledige ontwikkeling van normaal spreken doorgemaakt. Zij werden al in al hun nevenbetekenissen gebruikt. Zijn woorden moeten door het hele 'veld van betekenissen' (zoals Gardiner het noemt) heengetrokken zijn, voordat hij ze vast kan spijkeren op de betekenis die hij met zijn formulering wil overbrengen.

Een filosoof kan niet beginnen zoals een wetgever. Hij heeft niet het gezag om het laatste woord in een ruzie te spreken. Als schoolmeester kan hij dicteren. Maar een dergelijk 'dictatoriaal' lesgeven, dat de schriften van de leerlingen met definities vult, heeft niets met filosofie te maken. Een filosoof is nog niet zeker van zijn gehoor. Voordat hij iets kan beslissen, moet hij op zijn gehoor gewacht hebben. Hij moet degenen gevonden hebben die hij nodig heeft, de mensen die bereid zijn zijn vraagstelling tot de hunne te maken, te horen waar hij mee tobt, als jury voor hem op te treden, door zijn innerlijk of uiterlijk getuigenis of voorbeeld bewogen te worden.

Er is geen reden om erover te klagen dat woorden een breed betekenis-veld bezitten, allerlei gradaties kennen en heel gemakkelijk tot misverstanden leiden. De breedte van hun betekenis-veld is juist hun grote kwaliteit. Zonder dat zou ik niet in staat zijn een lezer ervan te overtuigen dat sommige betekenissen van een woord minder belangrijk zijn dan andere voor wat ons samen voor ogen staat. Ik zou een lezer of luisteraar niet tot het punt kunnen brengen waar hij mijn bedoeling begrijpt als ik een bepaald woord voortaan wil beperken tot een bepaalde taak. Ik zou zijn belangstelling voor een specifieke betekenis ervan niet kunnen opwekken.

Het onderzoek in de maatschappijwetenschappen is ook zo een overredingsproces. Wie met definities begint probeert te ontsnappen aan de regels van dit proces. Misschien is hij een op

een verkeerde plaats terechtgekomen wetgever, wiens verlangen naar macht een uitlaat zoekt in schrijven en lesgeven. Maar dan is hij geen maatschappijwetenschapper, want hij wil niet hardop denken om daarmee zijn redeneringsproces aanvaardbaar te maken voor zijn medewerkers. Daarom koester ik enige hoop dat de termen preject en traject nuttig zullen blijken te zijn. Ik koos ze niet in de eerste fase van mijn redenering. Ik gebruikte ze niet toen ik mijn zaak tegenover de lezer bepleitte en hartstochtelijk als een vruchtbare ontdekking in zijn belangstelling aanbeval. Ze kwamen als sluitstuk. Zo komt elke beschikbare gedachte uitgetest en gereduceerd in het woordenboek, zoals een telefoonnummer, dat we altijd weer kunnen bellen. Dat is de waarde van een begrip; de werkelijkheid die er in verdicht is kunnen we altijd weer oproepen. Maar een vreemdeling die in een plaats komt waar hij geen vrienden heeft, heeft weinig aan een telefoonboek van die plaats.

Begrippen zoals preject en subject bevinden zich op de grens tussen spreken en dogmatiek, tussen leven en verstening, tussen onderzoek en bibliotheek. Definities markeren heel letterlijk de grens tussen atelier en museum bij het denken van de mensen.

Zij die op de eerste pagina met definities beginnen, analyseren verstarde woorden. Zij beginnen precies waar het proces van het leven opgehouden heeft. Verstarde taal, in de toestand van abstracte waarheid, is een lijk waarvan anatomie heel nuttig kan zijn. Maar het ontleden van lijken leert niets over het leven zelf. Het leven bevat nu juist de processen die aan de dood voorafgaan. Daarom is het abstracte denken niet de enige manier van denken. Het is niet waar dat een mens verstand, wil en gevoel heeft als drie van elkaar gescheiden levenskrachten. Gevoelens, wil en geheugen zitten vol met denkprocessen, precies zoals de objectieve beschouwing. We gebruiken onze geestkracht even goed in kunst en wetenschap als in opvoeding en godsdienst. Het beeld van de mens die heen en weer manoeuvreert tussen wil en verstand (Schopenhauer), of tussen irrationele mystiek en koel rationalisme, is een kariatuur uit de negentiende eeuw.

De menselijke kosmos kunnen we volledig terugvinden in iedere micro-kosmische ademhaling. De mens is, bij ieder werkelijk denk- of spreekproces, zoals ieder levend wezen, blootgesteld aan de vier richtingen van tijd en ruimte: naar voren, naar achteren, naar binnen en naar buiten. Het verschil tussen zijn emotionele, zijn imperativistische en zijn rationele toestand is er een van schakering, niet van volledige gescheidenheid. Het helpt misschien als we de vier elementen een nummer geven, 1 herinnering, 2 imperatief, 3 rationaliteit, 4 innerlijke beleving. Dan blijkt dat elke denktrant alle vier elementen bevat, maar dat de rangschikking of de volgorde van de elementen erin, met de verschillende gemoedstoestanden varieert:

1,2,3,4 zou de rituele redeneertrant kunnen beschrijven.
3,1,2,4 kan als formule voor wetenschappelijk proza dienen.

2,4,1,3 zou recht doen aan de volgorde van de elementen wanneer we 'geprejecteerd' worden, d.w.z. naar voren worden geworpen om te gehoorzamen.

We kunnen zeggen dat de mens niet in staat is om te denken of te spreken zonder alle vier elementen gelijktijdig te gebruiken. Niet de elementen zijn anders in poëzie, wetenschap, politiek of godsdienst. Het is de onderlinge schakering. De geest van de mens is altijd complex, want die moet het kruis van onze werkelijkheid weerspiegelen. Zijn geest is geworteld in een ziel die de gestalten van traject, object, subject en preject kan aannemen, en dat doet om, op elk van deze vier fronten van het leven, op elk gegeven ogenblik strijd te kunnen voeren. Afkomst, toekomst, eigen aard en buitenwereld vragen voortdurend gehoor.

Op dit punt sluiten de onderzoeken van Karl Bühler aan op wat wij zelf ontdekten, maar wij zullen hier niet in detail op zijn werk ingaan, want hij scheidt denken en taal steeds van elkaar. Ons hoofddoel is de eenheid van de menselijke kosmos aan te tonen en het daarmee samenhangende proces van leven, dood en wederopstanding, waar alle geestelijke energie doorheenstroomt.

Verschillende toepassingen werden genoemd. In de grammatica zou onze moedertaal met ons behandeld moeten worden als een inleiding op de geheimen van de persoonlijkheid. In de literatuur zijn alle boeken uit een oogpunt van een gezond evenwicht in het bewustzijn van een volk, mislagen of winst. Iedere eenzijdigheid in de literatuur wreekt zich bij een volk door een fataal verdringen van de werkelijkheid. En in de filosofie verplicht het 'cogita' (denk!) ons ertoe het terrein van het wetenschappelijk denken te beperken tot zijn juiste plaats en juiste tijd. Niemand 'moet' vierentwintig uur van de dag denken, en niemand kan zijn geestelijke capaciteiten in slechts één 'stijl' gebruiken. Iedereen moet die stijlen kunnen afwisselen.

Het gebod 'cogita' (denk!), dit handvest van de wetenschapsman, is tenslotte maar één categorie van het algemene, 'verneem, hoor, luister!' dat we naïvelijk tot alle mensen richten zodra we een voordracht houden, of lesgeven, of een boek (of een artikel) schrijven. En dit is het punt, tevens het eind van onze vlugge schets, waar we de rijke vruchten van onze nieuwe methode kunnen oogsten. De enig mogelijke basis voor een menselijke ethiek die de meest menselijke eigenschap van de mens niet volledig over het hoofd ziet, is nu onthuld. Ieder systeem van Pelagiaanse gedragsregels zal tenslotte falen wanneer het pretendeert meer te bevatten dan alleen maar conventies en nuttige regels, want dan loochent het de vrijheid van de mens en de onberekenbaarheid van ons leven.

Iedere ethiek die gedragsregels voorschrijft richt zich op de niet-menselijke kant van onze ervaring, op het zoölogische mechanisme van de uiterlijke gebeurtenissen. Maar de pijlkoeker van echte ethiek bevat geen andere pijlen dan imperatieven die ontleend zijn aan het spreken van de mens met de wereld. Zij hebben alle dezelfde betekenis als het eerste gebod van de bijbel: Hoor, luister! Het is de plicht van de mens te horen en te luisteren naar de stemmen van liefde en wijsheid en wet. Verder is hij vrij. Er bestaat niet zoiets als een code van vaste ethische regels. Want zou het niet kunnen gebeuren dat hij eens een stem hoort die luider klinkt en meer waar is dan deze regels? Het enige ethische bevel dat de kerk en de samenleving een mens kunnen geven is: Hoor, verneem,

doordenk. Het eerste wat de samenleving haar leden moet garanderen is tijd om zich te herinneren en zich te bezinnen. Dat is bijvoorbeeld bijzonder nodig in de wetgeving over het huwelijk: Bedenktijd, tijd voor berouw, tijd om te vernemen.

Overal waar een mens denkt, antwoordt hij op tegenwerpingen die zijn eigen geweten en geheugen hoorbaar maakten. Waar hij luistert naar zijn vriend of vijand is hij een 'heteroakroa-tes', de hoorder van iemand anders. Waar hij een boek leest neemt hij deel aan de dialoog tussen afwezige of vroegere partners. Er is een nieuwe en betere samenwerking binnen de verstoorde eenheid van de menswetenschappen nodig om de processen van spraak, schrijfkunst en denken werkelijk te kunnen beschrijven als gericht op de eeuwig levende mens die staat onder de drie geboden: Audi! Lege! Medita! (Hoor! Lees! Denk!). Deze drie geboden zijn van ons mensen de bruidsschat. Het zijn onze enige morele voorschriften van algemene aard. Zij maken de menselijke samenleving tot het tere, gebrekkige, beminnelijke schepsel dat zij is. En het zijn slechts drie vormen van één gebod. Berust niet alle opvoeding op deze veronderstelling? Hoe zouden we studenten dūrven te onderwijzen zonder in deze drie geboden te geloven? Zij vormen de enig mogelijke rechtvaardiging voor de arrogantie van de mens om te schrijven, te spreken en les te geven.

De nood waarin de jeugd, wijzelf en de samenleving zich bevinden, rechtvaardigt onze pogingen hun aandacht in de richting van onze problemen te dwingen. Nu de mensheid nieuwe elementen voor hereniging nodig heeft, biedt onze nieuwe leer zich aan als een methode voor de maatschappij- en geesteswetenschappen. Van de dwang en de ernst van de imperatief 'Hoor Israel', hangt de vruchtbaarheid van al onze indicatieven af.

HOOFDSTUK IV

GRAMMATICA ALS MAATSCHAPPIJWETENSCHAP

1. Inleidende paragraaf

Van alle dogma's uit de oudheid is het grammaticale dogma het laatste dat nog stand houdt. De scholen hebben Euclidische meetkunde, Ptolemeïsche sterrenkunde, Galenische geneeskunde, Romeinse wetgeving en het Christelijk dogma, radicaal aan de kant gezet. Het oude grammaticale dogma is nog steeds oppermachtig.

Dit essay wil aantonen dat grammatica geen gortdroge stof behoeft te zijn, maar de vrucht kan wezen van onze werkelijke ervaringen op het gebied van verstand, creativiteit, gezag en gemeenschap. Het probeert ons onderwijssysteem te verlossen van een basis die verouderd is. Algemeen beseft men dat die basis ontoereikend is. Vandaar dat het nodig gevonden werd die zwakke basis te versterken met een aantal sociale wetenschappen zoals 'human relations', 'psychologie', 'sociologie'. enz. Het is eenvoudiger en effectiever de basis te veranderen.

Als van het begin af aan de maatschappelijke schatten van de grammatica benut werden, zou het niet nodig zijn achteraf met allerlei remedies aan te komen tegen de verwoestingen die in mensenharten en mensenhoofden veroorzaakt werden door het grammaticale dogma.

Daar deze grammaticale vooroordelen de geestelijke stroom al in een heel vroeg stadium vervuilen, wordt de schade in de meeste gevallen nooit meer hersteld. Latere tijdperken zullen met verbazing kijken naar de grammaticale pijnbank waarop wij onszelf en onze kinderen martelen.

Het is altijd zo dat de ergste zondaar moet worden bekeerd voordat een bepaalde zonde geheeld kan worden. Waar grammatica het meest verouderde en het giftigste element is in ons maatschappelijk onderricht, kan de gemeenschap niet veel gezondheid verwachten, tenzij dit element wordt omgezet in een positief goed. Mijn plan is aan te tonen dat de eenvoudige grammatica van onze lagere scholen veredeld kan worden. Er bestaat net zo goed een hogere grammatica als hogere wiskunde. Toen er heksen werden verbrand kwam de hogere wiskunde ons te hulp, want die verlichtte het heelal zó dat er geen ruimte voor heksen overbleef.

Omdat in de hogere wiskunde het begrip oneindig wordt geïntroduceerd, stelt die ons in staat de geheimen van de natuur, zoals massa en energie, tijd en ruimte, te ontcijferen. Daarmee hield de wereld op magisch en betoverd te zijn. De atomaire orde ervan is voor ons doorzichtig geworden dank zij de hulp van de hogere wiskunde.

Een hogere grammatica, die let op het gewicht van het woord, en op ons handelen krachtens het spreken, zal ons in staat stellen de geheimen te ontcijferen van maatschappelijke verandering, van de massa en de enkeling, van de ziekten en het herstel van het politieke leven. Hogere grammatica zal hetzelfde respect ontwikkelen voor de waardigheid van de maatschappelijke processen bij het spreken, als de hogere wiskunde heeft getoond voor de wetten van de natuur. De lagere school-grammatica heeft de taal gedegradeerd tot een aan de willekeur van de menselijke geest onderworpen werktuig. De hogere grammatica zal dit omdraaien. De taal zal voor ons komen te staan als het energieveld waarbinnen de mens zijn geest ontvangt of verliest, verandert of openstelt. De dogmatische grammatica kleineert de taal, maakt die tot een werktuig van de geest van schoolkinderen. De hogere grammatica zal de taal tot vlees en bloed maken en in volle gedaante doen verschijnen. Dat zal veel gevallen van schizofrenie die voortkomen uit de verschrikkingen van het grammaticale dogma, voorkomen.

Het grootste kwaad stamt ongetwijfeld van de Griekse oorsprong van onze traditionele methode voor het leren van Grieks en Latijn. De Griekse en Latijnse namen, en grammaticale schema's en rijtjes, werden ons in dezelfde kinderjaren voorgeschoteld als die waarin we Frans, Duits, Engels en ook onze moedertaal moesten leren. Het verkeerde Alexandrijnse grammatica-schema is sindsdien overal bij ons.

Dat schema ziet er heel onschuldig uit. Meestal luidt het:

amo	ik heb lief
amas	jij hebt lief
amat	hij heeft lief
amamus	wij hebben lief
amatis	gij hebt lief
amant	zij hebben lief

of: ik dood, jij doodt, hij doodt, wij doden, gij doodt, zij doden. En we leren allemaal deze rijtjes om toegang tot een taal te krijgen. Wat kan nu van belang zijn aan zo'n rijtje?

Laat mij tegenover dit rijtje direct een ander stellen.

Ons schema staat in het teken van het kruis:

ama (amate)	bemin (bemint)
amem (amamus)	mocht ik (mochten wij) beminnen
amatus (amant)	bemind (beminnend)
amavimus	wij hebben bemind

Aan elk van deze vier uitdrukkingen komt een gelijke nadruk toe. In dit rijtje is iedere grammaticale persoon (jij, ik, het/hij/zij, wij) verbonden met een specifieke fundamentele intermenselijke werkelijkheid. In het Alexandrijnse rijtje gaan alle personen door dezelfde molen. Het lijkt of ze allemaal op dezelfde manier spreken. Maar hier is de fatale misvatting binnengeslopen. Veel van onze verwarring over maatschappelijke verhoudingen en veel van onze onwetendheid over de taal, kan uit deze misvatting afgeleid worden.

Door	amo	amamus, enz.
	amas	
	amat	

zonder meer achter elkaar te schrijven wordt de indruk gewekt dat al deze uitspraken behandeld zouden kunnen en moeten worden alsof ze dezelfde intermenselijke betekenis hadden. De uitwerking bij ieder die zo'n rijtje leert, zal zijn dat iedere indicatief met dezelfde mate van nadruk of hartstocht wordt uitgesproken. Wij ontkennen dit. Wij stellen dat amat en amo en amas in maatschappelijk opzicht werelden apart zijn en dat ze daarom niet onderwezen mogen worden alsof ze van dezelfde orde zouden zijn. Het Alexandrijnse rijtje is onwaarachtig. Het is tenslotte maar een laat bedacht ezelsbruggetje waarin het op het eerste gezicht lijkt dat alle personen toegang hebben tot dezelfde wijs, de aantonnende wijs of indicatief. In ons leven vormt de indicatief, tot aan de dag van vandaag toe, bij amo, amas, amat geen continu verlopende reeks. En dat mag ook nooit gebeuren. Integendeel, we moeten dit rijtje kwijtraken, omdat het mensen ertoe verleidt verkeerd te denken en te handelen in de samenleving, en de verschillen die in ons hart bij het uitspreken van amo, amas en amat een rol spelen, over het hoofd te zien. Ik hoop de lezer met de volgende bladzijden dit inzicht naderbij te brengen.

1. Amat wordt uitgesproken zonder er innerlijk bij betrokken te zijn, als een feit, maar amo en amas kunnen niet uitgesproken worden zonder ernstige maatschappelijke gevolgen. Amo is een bekentenis, ik openbaar er zelfs een geheim mee. Met amas wordt een uitspraak gedaan. Beide veronderstellen daarom emotie en nadruk, en daarom moeten we leren wat hartstocht en nadruk als sociale elementen in de grammatica betekenen.

2. De politieke kwaliteiten van de uitlatingen waarmee we iets zeggen wat er op aankomt, kunnen te voorschijn geroepen worden door een nieuwe hedendaagse grammatica, maar zij kunnen ook onderdrukt en vernietigd worden door de gebruikelijke grammatica. Het beslissende bewijs voor 1 en 2 wordt geleverd door het huidige over één kam scheren van geschiedenis en natuurwetenschap. Aan geschiedenis zit hartstocht vast, aan natuurwetenschap niet. Geschiedenis kan geen natuurwetenschap zijn omdat daar hartstocht bij nodig is.

2 Amatur

Amatur, hij wordt bemind, is een objectieve vaststelling. Iets feitelijks wordt meegedeeld over iemand die noch de spreker, of schrijver, noch de luisteraar of lezer is. Meestal weet de persoon niet dat er over hem gesproken wordt. Aan de andere kant is het even opmerkelijk dat noch de spreker, noch de luisteraar, zelf betrokken zijn bij het zinnetje of de uitspraak 'amatur'. In 'amatur' is het proces van de liefde krachteloos gemaakt. Dat is geen geringe ontdekking. Over liefde kunnen we slechts met angst en beven spreken als we er over spreken in de eerste of tweede persoon. De derde persoon neutraliseert de kracht van de liefde. De zaken die de natuurwetenschap bestudeert worden krachteloos gemaakt. In het gebed, in de tien geboden, is God de levende God. Als object van de theologie is God machteloos, alleen maar een derde persoon.

Als van welke derde dan ook gezegd wordt dat hij liefheeft,

komt dat zinnetje op hetzelfde niveau als 'het regent', of 'de zon schijnt'. Het is gebruikelijk zo'n uitspraak 'objectief' te noemen. Deze term is terecht onder één voorwaarde. De objectieve vaststelling 'het regent' of 'hij heeft lief' sluit niet alleen de betrokkenheid van de spreker uit, maar ook die van de luisteraar! 'Objectief' betekent dus een tweevoudige ontkenning van betrokkenheid. Het object komt op een afstand te staan van de spreker zowel als van de luisteraar. Meestal wordt in het tegenwoordige denken deze tweevoudige eigenschap van het objectieve over het hoofd gezien: objectief lijkt dan te zijn alles waar het subject onverschillig tegenover staat, of waarvan het subject zich heeft losgemaakt. Dan wordt de taalkundige situatie beperkt tot een monoloog van een denkend subject die een object 'denkt!'. We keren tot de volheid van de grammatica terug met de belangrijke wetenschap dat 'amat' (hij heeft lief) van twee mensen afstand neemt, niet slechts van een. Het 'subject' voor wie het zinnetje 'Hij heeft lief' een afstandelijke feitelijke mededeling is, moet over twee mensen verdeeld worden, een subject en een preject: de spreker en de hoorder. Alleen op die manier kunnen we de diepte van de afgrond peilen tussen de objectieve derde persoon in amat en de twee met elkaar sprekende mensen die als subject en preject over hem van gedachten wisselen. Om werkelijk te begrijpen wat er aan de hand is met een objectieve uitspraak, en die de plaats te geven die hem toekomt in het maatschappelijk verkeer, is het goed de uitspraak 'amat' te plaatsen in het volle kader van een conversatie.

Jan zegt 'amatur', hij wordt bemind. Wim zou kunnen zeggen: 'amatur, sed non amat', hij wordt bemind, maar hij bemint niet. In deze dialoog kan het antwoord bevestigend of ontkennend zijn. In beide gevallen maakt wat het antwoord er aan toevoegt duidelijk dat A en B discussieren over de waarheid aangaande een derde. Wat ter discussie staat is een feit in de buitenwereld. Bij die discussie behoeft geen der beide sprekers persoonlijk betrokken te zijn.

3 Amo

Als we ons nu wenden tot amo (ik heb lief), of amas (jij hebt lief), dan is het duidelijk dat deze vormen niet in de eerste plaats objectieve feiten overdragen. Zij worden weliswaar door de Alexandrijnen ook vormen van de indicatief genoemd, maar dat laat de helft van de betekenis van deze zinnetjes weg: Amo heeft een dubbele nadruk in vergelijking met amat. Iemand die amo zegt doet twee dingen tegelijk: Hij is ergens bij betrokken en bovendien erkent hij dat. Bij een dergelijke betrokkenheid is het duidelijk dat zo'n bekentenis slechts mogelijk is als die de zaak zelf niet ongedaan maakt. Blijkbaar kunnen bepaalde daden ongedaan gemaakt worden door ze op te biechten!

De eerste persoon, die over zichzelf spreekt, waagt iets, wat hij niet doet als hij over iemand anders spreekt. Hij loopt het risico de daad, die hij met zijn uitspraak erkent, te torpederen. Natuurlijk kan ik in veel gevallen toegeven dat ik iets doe zonder dat wat ik erken onmogelijk te maken.

In zulke gevallen lijkt onmogelijk maken overdreven. Waarom zou ik niet kunnen zeggen: ik lach, ik ben kwaad, ik ga met de trein? Het is duidelijk dat deze zinnnetjes gewoonlijk geen afbreuk doen aan de handelingen die zij beschrijven. We hebben alleen gezegd dat ze een risico inhouden voor de spreker. En daaraan is geen twijfel mogelijk: iedere daad, onthuld tijdens de uitvoering, kan belemmerd worden. De eerste persoon, (ik), die tegen iemand anders zegt wat 'ik' aan het doen ben, maakt zijn handeling kwetsbaar door toedoen van buiten. Iedere handeling kan tegengehouden worden. De spreker die zegt wat hij bezig is te doen, of gaat doen, vraagt om narigheid, of, als hij zegt wat hij gedaan heeft, vraagt om critiek.

Een verstandig mens zal over zijn eigen daden niet in de eerste persoon spreken als hij dat niet moet. De druk van risico en gevaar leggen een slot op zijn mond en we kunnen nagaan hoeveel innerlijke drang er nodig is om zijn mond open te breken.

De hartstocht die een mens er toe brengt 'amo' te zeggen moet de weerstand van de sociale druk overwinnen die hem waarschuwt geen inmenging uit te lokken. Amat, hij heeft lief, betekent gewoonlijk geen risico voor de spreker. Hij kan daar vrijblijvend en onverschillig over leuteren, maar met amo is dat anders. De spreker van een zin in de eerste persoon kan niet voorkomen dat hij zijn eigen sociale situatie verandert door een handeling, gedachte, gevoel, bedoeling, van zichzelf te onthullen. Daarom is er een beslissing nodig om 'amo' te zeggen, die niet nodig is bij 'amat'. De aandrang tot spreken moet sterk genoeg zijn om de voorzichtigheid opzij te zetten die ons de raad geeft dat niet te doen! Om deze reden is 'amo' van alle menselijke uitspraken de moeilijkste om over de lippen te krijgen. Want het zinnnetje: ik eet, ik ga zitten, heeft slechts betrekking op een ogenblik van ons leven, maar amo legt de definitieve richting, de laatste bestemming ervan vast. Het gevaar is veel groter dat mensen tussenbeide zullen komen bij mijn uitspraak over een zaak die voor een mensenleeftijd van belang is, dan bij een woord dat betrekking heeft op een lunchpauze. Daarom zeggen we niet in het openbaar 'amo'. We zeggen dit misschien tegen de geliefde persoon, maar tegen niemand anders. Tegen onze verwanten zeggen we: we zijn verloofd, wat minder inmenging uitlokt. En tegenover de rest van de wereld verklaren we dat we man en vrouw zijn, wat helemaal geen inmenging teweegbrengt.

Amo

'Promessi Sposi' (titel van beroemde roman van Manzoni) sumus

maritus et uxor sumus

Ik heb lief

We zijn verloofd (hebben elkaar beloofd te trouwen)

We zijn man en vrouw

zou in drie concentrische cirkels geschreven kunnen worden.

Het zal nu duidelijk zijn dat amo nooit zo'n algemene of voor iedereen bedoelde zin kan zijn als amat, want amo houdt het risico in rivaliteit, jaloezie en toorn. Als ik verstandig ben zal ik niet tegen de wereld zeggen amo, maar 'uxor mea est', zij is mijn vrouw. Dat wil zeggen dat ik de uitspraak in de eerste persoon verander in een zinnnetje in de derde persoon. Door 'uxor mea est' te zeggen heb ik de objectieve uitdrukking gekozen die geen risico voor inmenging inhoudt, die ik niet

met moeite uit kan spreken en die niet het karakter van een bekentenis heeft. Maar ik heb er toch het wezenlijke van mijn liefdesverklaring tegenover de wereld mee vastgelegd.

We komen tot de conclusie dat amo van heel ander materiaal gemaakt is dan amat, en de geschiedenis van de taal bevestigt ons standpunt. Amo is een nadrukkelijke vorm, een subjectieve uitroep, die lukraak in het Alexandrijnse schema als een indicatief is opgenomen. De eerste persoon enkelvoud heeft niet dezelfde oorsprong als de indicatief. Het rijtje van de indicatief leent die vorm alleen maar. Amo, met zijn uitroep 'o' aan het eind, behoort tot de categorie van emotionele taalvormen zoals: helaas, voorwaar, waarlijk, ziet! Amo en amat zijn expressies behorend bij twee geheel verschillende situaties.

4 Amas

Maar de kloof tussen amo en amat is niet dieper dan de kloof tussen amas (jij hebt lief) en amat.

Voor een modern mens is deze tweede kloof misschien zelfs nog gemakkelijker te verstaan. Want we hebben geleerd tamelijk objectief en openhartig over onszelf te zijn. Mensen schrijven dagboeken, worden geanalyseerd, bekennen van alles, schrijven brieven, en zeggen daarmee dingen in de eerste persoon die driehonderd jaar geleden niemand durfde te zeggen, hoogstens onder de objectieve sluier van uitspraken in de derde persoon.

Als moderne mensen zijn we erg vrij wat onszelf betreft, en onthullen al onze geheimen. Daarom lijken de eerste en de derde persoon niet meer zo ver uit elkaar te staan. Maar hoe staat 't met de tweede persoon? We kunnen ons maar zelden dezelfde vrijheden veroorloven met de persoon met wie we spreken. Ik weet misschien heel goed dat je houdt van die of die. Maar voordat je van plan bent te trouwen heb ik niet het recht je in je gezicht te zeggen dat je die persoon liefhebt. Dat moet jij eerst tegen mij zeggen! Als je je verwaardigd hebt een dergelijke bekentenis tegenover mij te doen, kan ik later eventueel naar je eigen woorden verwijzen, bijv.: Omdat je van hem houdt, als je van hem houdt, voordat je van hem hield!

Iedere spreker heeft op de een of andere manier toestemming van de kant van zijn hoorder nodig, voor hij hem 'de waarheid' kan zeggen. Neem een kind en zijn moeder. De moeder kan zeggen: je bent flink lastig vandaag! Maar waarom kan ze dat? Omdat zij de moeder van het kind is! De moeder heeft gezag tegenover het kind. Ook de dokter, naar wie een zieke toegaat om hulp, is vrij om te zeggen: U hebt suikerziekte. Dit betekent dat het vaststellen van feiten in de tweede persoon (amas) een bijzondere sociale relatie vooronderstelt. Het recht van de spreker om 'amas' te zeggen wordt ontleend aan een verbond waarmee hem een zekere mate van gezag om te spreken werd verleend! Niet iedereen heeft dat recht.

De moeder moet zeggen: je bent lastig; uit hoofde van haar plicht tegenover het kind. Een vriend is gerechtigd om: si amas (ja, je houdt van hem) te zeggen, omdat zijn gespreksge-noot hem deelgenoot maakte van dit feit, of omdat hij het op een andere rechtmatige manier vernam. Wanneer ik met iemand een relatie heb kan ik over iets wat die persoon aangaat met

hem spreken. Ik baseer me dan op een innerlijk op elkaar betrokken zijn, waarbij uitdrukkingen in de objectieve derde persoon in het geheel niet passen. Velen van ons zeggen over derden de meest afschuelijke dingen, maar die zeggen ze deze personen nooit recht in het gezicht.

Wie is nu de eerst in aanmerking komende tweede persoon die, of hij wil of niet, moet luisteren naar mijn verklaringen over hem? Het is de persoon tegenover wie ik het recht heb wensen kenbaar te maken, orders te geven, klachten te uiten. De tweede persoon in amas is niet zomaar iemand, maar dat ben jij, voor wie ik op een of andere manier verantwoordelijk ben geworden. Je hebt misschien om hulp of om raad gevraagd, of je staat onder mijn hoede volgens het burgerlijk wetboek of in het leger of bij de marine. In ieder geval wordt amas niet zonder nadruk uitgesproken. Maar de nadruk is bij amas niet van dezelfde soort als bij amo. De moeite die het kost om amo te zeggen is een deel van de zware overwinning over de sterke drang om je mond dicht te houden. De moeite die het kost om te zeggen: je bent een dief, gaat evenzeer gepaard met een hevige strijd, maar nu tegen de sterke drang van de luisteraar om zijn oren gesloten te houden! Het gezag van de moeder, het ambt van de dokter zijn nodig om de lijdende partij genoeg te doen lijdenden, om te horen!

De meeste moderne mensen kleineren het geheim van deze doorbraak die nodig is om mensen te doen luisteren. De uitgever van ons studentenblad, met een oplage van 3000 per dag, leek mij misbruik te maken van zijn positie bij dat blad. Ik zei tegen hem: 'Die 3000 mensen lezen jouw geschrijf toch maar'. Hij antwoordde naief: 'Ik ben er maar één van die 3000, ze kunnen allemaal zeggen of schrijven wat zij willen.' Maar hij had een drukpers, hij had een krant als zijn spreekbuis. Er waren mensen die bereid waren dat blad te lezen. Die waren niet bereid naar Jan, Piet of Klaas te luisteren. Dat was hij zich niet bewust. Een nog duidelijker voorbeeld zijn de moderne vakbonden. De leden van een vakbond houden de oren meestal dicht voor iedereen, tot en met de president van de Verenigde Staten, als het over arbeidsaangelegenheden gaat. Het is nu juist de kracht van een vakbond, dat de leden ervan niets over deze zaken willen horen buiten wat in hun bondsblad staat, of uit de mond komt van de bondswoordvoerders.

De man die zegt: 'jij bent gek' kost het geen moeite dit te zeggen. Maar hij zou zelf gek zijn als hij dat zou zeggen tegen iemand die niet bereid was naar hem te luisteren. En deze bereidheid komt voort uit een nadrukkelijke en door de uitspraak benadrukte relatie tussen hoorder en spreker! Zinnetjes zoals amas, jij sufferd, jij bent stout, zouden krachteloos zijn als de luisteraar niet bereid was naar de spreker te luisteren. Deze bereidheid moet sterker zijn dan de natuurlijke onwil van iedereen om te luisteren naar mensen die zich willen bemoeien met onze zaken! Hoe komt het dat ongevraagde raad nooit opgevolgd wordt? Omdat die niet de kracht heeft het oor van de ontvanger te ontsluiten! Voor het uitspreken van 'amat', voor het constateren van een feit, is geen kracht nodig. De derde persoon van de indicatief vergt kennis omtrent de feiten, vraagt niet om een sociale positie, of om gezag over andere mensen. Maar de betekenis van een zin in de tweede persoon hangt af van de mate van gezag die de spreker

heeft bij de luisteraar. Hij moet de toehoorder bekeerd hebben tot precies wat nodig is: een hoorder. 'Amas' te zeggen is een handeling waar kracht voor nodig is, want het gaat hierbij niet alleen om de inhoud, jij hebt lief; daarnaast moet die handeling een houding aan de kant van de luisteraar oproepen die niet bij voorbaat aanwezig geacht kan worden.

5 Vergelijking

We kunnen nu de eerste, tweede en derde persoon met elkaar vergelijken. Degene die 'amo' zei besloot het stilzwijgen over zichzelf te verbreken, hoewel dat het risico inhield van inmenging. De hoorder van 'amas' daagde tot inmenging uit. De spreker en hoorder van 'amat' behoeven niets in hun sociale houding aan te passen, voordat ze naar dit feit luisteren. Zij behoeven inmenging in hun eigen zaken nòch af te weren, nòch uit te lokken.

Uit deze vergelijking van	amo
	amas
	amat,

volgt een hoogst belangrijke conclusie: terwijl bij 'amat' over de waarheid gediscussieerd kan worden, kan bij 'amas' gediscussieerd worden over het gezag, en bij 'amo' over de wijsheid. Spreker, hoorder en besprokene staan voor ons.

'Tertius amat', (Kees heeft lief), ja of neen, vindt geen tegenhanger in 'jij hebt lief', ja of neen, maar in 'jij bent verliefd, neem me niet kwalijk dat ik dat zeg!' En de man die durft te zeggen 'Ik ben verliefd', dient de wijsheid van een dergelijke uitspraak onder ogen te zien. Noch de waarheid, noch het recht om dit te zeggen zijn hier discutabel, want hij kan zelf het best beoordelen of het waar is of niet, en hij behoort het recht te hebben dat van zichzelf te zeggen. De beslissing om over mijn eigen zaken te spreken is discutabel wat betreft de politieke juistheid ervan.

Als we de drie zinnnetjes rangschikken als gedragswijzen komt 'amat' naar voren als toets voor ons vermogen iets te weten, 'amas' als evaluatie van de kracht van ons gezag, 'amo' als maat voor ons vermogen onze geheimen te onthullen.

Vandaar dat	kennis	derde persoon
	gezag	tweede persoon
	gemeenschap	eerste persoon

geconfronteerd worden met drie verschillende hindernissen. Het verstand, het weten, heeft betrekking op feitelijke zaken, op waarheid of leugen, op informatie of waarneming. Het verstand kan het aan het goede of aan het verkeerde eind hebben terzake van een derde.

Maar gezag balanceert tussen de vrijheid van de hoorder, en zijn zich aangesproken weten. 'Amas' is een zinnetje dat jouw vrijheid beperkt. Als ik het nodig vind dit tegen jou te zeggen, dan is dat omdat ik onze relatie van een zodanige aard acht dat het nodig is je dit te zeggen. Bij jou, d.w.z. bij de tweede persoon, gaat het dus niet om de waarheid, maar om recht of onrecht.

De gemeenschapsrelatie staat voor de beslissing tussen je mond houden en je uitspreken. Een man die in aanwezigheid van een dame zegt 'ik zweet', overwint zijn verlegenheid over zijn

geheim, niet zijn twijfel over het feit zèlf! En hij zal er waarschijnlijk niet over denken tegen haar te zeggen 'U zweet', hoewel het beide waar kan zijn en hij misschien beide weet. Maar hij mist het gezag zowel om het feit vast te stellen, als om haar te zeggen wat hij daarover weet. Hij kan zoiets niet zeggen zonder maatschappelijk boven haar te staan.

Het sociale verschil tussen amat = kennis over feiten, amas = gezag om te spreken, amo = openbaring van geheimen, is buitengewoon groot. Zij belichamen drie heel verschillende sociale gebeurtenissen tussen mens, medemens en de buitenwereld.

6 Het onderwijzen van grammatica

Is het verstandig de ene generatie na de andere met ons mechanische grammaticale schema te leren dat amo, amas, amat, amamus, amatis, amant een 'natuurlijk' rijtje is?

Het schijnt mij toe dat wij met deze onbezonnen verzinselen uit Alexandria (2200 jaar geleden), die wij trouw herhalen, ons inzicht en dat van onze kinderen in wat er gebeurt bij het spreken, radicaal verknoeien. Het conflict tussen de echte mens en ons opvoedingssysteem kan voor een groot deel aan de blindheid van onze opvoeders voor grammatica als sociale wetenschap worden toegeschreven.

Alle andere sociale wetenschappen zijn tegenwoordig allerijverigst bezig iets te doen aan de foute dogma's die op de lagere en middelbare scholen worden bijgebracht. Maar of het nu om onze moedertaal gaat of om vreemde talen, de sociale obscuriteit van de grammaticale leerstellingen blijft dezelfde.

Het lijkt mij dat het beter is een kind van het begin af de ware orde te vertellen, dan het eerst te ruïneren door een verkeerde opvoeding en daarna te trachten wat we verknoeid hebben weer goed te maken met psychologische en sociologische middelen.

Dat zou eenvoudig kunnen gebeuren door de Alexandrijnse grammaticarijtjes af te schaffen. Wat die rijtjes aantrekkelijk maakt is dat het een soort recepten zijn. En in recepten geloven wij heilig! Maar het Alexandrijnse schema weerspreekt alle ervaringen in de samenleving en van ons in de samenleving. Terwijl we allen instinctief weten dat we naar gelang van onze inzichten met heel verschillende moeite spreken, voedt de grammatica ons met het tegengestelde bewustzijn.

In onze moderne samenleving worden 'amo' en 'amas' behandeld alsof dat net zulke louter feitelijke mededelingen waren als 'amat'. En de psychologische schaamteloosheid, het maatschappelijke klasseonderscheid, de tirannie van de exacte wetenschappen, zijn slechts enkele resultaten van dit gebrek aan wijsheid en van het gezag van het grammaticale schema. Ieder een wordt er toe gebracht over zichzelf op een feitelijke manier te denken, alsof hij of zij een derde persoon was. Dit zet zijn of haar menselijke relaties op een verkeerd, objectief vlak, wat die relaties devalueert. Want objectief spreken we over degenen die niet aanwezig zijn en die daarom noch hoeven te blozen, noch te luisteren. Menselijke relaties gelden, waar we de geheimen van de onderlinge verbondenheid en

een innerlijke bereidheid om te luisteren inbrengen. Menselijke relaties gaan dood waar alles wat we zeggen zich beperkt tot het aandragen van feiten.

7 Geschiedenis of wetenschap

Het voorgaande kan aangetoond worden met een vierde vorm van het Alexandrijnse rijtje, een vorm die tegenwoordig veel misbruikt wordt en die zijn ambtelijke bewaarders overgeleverd hebben aan de onverschilligheid van 'amat'. We bedoelen de meervoudsvorm 'amavimus' (wij hebben liefgehad), 'vicimus' (wij hebben gewonnen), 'fuimus' (wij zijn geweest). In deze vorm hebben we een veelvoud van subjecten die stellen in het verleden als één mens één en dezelfde handeling te hebben verricht. Het 'wij' in 'amavimus' is een versmelting van sprekers en hoorders. Het woord van één mens, en het luisteren van een ander, heeft tot een handeling (van die twee) geleid. Deze gezamenlijke handeling, die we kennen, scheidt geschiedenis. Geschiedenis is altijd het verhaal van de handelingen waarin een willekeurige spreker en een willekeurige hoorder, één geworden zijn. Dat 'wij' kan niet anders dan door spreken ontstaan. Als dieren hebben we geen wij-staat in ons. Wanneer een man een vrouw gevraagd heeft van hem te houden, en zij daaraan gehoor gegeven heeft, dan bestaat er een 'wij' dat samen ervaring op kan doen. Wanneer soldaten hun officieren gehoorzaamd hebben, is een leger ontstaan waarvan de veldtochten zich kunnen ontvouwen! Maar er is nooit een natuurlijk 'wij'. Alle 'wij's' zijn historisch geschapen door een geslaagde fusie van een spreker met hoorders.

Geschiedenis is dus, wil het geschiedenis zijn, de innerlijke ervaring van een wij-groep. Maar onze historici, die geen vertellers zijn maar in de ban van de natuurwetenschappen objectiveren, doen het voorkomen alsof 'wij' en 'zij' woorden van hetzelfde gehalte zijn en onze geschiedenis, en geschiedenis in het algemeen, slechts beschrijvend van aard is. En daarom schrijven zij geschiedenis op een natuurwetenschappelijke manier. In deze in de derde persoon geschreven geschiedenissen zit de schurk niet in ons, maar in de buitenwereld. Men doet ons geloven dat wij, de historici en de lezers van de geschiedenisboeken, ergens in de loge van de opera zitten, als toeschouwers. De heren Toynbee en Spengler hebben deze kijk op de geschiedenis gepopulariseerd.

Als iemand vraagt hoe men het 'wij' van de echte geschiedschrijving kan onderscheiden van de 'zij'-verhalen van de als natuurwetenschap opgevatte geschiedenis, dan is het antwoord heel eenvoudig. Alle 'wetenschappelijk' gerichte geschiedenisboeken roepen een meervoud van geschiedenissen op. Toynbee onderscheidt 21 beschavingen, Spengler 6. De gemiddelde geschiedenisleraar onderscheidt Spaanse, Franse, Croatische, Mexikaanse geschiedenis en nog vele andere. Hoe meer wetenschappelijk geschiedenis wordt, hoe talrijker de soorten. 'Zij' kan gezegd worden van elke groep of volk, groot of klein. In New York heeft Harlem een geschiedenis, de Bronx heeft er een, Manhattan ook, lijkt het wel. De onderverdelingen van derde persoons-geschiedenis vragen om verveelvoudiging.

Maar ons verhaal zou niet ons verhaal zijn, als het een veel-

heid van verhalen was. Onze geschiedenis is het verhaal van ons, die tegen elkaar spraken. Wij, die onze geschiedenis moeten vertellen, moeten voor alles mensen zijn die met elkaar gesproken hebben. Het met elkaar gesproken hebben is de onmisbare basis voor ons recht of ons vermogen om 'wij' te zeggen!

Alle 'wij's' zijn historisch ontstaan door processen waarin met elkaar werd gesproken en naar elkaar werd geluisterd. En het woordje 'wij' bekroont de geslaagde versmelting van sprekers en hoorders in een gemeenschappelijkheid die constateerbaar en min of meer blijvend is. Daarom zal in het algemeen een zin met 'wij' een verhaal zijn, en zal de werkwoordsvorm van een dergelijk verhaal in het algemeen in de verleden tijd staan. 'Amamus' (wij hebben lief) is daarom niet zo'n oerwerkwoordsvorm als 'amavimus' (wij hebben liefgehad).

De moderne geest ziet er bewust van af onderscheid te maken tussen 'wij' en 'zij'-uitspraken. Want de moderne geest is gebaseerd op een dogma, en dat dogma luidt: de natuurlijke mens spreekt; spraak is een stuk van de menselijke natuur; iedereen kan naar believen 'wij' of 'zij' zeggen. Deze academische leugen maakt van Thucydides en Tacitus en Macaulay en Gregorius van Tours en Voltaire natuurwetenschappers die een objectieve wereld beschrijven, ondanks het feit dat ieder van hen zich een gelovig kind van de geschiedenis voelde, een geschiedenis die hij trachtte te beschrijven als 'onze geschiedenis'.

Ook hier speelt de Alexandrijnse grammatica de leugen in de kaart:

amat
amamus
amatis
amant

volgen zonder tussenpauze op amo en amas. Hoe kunnen volwassen mensen zich losmaken van ingewortelde gewoonten die hun vertrouwd zijn van hun zevende jaar af?

Alleen bij ernstige rampen, die ons naakte bestaan bedreigen, graven we dieper dan deze ingewortelde gewoonten. In de crisis van onze tijd zijn de onnozelle antwoorden van het verstedelijkt product van ons opvoedingssysteem onbetrouwbaar. Hij is zo objectivistisch ingesteld dat hij zijn wortels in de 'wij'-geschiedenis verloren heeft, evenals zijn gerichtheid op de mensen voor wie hij zorgen moet. Twintig jaar lang is de jonge jurist, dokter, onderwijzer of dominee vertrouwd gemaakt met een beeld van zijn maatschappelijke relaties dat in laatste instantie van de in verval rakende Alexandrijnse maatschappij afkomstig is.

De crisis van onze maatschappelijke betrekkingen heeft mij doen inzien dat grammatica de rang van een maatschappijwetenschap moet krijgen. Hogere grammatica vertelt ons over onze aangeboren capaciteiten op het gebied van het verstand, het gezag, de wijsheid, de ervaring. Een hogere grammatica moet de werkelijkheid van horen en spreken weer in de plaats stellen van de nachtmerrie van een sprakeloze denker die een sprakeloos universum berekenbaar willen maken. Dan zal de Alexandrijnse reeks amo, amas, amat, amamus, amatis, amant afschaft worden. Die reeks is het eindproduct van een aftakelingsproces dat probeerde de wortels van het spreken kapot te maken. Tot op de dag van vandaag wijst echte taal verschillen-

de uitdrukkingswijzen toe aan de verschillende toestanden waarin een mens verkeert. Als hij, als jij, als ik, als wij, leiden Jan, Piet, Klaas een verschillend leven.

Om deze reden worden deze woorden telkens in een andere goedsgesteldheid gesproken. Het onderwijzen van de Alexandrijnse reeks:

ik bemin
jij bemint
hij bemint
wij beminnen
gij bemint
zij beminnen

doet de verschillen in moeite van uitspreken, verdwijnen. Het kind wordt wijsgemaakt dat ik bemin, jij bemint en wij beminnen op dezelfde uitdrukkingsloze manier uitgesproken kunnen worden als hij bemint of zij beminnen. En dat is dan inderdaad het resultaat: onze ontwikkelde klassen zijn zover gekomen dat zij elke betrokkenheid loochenen. Maar de mate van betrokkenheid die met ik heb lief, of wij hebben lief, of jij hebt lief, meegegeven wordt, bepaalt nu juist de waarde van die uitspraken. Hun innerlijke betrokkenheid scheidt hen van het zinnetje 'hij heeft lief'. De uitspraak 'hij heeft lief' wordt gerechtvaardigd doordat het waar is en niet onwaar. Maar de uitspraak 'ik heb lief' is gerechtvaardigd als het een geloofsdaad is en geen schaamteloze mededeling. De uitspraak 'jij hebt lief' is gerechtvaardigd als de woorden een helende, en niet een beledigende kwaliteit hebben. De zin 'wij hebben lief' is gerechtvaardigd als hij gegrond is op een gemeenschappelijk ervaren leven en niet op een abstract dogma.

derde persoon	: Waarheid	tegenover	onwaarheid
eerste persoon	: Vertrouwen	"	schaamteloosheid
tweede persoon	: Liefde	"	haat
derde persoon mv.	: geleefd Leven	"	dogmatische vaststelling

De mate waarin iemand betrokken is bij wat hij zegt, bepaalt de intensiteit van zijn stemgeluid. En de intensiteit van het stemgeluid bepaalt hoe sterk we ondergedompeld worden in wat gezegd wordt.

We verkeren als het ware in verschillende agregatietoestanden: wanneer de sfeer verschillend is intoneren we ook verschillend.

Een illustratie van dit feit levert het 'Genootschap der Vrienden', de godsdienstige sekte der Quakers. In Engels sprekende landen spreken de Quakers elkaar onderling aan met 'thee' en 'thou' (ge en gij). Een moderne journalist probeerde hun wijze van spreken na te doen door ze zinnetjes te laten zeggen als 'thee go' (2e pers.). Hij zat er naast. De Quakers gebruiken 'thee' als derde persoon. Zij gebruiken het benadrukte 'thou' om God mee aan te spreken in het gebed. Maar de vierde naamvalsform 'thee' wordt bedoeld als een derde persoon. Zij zeggen daarom: thee lives, thee goes, thee speaks (verg. he (hij) lives, he goes, he speaks). Wanneer we van onszelf zeggen 'poor me' (arme mij), gaan we ook door met in de derde persoon te spreken: 'poor me is sick' (arme mij is ziek). Me, thee, he, zijn vierde naamvalsvormen. Ze hebben niet dezelfde inhoud als ik, jij, Socrates. Zij worden als vierde naamvalsvormen geregeerd door het object dat buiten het subject staat; daarvoor heeft de spreker van 'me'-zinnen niet het gevoel dat de

werking ervan uit zijn eigen binnenste komt.

'Me is sick', zeg ik omdat ik mezelf zie als een objectief gegeven. Zeg ik: ik heb dit geschilderd, of: ik heb gezegd, dan geeft dat aan mijn woorden het onbetwistbare stempel van persoonlijke beslistheid. De vierde naamvalsvormen van de persoonlijke voornaamwoorden hebben het onpersoonlijke karakter gemeen met de derde persoon en met de aantonende wijs (indicatief). De naamval die we accusatief noemen (vierde naamval) neutraliseert de 'aangeklaagde' (accusatief betekent letterlijk aanklagende wijs), zodat het subject van die naamval als man of vrouw terugtreedt, zodat hij of zij een object wordt dat voor ieder ander waarneembaar is.

Wanneer de Quakers zeggen 'thee lives', of de spreker zegt 'Me does not know', wijzen zij bij voorbaat iedere persoonlijke betrokkenheid bij wat zij zeggen (bekentenis of leugen) van de hand.

Deze feitelijke formuleringen (Thee lives, in Nederlandse kindertaal: Jantje heeft pijn) bevestigen door hun contrast wat wij beweren in dit boek. Als de spreker en de hoorder hun eigen bestaan willen objectiveren, dan zetten ze zichzelf de uitdrukkingsloze maskers van derde personen op en ze vervoe-gen de werkwoorden alsof 'thee' en 'me' derde personen waren. Daaruit volgt dat 'I' en 'thou' een andere kwaliteit hebben dan 'me' en 'thee' en dat daarom 'I go' en 'amo' in feite van oorsprong taalkundig optatieven (vormen van de wensende wijs) of conjunctieven (vormen van de aanvoegende wijs) zijn! Oorspronkelijk bestond de aantonende wijs alleen voor de derde persoon. Tot in onze tijd wordt hiervan iets bewaard in het onderscheid dat we maken tussen hij is en ik ben. 'Ben' komt van een heel andere bron van innerlijke inspiratie dan 'is'. De stammen van deze twee werkwoordsvormen hebben niets met elkaar gemeen. De oorspronkelijke reeks van de indicatief was in het engels: me is

me is
thee is
he is
it is.

Het oorspronkelijke, uit het ego losbarstende 'I am' stond daar mijlenver vanaf.

Maar zo zou het bij ons ook moeten zijn. Kinderen en volwassenen zouden moeten voelen dat we telkens als we 'ik' zeggen, druk moeten uitoefenen op het slot op onze mond, waardoor ons duidelijk wordt dat die mond slechts bij uitzondering over het ego spreekt. De Alexandrijnse pest heeft dat gevoel overboord gezet. Maar de menselijke natuur heeft wraak genomen. Stamelaars en stotteraars, verlegen mensen en mensen die voortdurend met zichzelf bezig zijn, bewijzen dat. Waar de scholen Ik en Jij even onbelangrijk trachten te maken als hij of het, zal de schuchtere mens geneigd zijn het subjectieve karakter van iedere zin te overschatten en zelfs het onschuldigste zinnetje in de derde persoon niet durven uitspreken. Is het fundamentele onderscheid in betrokkenheid eenmaal overboord gezet, dan hebben de leraar en de schuchtere ziel allebei gelijk: de leraar die verlangt dat ik en jij even onverschillig worden uitgesproken als hij of het; de schuchtere ziel die hoopt niets te hoeven zeggen, omdat voor hem het spreken over hij en het ten onrechte even schaamteloos ervaren

wordt als ik of jij te zeggen! Als de wegen van het spreken eenmaal onduidelijk geworden zijn, zal het onbeschaamde intellect alle onderscheidingen uitwissen door over alles te spreken, want het intellect ziet de echte maatschappelijke betrekkingen tussen sprekers en hoorders over het hoofd. De schuchtere ziel zal het onderscheid uitwissen door over niets meer te spreken; die ziel verzuimt dan ook te spreken over neutrale objecten die de sprekende en horende mensen niet raken.

Onbeschaamde objectiviteit en fluisterende schuchterheid zijn sociale ziekten die voortkomen uit onzekerheid over grammaticale onderscheidingen. En het voorkomen van deze ziekten zal toenemen omdat grammaticale onderscheidingen niet meer functioneren als uitdrukkingsvormen van maatschappelijke werkelijkheden en van toestanden van echt leven.

Dit voorbeeld helpt misschien om het doel van dit stuk duidelijk te maken. Het is geen luxe te stellen dat grammatica de Baedeker moet worden van de maatschappelijke betrekkingen. De Alexandrijnse grammaticale rijtjes verschroeien de sociale aanspreekbaarheid van de objecten van ons opvoedingssysteem. De verkeerdheid van onze grammatica maakt het nodig dat wij een levensechte grammatica opzetten. Want foute grammatica blijft niet zonder uitwerking. Die richt grote schade aan.

HOOFDSTUK V

HOE TAAL RELATIES TOT STAND BRENGT

De onderzoekers die zich bezig hielden met taal hebben verschillende wegen bewandeld. Waar wij een weg voor ogen hebben die tot nog toe niet begaan werd, moeten we de lezer waarschuwen opdat hij onze benadering niet aanziet voor een van de hem reeds vertrouwde paden. Welke zijn de gebruikelijke?

Eén methode gaat uit van de fonetiek, de klankleer; het physiologische feit dat wij bij het spreken de organen van ons lichaam gebruiken, wordt geanalyseerd. Het ademen, de beweging van de tong, van de lippen, van het tandvlees en de tanden wordt gebruikt om de voortbrenging van de verschillende klanken te verklaren, keelklanken, tandklanken, ontploffingsgeluiden, enz.

Een andere methode gaat uit van de betekenis. De zogenaamde symbolen worden vergeleken op basis van het er mee te bereiken doel, namelijk er dingen, handelingen en eigenschappen mee aan te duiden. De leer van de betekenis der woorden (semantiek) wordt tot een systeem gemaakt.

Een derde weg is historisch. De uitvinding van het schrijven, van de literatuur en de oorsprong van de taal worden onderzocht.

Onze benadering verschilt van deze drie zonder iets af te doen aan hun grote waarde. We kunnen wat wij bedoelen misschien duidelijk maken door eerst een vergelijking te maken. De erfelijkheids- en degeneratieprocessen worden tegenwoordig uitvoerig behandeld in de geneeskunde en in de leer van de rasverbetering (eugenetiek). Maar degeneratie is evenzeer een geestelijk en psychologisch verschijnsel. Gezonde kinderen van gezonde ouders kunnen lijden onder het onvermogen van hun ouders hun overtuigingen aan hun kinderen over te brengen. Hele generaties kunnen decadent blijken te zijn doordat ze zich gedragen alsof het nageslacht niet afhankelijk was van de intellectuele gestrengheid waarmee zij hun nakomelingen aanspreken. Dat is decadentie, en wel maatschappelijke decadentie. Maar als we dat er niet expliciet bijzeggen, beperken wij, moderne mensen, decadentie bijna altijd tot het overdragen van erfelijke ziekten of afwijkingen. En daarmee vernauwen we willekeurig het gebied waarbinnen decadentie optreedt en dat is precies wat we ook doen als we taalkunde willen benaderen via de psychologie of de fysiologie.

In de taal hebben we een lijfelijk middel om maatschappelijke verhoudingen met elkaar aan te gaan. Wanneer ik iemand de hand druk is dat uiteraard een lichamelijke zaak. Toch

vraag ik niet aan een fysioloog om mij de daad van het handen drukken uit te leggen, hoewel de actie van het lichaam er heel belangrijk bij is. Overeenkomstig hiermee stel ik voor taal te behandelen als een soort elkaar de hand drukken, als een manier om relaties aan te gaan. Als we dat doen gaat het om een fysiek proces, in de ruimte en in de tijd, dat de lucht doet bewegen i.p.v. de handen, maar dat toch een maatschappelijke betekenis heeft.

De verhoudingen tussen mensen komen tot stand door processen die zich tot in het lichamelijke uitstrekken. Het duidelijkst is dat bij sexuele gemeenschap en bij het geven van handen. Maar ook bij andere wijzen van omgang met elkaar is het lichaam betrokken en dient het de totstandkoming van relaties. In dat geval dienen onze lichamen dit doel, zoals zij in andere gevallen de voortplanting of de spijsvertering dienen. Het functioneren van de keel, de mond, het oor, kan, bij het dienen van dit doel, niet losgemaakt worden van het maatschappelijk systeem waarbinnen dit gebeurt. De functie van onze longen kan niet verklaard worden los van het ademhalingssysteem. Zonder een systeem van maatschappelijke relaties blijft al onze fonetiek en technische taalkunde zonder betekenis. Het ademhalingssysteem, de organen waarmee gegeten wordt, en oog en oor werken samen bij twee of meer mensen om een brug te bouwen waarvan de gespreksgenoten de bruggehoofden zijn. Er wordt iets op hen gelegd, tussen hen gebeurt iets waaraan zij onderworpen worden. Wanneer men elkaar een hand geeft realiseert men zich dat een intieme relatie is ontstaan. De Grieken noemden dit 'in elkanders hand geplant zijn', waarmee ze de nadruk legden op het biologische karakter van dit verenigd zijn. Zij probeerden als bomen hun wortels te vervlechten. En zo werden alle verdere gemeenschappelijke handelingen door het proces van het elkaar de hand drukken bij voorbaat geduid als het vormen van nieuwe wortels en loten.

Is het mogelijk een overeenkomstig tot stand komen van maatschappelijke verbanden door de taal op te sporen? Wanneer mensen spreken, luisteren ze ook naar elkaar. Maar de manier waarop ze bij het spreken en horen op elkaar betrokken zijn, is heel verschillend. Gedurende de tijd dat één persoon spreekt zal een andere, of zullen verscheidene anderen, luisteren. Anders zou hij niet spreken. Maar deze heel algemene verdeling in spreken en horen wordt in ieder specifiek geval gekleurd door een bijzondere sociale relatie. En op basis hiervan, van de specifieke relatie tussen spreker en hoorder, zullen we de verschillende taal-handelingen systematisch aan het licht trachten te brengen. Later zullen we onafhankelijk hiervan hetzelfde systeem afleiden uit andere vooronderstellingen. Dat zal tot dezelfde indeling voeren. Met die indeling trachten we taal te verklaren als een functie van de verschillende elementaire sociale relaties, zoals eten een functie is van het spijsverteringsproces.

De mens is onberekenbaar, de mens is vrij. Maar zijn onberekenbaarheid is gebonden aan een beperkt aantal fysieke en sociale mogelijkheden.

De fundamentele indeling van grammatica en die van sociale relaties vallen samen. Als we de ene ontdekken, ontdekken we de andere ook. Grammaticale indelingen zouden willekeurig blijven als ze niet door de sociale werkelijkheid werden be-

vestigd.

Wanneer er twee of meer mensen samen zijn is het aantal mogelijke onderlinge verhoudingen niet oneindig groot. Het kunnen combinaties of de zuivere vorm van de volgende typen zijn:

1. De spreker en de hoorders zijn één van hart, één van geest. Zij zijn het met elkaar eens.
2. De spreker en de hoorder vertrouwen elkaar niet, zij zijn verdeeld en verschillend van geest. Zij zijn vreemden voor elkaar.
3. De spreker is afhankelijk van de hoorder, omdat de spreker van de hoorder verwacht dat die zal handelen naar wat hij te zeggen heeft.
4. De hoorder is afhankelijk van de spreker omdat de spreker reeds gehandeld heeft.

In geen van de vier gevallen behoeven we van de sociale verhoudingen tussen de betrokken mensen meer te onderzoeken dan de inspanning die het hun kost telkens als ze met elkaar spreken. Zowel de spreekprocessen als de verschillende sociale relaties zijn duidelijk. Maar in elk van de vier gevallen gebeurt het op een zeer verschillende manier.

Wij zijn gewend aan het samenspel tussen twee gesprekspartners, waarbij de een wat vraagt, de ander de vraag beantwoordt. Anderen zingen misschien een lied met elkaar, een koraal, een klaagzang; of het gaat om het voordragen van een oude tekst bij een ritueel, een Te Deum in de mis, een vaste ceremonie bij een rechtbank, waarbij een oude formulering gebruikt wordt die door de eeuwen heen herhaald werd. Tenslotte zien we twee mensen woorden uitwisselen waarbij de ene commandeert of beveelt, en de andere bijval betuigt of gehoorzaamheid toezegt.

We willen deze vier situaties onderzoeken. Ondertussen zijn we misschien nieuwsgierig naar de fase die aan wat de gesprekspartners zeggen vooraf gaat. Deze situatie bestaat uit zwijgen. En zwijgen is ook een heel echte sociale situatie. Ik kan zwijgen omdat ik alleen ben, omdat de ander er niet is. Ik kan zwijgen omdat mij niets nieuws te binnen schoot dat ik hem zou moeten zeggen. Zwijgen kan betekenen dat, hoewel er meer personen aanwezig zijn, deze het volmaakt eens zijn en geen aanleiding hebben iets met elkaar te bespreken. Tenslotte kan stilzwijgen heersen omdat een aantal mensen geen mogelijkheid ziet met elkaar te spreken door verlegenheid, verwarring, wantrouwen, vijandigheid. In een en dezelfde situatie kan zwijgen ontstaan door:

1. Het ontbreken van iemand om tegen te praten; gebrek aan een gehoor.
2. Het ontbreken van iemand om naar te luisteren: gebrek aan gezag, aan inhoud, aan iets bijzonders dat gezegd moet worden.
3. Gebrek aan onderlinge betrekkingen tussen twee mensen. Zij kunnen vreemden voor elkaar, of zeer verschillend zijn.
4. Gebrek aan afstand, een te nauwe relatie tussen mensen, zodat ze denken dat ze elkaar niets hoeven te zeggen.

Bij 1 en 2 is het ogenblik nog niet gekomen: de partner of een gespreksonderwerp ontbreekt. Bij 3 en 4 is het toneel nog niet gereed. Bij 3 bewegen de mensen die vreemden voor elkaar zijn zich in aparte verschillende ruimten. Bij 4 is de eenheid en de intensiteit te groot om de afstand te scheppen zonder welke

taal niet heen en weer kan gaan. Het tijdselement verhindert het spreken bij 1 en 2, het ruimte-element bij 3 en 4.

Sociale relaties hebben een niet te grote en niet te kleine afstand in de ruimte en in de tijd nodig. Te grote en te kleine afstanden werken belemmerend. Maar deze relaties corresponderen met de hoofdtoestanden van decadentie, oorlog, anarchie, revolutie. In een toestand van decadentie, geestelijk verval, overtuigt de ouderdom de jeugd niet; bij een revolutie overtuigt de jeugd de ouderdom niet. In een toestand van oorlog en chaos kunnen burenen elkaar niet bereiken.

De taal is een stelsel van sociale betrekkingen. En met grammatica willen wij het wetenschappelijk proces aanduiden waardoor we ons dit systeem van sociale betrekkingen bewust worden. De term grammatica heeft al sinds de oudheid de beperkte betekenis gehad van schoolse beschouwingen over het gebruik van de verschillende taalvormen. Maar er is geen reden waarom grammatica niet verheven zou mogen worden tot het niveau van een sociale wetenschap, misschien wel dé sociale wetenschap.

Het is wel zo dat grote moeilijkheden de weg van de grammatica blokkeren. De termen die in grammaticaboeken gebruikt worden zijn gedeeltelijk toevallig, vaak bagage afkomstig van eeuwen oude Griekse en Romeinse misverstanden, zoals de term 'Copula' (koppelwoord) voor het woord 'is', wat een van de meest chronische symptomen is van het feit dat grammatica nooit als maatschappijwetenschap is beschouwd.[†]

We zullen heel voorzichtig moeten zijn als we een terminologie willen opbouwen die vrij is van scholastiek dogmatisme. Wij moeten proberen de processen van het spreken te herleiden tot een systeem van maatschappelijke relaties. Niet alle relaties zijn op spraak gebaseerd. Maar alle durende relaties zijn dat wel en moeten dat ook zijn. Dat onze geslachtsorganen tot maatschappelijke relaties leiden wordt door iedereen erkend. Zij leiden echter slechts dan tot een huwelijk als er ook spraak aan te pas komt. Dat onze handen de ons omgevende dingen door vakmanschap en arbeid vorm kunnen geven, geeft iedereen toe. Welnu, handen en longen, keel en mond, onze schouders (door ze op te halen), ons hoofd (door te knikken of te schudden), in feite het hele lichaam kan gebruikt worden, en wordt gebruikt, om relaties met andere menselijke wezens aan te gaan.

Maar deze bezigheid wordt pas daardoor taal in de eigenlijke zin van het woord, wanneer de relaties wederzijds en wederkerig zijn. Wanneer ik spreek en jij luistert, wanneer ik formuleer en jij herhaalt, wanneer ik tegenwerpingen maak en jij legt uit, wanneer ik zing en jij valt in, dan is er menselijke taal.

Menselijke taal is niet volledig zonder de democratie van een wereldwijd er aan deelhebben, waardoor een taal door de eeuwen heen blijft leven. We spreken en luisteren allemaal,

[†]Weinig fouten zijn zo hardnekkig geweest. Deze fout werd nog versterkt door metafysische gedachten die men eraan verbond. De filosofen, misleid door de naam 'substantivisch werkwoord' hebben de substantie tegenover de bijkomstigheden gezet. Een heel filosofisch systeem is op het oorspronkelijke voorkomen van het 'copula', het koppelwerkwoord, opgebouwd.
J. Vendryes, Le Langage, 1921 blz. 146

zoals we ook formuleren en herhalen, tegenspreken en uitleggen, beginnen en invallen. En alle tegenwerpingen, verklaringen, liederen, formules, enz., worden voortdurend opnieuw en anders geformuleerd. De taal overleeft elke individuele spreker. Blijkbaar beperkt de taal zich niet tot het tot stand brengen van tijdelijke en voorbijgaande relaties. Taal tracht terugkerende relaties op te bouwen, relaties die men zich herinnert. Door te spreken worden de handelingen van sterfelijke mensen gebracht op het niveau waarop ze onvergetelijk worden, omdat ze doorgegeven worden. Door te spreken worden de processen van de wereld vastgelegd en aan het nageslacht doorgegeven. De taal maakt het doorgeven van verworven eigenschappen aan het nageslacht mogelijk. Elke zin die we nu vormen bevat actuele verwijzingen naar handelingen, waarmee de handeling die in onze zin bedoeld wordt, wordt vergeleken. En deze vroegere handelingen liggen opgesloten in de woorden, de woordvormen, de zinnen, die we gebruiken, en we brengen deze processen en feiten uit het verleden weer tot leven, eenvoudig door nu te spreken. Men kan niet over de Fransen, over Amerika, of over hockey spreken, zonder in deze woorden alle processen in te sluiten die leidden tot het bestaan van Frankrijk, de Amerikanen en het hockeyspel.

Door te spreken brengen we zaken aan mensen over die zich van die zaken niet bewust waren, er niets van wisten, er ver af stonden. Of we tekenen protest aan tegen het doorgeven van zulke zaken via ons als medium. Wat we ook doen, de verbinding opnemen, iets doorgeven, of de verbinding verbreken, in ieder geval verlenen we een dienst aan de handelingen die plaatsgrijpen in de wereld, door ze toegankelijk te maken voor hen die gezien noch gehoord hebben wat wij gezien en gehoord hebben. We verdubbelen of verdrievoudigen de intensiteit van het leven op aarde door alle processen die verspreid zijn over eeuwen en over duizenden kilometers, in één stroom te brengen van voortdurend met elkaar spreken en berichten aan elkaar doorgeven.

We zeggen vaak dat we spreken 'over' de wereld, maar dat berust op een misleidende diagnose van het spreken. Als we spreken 'over' iets doen we minder dan van ons verwacht wordt. Als we babbelen over God en over de wereld, is onze ziel met vakantie. En dit babbelen, kletsen, zwetsen is de schil, het kaf, van de werkelijke en volle kracht van het spreken, telkens als de dingen dóór ons spreken. Het is een grote vergissing taal te beoordelen naar zijn spelvariant, kletspraat. Dat lijkt alleen maar op echt spreken. Door ons spreken leert de wereld heel letterlijk zichzelf kennen. We zouden de slappe uitdrukking 'praten over de wereld' eigenlijk niet mogen gebruiken. Doordat we kennis nemen van de wereld, en deze kennis aan anderen overbrengen, spreekt de wereld tot de mens overal en altijd. Het altijd en overal aanwezige karakter van het leven op aarde is afhankelijk van de mens, want door zijn overlevering, zijn verhalen vertellen, zijn waarnemingen, worden de voorbijgaande gebeurtenissen tot in de verste uithoeken van de aarde bewaard als een eeuwig heden voor alle generaties en voor alle volkeren op aarde.

Dat is de bijdrage van de mens aan de wereld, waardoor het hele leven op aarde veranderd wordt. De wereld wordt in de

mens teruggespiegeld, de wereld wordt door de mens meege-
deeld aan alle andere mensen, verspreid over de oppervlakte
van de planeet. Door ons deelnemen er aan winnen de kosmi-
sche gebeurtenissen aanzienlijk aan kracht. De aardbeving
in Lissabon, in 1755, was niet alleen de oorzaak van de dood
van vele duizenden mensen daar, maar had invloed in heel Eu-
ropa, schokte de mensheid ten diepste en bleef de er op vol-
gende 150 jaar allen die het lot van de mensheid ter harte
gaat, direct of indirect bij.

De mens stelt zijn ademhalingsorganen, zijn oren, zijn ge-
baren en zijn hele lichaam ter beschikking om in deze kosmi-
sche post- en telegraafdienst zijn mannetje te staan. Niets
wat de mens overkomt blijft onbesproken. Een nooit aflatende
stroom van communicatie verbindt de eerste mens met ons alle-
maal. Het bewijs hiervoor is dat we na zesduizend jaar nog
dezelfde talen spreken. En deze kosmische dienst overwint de
beperkingen in tijd en ruimte van elke kosmische gebeurtenis.
Wij allen verspreiden steeds goed en slecht nieuws. En dat,
het verspreiden van nieuws, is de functie van de homo sapiens,
van de mens. Daarmee zet hij een permanent coördinatenstelsel
op, in de tijd en in de ruimte. In dit nieuwe tijd-ruimte-sy-
steem worden ver uit elkaar liggende gebeurtenissen en ver
van elkaar verwijderde zaken dicht bij elkaar gebracht, waar-
bij ze door de ziel van de mens heengaan totdat ze ook werke-
lijk verenigd zijn.

Toen de mens begon te spreken begon de bestaande wereld
duizend maal weerspiegeld te worden in het prisma van de men-
selijke taal. Voordien ging de zon ook al op. Maar nu zeiden
de mensen tegen elkaar: de zon is opgegaan. En nu gaat hij
op in de geesten van miljoenen mensen die hem vanuit hun
flatjes zelf niet zien opgaan. Spreken betekent gebeurtenis-
sen verspreiden, mededelen of bevorderen. In deze betekenis
is elk spreken propaganda, want zoals trillingen licht of
energie van een energiebron naar buiten brengen, zo is het
echte woord niet anders dan de uitdrukking, de naar buiten
komende energie van de eigenlijke beweging in het middelpunt,
waarbij òf de wereld, of wij zelf als deel van de wereld,
dat middelpunt zijn.

Malinowski ontdekte dat bij primitieve volken de taal die
zij spreken een aanduiding is van handelingen. Dat is veel-
zeggend, ook al betekent het woord 'aanduiding' niet pre-
cies wat hij beschrijft. De primitieve mens 'communiceert',
wij 'duiden aan'. Voor ons abstracte en introverte moderne
mensen, heeft taal de betekenis van begrippen of ideeën.
Voor de echte spreker gaat het altijd om het overdragen van
handelingen aan andere personen:

Over te dragen omdat ik ze zelf ervaren heb: verhaal,
geschiedenis.

Over te dragen om mijn eigen handeling te versterken:
gezag, 'laten we gaan', 'Allons, enfants de la Patrie',
'Komt, laten wij aanbidden'.

Zo over te dragen dat ik mogelijke bezwaren tegen de te
ondernemen handelingen uit de weg ruim: 'hij gaat al'.

Zo over te dragen dat ik zelf niet hoef te handelen:
'Ga!'

Elk spreken is het overbrengen van handelingen aan andere
menselijke wezens, en denken is een bijzonder geval van een

dergelijke overdracht. Denken is een overdracht van handelingen aan de spreker zelf, waarbij gewoonlijk zijn eigen weerstand moet worden overwonnen. Wanneer we beginnen te twijfelen, wanneer we de leeftijd des ondersheids bereiken, wanneer we de dingen gaan onderzoeken, dan geven we daarmee te kennen dat we de fase voorbij zijn waarin we overrompeld konden worden door de onweerstaanbare kracht van iemand anders spreken. Nu moeten we overtuigd worden door 'second thought', door na-denken. Dat denken het overwinnen van een weerstand in onszelf is, wordt uitgedrukt door alle woorden die op dat proces betrekking hebben: Dubitare, twijfelen (in het Duits zweifeln), onderscheid maken, discrimineren: al deze uitdrukkingen wijzen op het dualisme, op de tweestrijd binnen de persoon. Een individu wordt een persoon wanneer hij in staat is spreker en hoorder in één persoon te vertegenwoordigen. Denken is het vermogen de ongehinderde stroom van de woorden weer mogelijk te maken nadat de weerstand die door tegenwerpingen ontstond, is overwonnen. En, het woord zegt het al, tegenwerpingen zijn de innerlijke projectie van zaken en handelingen buiten mij, die op het eerste gezicht de overdracht aan mij van de handelingen van de wereld in de vorm waarin ze mij het eerst bereiken, blokkeren.

Taal is nooit slechts communicatie met anderen, taal is altijd communicatie met de wereld. Door te spreken proberen we onze ervaring met de wereld aan onze medemensen over te dragen; door te luisteren, te lezen, te leren, proberen we ons hun ervaring met de wereld eigen te maken. Spreken betekent kosmische processen opnieuw opvoeren, opdat deze processen ook anderen bereiken. In iedere zin handelt de mens binnen de kosmos en brengt hij een sociale relatie tot stand, met het doel de kosmos handelingen die tot niets leiden te besparen. De mens maakt de kosmische processen 'economisch', tot deel van de huishouding van de mensheid, door ze binnen het bereik van alle mensen te brengen. Door te spreken werkt de mens aan de solidariteit van alle mensen om onze wereld te aanvaarden.

We kunnen nu terugkeren tot de vraag: hoe behandelt de taal de plaats van de tweede persoon, de hoorder, wanneer deze tweede persoon werkelijk tot deelnemer aan de communicatie gemaakt moet worden? Als de overdracht van de handeling moet slagen, biedt luisteren alleen weinig zekerheid.

Ik herinner me niet dat ergens op het feit wordt gewezen dat we studie moeten maken van de 'doener' van het gesproken woord (dat is niet degene die alleen maar luistert) wanneer we alles willen weten van wat spreken tot stand brengt. De sociale relatie is niet voltooid wanneer de mens tot wie ik spreek de geluidsindruk op zijn trommelvlies heeft gekregen. De reactie op wat ik zeg kan een heel leven in beslag nemen, of nog langer duren. Maar ik moet de hele reactie in ogenschouw nemen in mijn analyse van de betekenis van de taal. In bepaalde gevallen kan de reactie onmiddellijk zijn en moet die misschien snel plaatsvinden, in andere gevallen is die langzaam. Maar het tijdselement is in beide gevallen essentieel bij het uitleggen van wat ik doe als ik spreek.

Wij zien dat met spreken relaties met een kort en met een lang leven beoogd worden, en dat daarom taal zich vertakt in heel verschillende vormen van grammatica, stijl en expressie. Wanneer ik ga zingen wordt mijn stemming door mijn kameraad,

die meedoet, en ook zo goed als hij kan gaat zingen, overgenomen. Wanneer een mens iets gesticht heeft en met iets is begonnen, verlangt hij naar discipelen die het goede nieuws in zijn afwezigheid, en zelfs lang na zijn dood zullen herhalen. Wanneer iemand een opdracht geeft voor iets dat gedaan moet worden omdat hij het niet zelf kan of zal doen, dan moet de man die de opdracht ontvangt die beschouwen als aan hem gegeven; hij moet antwoorden, en zichzelf zien als verantwoordelijk voor de uitvoering. Wanneer een soldaat bevestigt een opdracht te hebben ontvangen, doet hij dat met het uitspreken van een zin. Intussen is het eenvoudige Latijnse 'venio' (ik kom) niet veel minder dan een hele zin, waarin de opdracht herhaald wordt en door de bevestiging 'ja ik' tot het beste antwoord wordt gemaakt. Zoveel als: 'Komen? Jazeker!' De order zelf luidt 'veni', kom; de toegevoegde 'o' is de bevestiging. 'Ego', het Latijnse ik, bevat zonder twijfel hetzelfde element van de uitroep of bevestiging.

Wanneer een onderwerp door de ene spreker ter sprake wordt gebracht, kan de andere het verstaan of misverstaan. Het vragen en antwoordspel in de indicatief is de dialectische ontplooiing van de zielverwantschap tussen twee mensen die een specifiek deel van de werkelijkheid onder ogen zien, en die opmerkingen en waarnemingen over zaken in hun onmiddellijke omgeving met elkaar pogen te vergelijken. Hiermee komen we tot vier sociale relaties, die tot stand komen door vier verschillende wijzen van spreken of grammaticale 'wijzen'.

Oud en jong: mensen die elkaar opvolgen: sacramentele woorden, en het herhalen daarvan.

Vrienden; mensen die het met elkander eens zijn: solist en koor.

Vreemdelingen: mensen die het niet met elkaar eens zijn: vraag en antwoord.

Leider en geleiden: opdracht en aanvaarding van de opdracht. Wanneer we dit verder nagaan, zien we dat mensen twee vormen gebruiken vanwege hun bijzondere relatie in de tijd, de twee andere vanwege hun bijzondere relatie in de ruimte.

De herhaling is nodig waar de twee mensen gescheiden worden door leeftijd; omdat de een ouder is dan de ander, wordt van de leerling verwacht dat hij het woord ook zelf zal uitspreken.

Opdracht en aanvaarding van de opdracht zijn nodig waar de oudere niet zelf kan gaan, maar iemand moet zenden om te handelen, of de ervaring op te doen, hoewel hij er eerder zelf doorheen gegaan kan zijn. Iedere imperatief draagt de ander op in beweging te komen, de opdrachtgever verwacht van de ander dat die zal handelen. Hij wil een handeling aan zijn hoorder overdragen, opdat die handeling plaats zal vinden, omdat juist die handeling nog ontbreekt aan het volmaakte tijd-ruimte-beeld dat de spreker voor ogen heeft. Iedere imperatief tracht de ontvanger te overtuigen van de volgende stap die gedaan moet worden om het universum van tijd en ruimte weer in zijn juiste vorm te brengen. Dat is het groeien, het gebeuren, het bezig zijn, dat door de echte imperatief wordt aangekondigd. Toekomst is echt niet wat over enige tijd zal gebeuren. Toekomst is in de grond van de zaak de ene handeling die ontbreekt en die, door het woord, wordt overgedragen aan de luisteraar, opdat die zal handelen. Toe-

komst is het 'unum necessarium', het ene nodige ('das Eine, was Not tut') van het nieuwe Testament, waarin de oorspronkelijke functie van de imperatief door Jezus wordt hersteld.

De toekomst hangt af van het aanwezig zijn van imperatieven. Toekomst is iets concreets. Imperatieven zijn geen zaken van de toekomst. Maar toekomst is wat om handeling vraagt. Dat dreigende en gebiedende karakter van het tijdsconcept 'toekomst' wordt in de tegenwoordige discussies over het hoofd gezien.

Wanneer we samen zingen, leven we samen in een binnenruimte. Onze zielen vormen dan samen één ziel. We worden bezielde door één geest; we zijn het met elkaar eens, en deze eensgezindheid betekent dat we ons bewegen in een binnenruimte, afgescheiden van de rest van de wereld. De 'binnenruimte' weerspiegelt zich in het feit dat we in koor zingen. In het koor is de ziel van de mens niet 'zijn' ziel, geïsoleerd van die van de anderen. Telkens wanneer hij zijn ziel bloot legt, communiceert hij. Maar wanneer we zingen staan we minder ver van de ziel van anderen af dan bij andere vormen van communicatie. Nu wordt het bestaan van verschil van inzicht onderdrukt ten gunste van een onderstrepen van de eensgezindheid. Het 'innerlijke' leven van de mens is niet slechts een voorrecht van particuliere individuen. Iedere groep in de wereld heeft zo'n binnen-heiligdom. Zelfs grote naties hebben hun binnenruimte waar ze zingen, en hun openbare discussies waar ze tegenwerpingen maken en het proces van de eenheid omkeren. Dat is bij hun ontmoeting met de buitenwereld, die altijd bestaat uit van elkaar gescheiden lichamen, van elkaar gescheiden geesten, van elkaar verschillende en aan elkaar tegengestelde voorwerpen.

In de buitenwereld onderscheidt ieder ding zich van ieder ander ding. De buitenruimte heeft de eigenschap alle dingen van elkaar te scheiden. Ons gezichtsvermogen is ons gegeven om de verschillen tussen de dingen te zien. De wereld, zoals onze ogen die zien, is een heel bijzondere wereld, van moleculen, van onderscheidbare eenheden. De meeste mensen beseffen niet dat deze wereld, zoals wij die zien, maar één kijk op de wereld is, onder andere. Zij geloven in het gescheiden zijn van dingen en geesten, omdat wij mensen inderdaad de vrijheid hebben elk ding met onze ogen kritisch te onderzoeken, alsof het niet iets van ons was, maar iets onafhankelijk en op een afstand. Maar de geesten die vreemd tegenover elkaar staan, moeten, als ze in vrede met elkaar willen leven, in gesprek blijven met elkaar. In vraag en antwoord doen twee geesten, die verder geen relatie met elkaar onderhouden, hun onderlinge tegenstellingen ineenschrompelen.

De platonische dialoog is gebaseerd op dit minimum aan wederzijds begrip, waardoor we elkaar althans vragen kunnen stellen. Ongelukkigerwijs is deze vorm van verstandelijk met elkaar omgaan door de eeuwen heen als meer 'natuurlijk' beschouwd dan discipelschap, koorzang en het gehoor geven van een opdracht. Maar dat is niet juist: de platonische dialoog is minder. De rationele manier waarop twee zielen zich met elkaar verstaan in geval van twijfel over iets, is wel de beste manier voor twee vreemden die elkaar ontmoeten op de markt. Voor handelaars, voor de zakenwereld, lijkt het de enige manier te zijn. Maar het is slechts één vorm van com-

municatie onder andere.

Meester en leerling, voorzanger en koor, leider en volgeling, verkeren wat de taal betreft in een even oorspronkelijke situatie als degenen die elkaar ondervragen op de manier van vraag en antwoord. Doordat deze laatste vorm geïsoleerd werd, bleef tot nu toe de oorsprong van de wijze van vraag en antwoord onverklaarbaar. Maar zodra we het prozaïsche proces van vraag en antwoord vergelijken met zijn parallellen in de historische traditie (formule en herhaling), in de musicale eensgezindheid (voorzanger en koor) en in de politieke uitdaging (gebod en antwoord geven daarop), dan wordt de methode van vraag en antwoord onthuld als één toepassing van het algemene beginsel van het aangaan van sociale betrekkingen door te spreken met elkaar, n.l. de toepassing in geval van een ontmoeting tussen twee mensen uit verschillende ruimten, met daardoor een verschillende norm voor objectiviteit.

Wanneer zangers volledig zeker zijn van hun eensgezindheid kunnen ze zich veroorloven meerstemmig te zingen, als een vermaak waarbij ze hun onderlinge integratie tot het uiterste op de proef stellen. Als vragen en antwoorden tussen vreemden heen en weer gaan, kunnen ze het spel met enige instemming spelen, gewoon om het plezier van het overwinnen van hun verschillen van inzicht, zoals wanneer alleen Socrates aan het woord is. Die stelt alleen maar rethorische vragen. De rethorische vraag: Is het niet? veronderstelt eensgezindheid over het feit dat de gesprekspartners vreemden voor elkaar zijn. De rethorische vraag overbrugt de schroom tussen vreemden door te onthullen dat ze al vrienden van elkaar zijn. Deze beminnelijke vorm mag ons niet de ogen doen sluiten voor het aanvankelijk vreemden zijn voor elkaar, die aan de wortel ligt van iedere logische discussie tussen twee gescheiden geesten.

Het is onmogelijk in het proza dat geschapen werd voor deze voorzichtige en wat aan de buitenkant blijvende discussie, te zeggen 'He is a jolly good fellow.'[†] Dit zinnetje moet gezonden worden, zelfs in onze dagen, want het onderstreept de innerlijke solidariteit met deze 'fellow'.

Het duidelijkste geval van twee vreemden die elkaar ontmoeten wordt in het Engelse spraakgebruik gesymboliseerd door de vraag 'How do you do?' (Hoe maakt U het?) Een antwoord wordt meestal niet gegeven, beide gespreksgenoten stellen dezelfde vraag. Zij brengen een relatie tot stand, een allereerste basis. De Duitse groet 'Grüss Gott', of 'Auf Wiedersehen', gaat uit van een eensgezindheid tussen de twee personen die hen in staat stelt hun wensen en verlangens te verenigen. De Angelsaksische formule onderstreept het onbeperkte recht en het aparte eilandjes zijn van de twee 'gent-

[†]Betekent: Hij is een prima kerel! Een liedje dat in Angelsaksische landen aangeheven wordt bijv. ter afsluiting van een debat, of eindeloze discussies voor een rechtbank. Het tekent de eensgezindheid van degenen die het woord voerden, niet over het onderwerp, maar over het feit dat ze als vrienden of collega's met elkaar twistten. Die eensgezindheid uit zich in het zingen.

lemen', die allebei proberen de ander alle mogelijke geestelijke onafhankelijkheid te laten voor zover die verenigbaar is met vrede tussen hen beide.

Nu wat betreft de middelen die de mens ten dienste staan bij het tot stand brengen van deze verschillende relatie-werelden.

Alle taal maakt gebruik van grote delen van ons lichaam, waarbij de taal ons gebruikt als kosmische verbreiders van nieuws. Met zingen worden echter meer en diepere delen ingeschakeld dan in een parlementair debat of in een wetenschappelijke discussie. De reden is waarschijnlijk dat we, als we zingen, zonder zorgen en ontwapend zijn, en ons kunnen laten gaan. In een rationele discussie bewegen we amper onze lippen en zitten we met de rest van ons lichaam stil op een stoel. Als we een verhaal vertellen, een relaas over dingen uit het verleden, dan gebeurt dat met de epische schommelstoel-toon van de man die zijn eigenlijke energie heeft verbruikt in het verleden waarover hij nú het verhaal zal gaan vertellen. Maar de geschiedschrijver, de verteller, gebruikt duidelijk een stijl en een stem die anders zijn dan bij een rationeel betoeg.

Elke uitnodiging om de toekomst binnen te treden, de toekomst te doen ontstaan, gebruikt wéér een andere intonatie. Iedereen weet dat het jaren kost om een commandostem te ontwikkelen, niet zwak en niet geforceerd, schreeuwerig noch verlegen, maar onweerstaanbaar. Sommige mensen denken dat je dat heel jong moet leren, net als zingen, wil je het ooit echt onder de knie krijgen. De vier intonatie-typen verwikkelen de spreker en hoorder in vier verschillende sociale relaties. En op deze kenmerkende sociale relaties zijn de verschillende grammaticale vormen, stijlen van boeken, en nationale talen, met al hun eigenaardigheden, opgebouwd.

Samenvattend kunnen we wat we vonden aldus ordenen: taal doet sociale relaties ontstaan tussen mensen die optreden als dragers van kosmische communicatie. Wat er gebeurt in de hele wereld, met inbegrip van ons eigen leven, wordt door de spreker opnieuw ten tonele gevoerd, opdat het de rest van de mensheid zal kunnen bereiken. Door het spreken bereikt het leven op aarde een nieuw niveau van veelstemmige reflectie op zijn processen. Op dit niveau kan iedere gebeurtenis, die anders beperkt zou blijven tot een bepaalde tijd en een bepaalde plaats, op elk moment en overal waarneembaar worden.

De kosmische gebeurtenissen zijn òf gebeurtenissen die plaats vonden in het verleden, òf gebeurtenissen die gebeuren moeten (verleden of toekomst). Dat wordt uitgedrukt door aan het nageslacht de herhaling in te prenten, dan wel de hoorders op te roepen te gehoorzamen aan het aan de orde zijnde gebod.

Het kan zijn dat de kosmische gebeurtenissen aan alle deelnemers aan het gesprek bekend zijn en alleen versterking behoeven door een gemeenschappelijke constatering. Alle dichtkunst en muziek doet een beroep op menselijke eensgezindheid: wij zijn al één van zin. De gebeurtenissen kunnen ook volledig nieuw zijn, omdat vreemden elkaar treffen die beschroomd staan tegenover elkaar en tegenover de details van elkaars leven. Alle prozadialoog is gebaseerd op schroom tussen vragers en antwoordgevers, als hoorden zij niet bij elkaar.

De leerling, het koor, het antwoord, de bereidheid te gehoorzamen, moeten in aanmerking genomen worden om het systeem waarin de spreker een functie of een kosmische opdracht vervult, te verstaan. Want zijn handeling is niet volledig voordat de reactie op zijn woorden doet blijken dat hij in de ware zin van het woord gesproken heeft. De reactie bewijst dat hij in staat was aan zijn opdracht te voldoen, doordat hij de kosmische gebeurtenissen zó heeft weten weer te geven dat ze de eigenschap verwierven, gekend, gedaan, gevoeld en onthouden te worden. Het verleden moet onthouden worden door het te herhalen, het innerlijk leven moet gevoeld worden, de uitwendige omstandigheden en feiten moeten gekend worden, en de toekomst moet gedaan worden, opdat die een deel mag worden van het onvergeetbare, kenbare, ervaren en beantwoorde tijd-ruimte-stelsel dat wereld heet. Het is niet zo gemakkelijk de wereld te aanvaarden als Margaret Fuller⁺ dacht. Er is zowel doen voor nodig als onthouden, voelen zowel als weten, voordat 'het aangename Jaar des Heren' voor de mensen als zijn apostelen toegankelijk wordt.

De Classificatie van de Onderdelen van de Taal

De mens moet aan zijn medemensen de kosmische gebeurtenissen mededelen. Deze gebeurtenissen vertonen zich aan hem als zij zich voltrekken, of als zij reeds voltrokken zijn. Zij vertonen zich aan hem als processen die zich binnen één geest voltrekken, of als zaken die bloot staan aan verschillende interpretatie uit verschillende gezichtshoeken. We hebben allemaal woorden nodig om duidelijk te maken met welk aspect van de wereld wij ons willen bezig houden. De persoonlijke voornaamwoorden: wij, jij, het, zij, ik, mijn, jouw, hebben alleen zin als je met mensen spreekt binnen een kring van vreedzame onderlinge betrekkingen. Alle persoonlijke voornaamwoorden getuigen ervan dat binnen een kring van vele enkelingen één geest ontstaan is.

Zelfstandige naamwoorden vertonen het tegenovergestelde karakter. Zij classificeren de steen, de regen, het hert, de boom, als dingen die buiten ons staan, als objecten waarvan we niet met zekerheid kunnen zeggen dat ze broeder-zon en zuster-maan zijn. Wel kunnen we bij verschillende gelegenheden verschillend met hun omgaan. In de poëzie zijn zon en maan echt personen, in de wetenschap zijn ze dat niet. Het zou volkomen redelijk zijn als we voor ieder ding twee namen hadden, één voor de innerlijke betekenis, de andere voor de uiterlijke verschijningsvorm. En die hebben we ook. Als mensen hebben we allemaal twee of drie namen. Eén is onze naam als vriend, binnen een gemeenschap; de andere staat voor ons wereldlijk bestaan, temidden van een vijandige wereld van vraag en aanbod en van de strijd om het bestaan. Door weer een andere naam, of door het gewicht van een familie-naam, kunnen we onze historische achtergrond nagaan, ons verleden, of die door anderen laten nagaan. En dat bepaalde namen die ons in de wieg werden gegeven voor de drager ook een uitda-

⁺Zij zei trots: 'Ik aanvaard de wereld!'

ging kunnen bevatten voor daden die hij in de toekomst moet doen, is algemeen bekend. De hele kerkelijke traditie geloofde in het entkarakter van de naamgeving.

Heden ten dage raakt dit aspect van namen verloren, doordat de mens zijn geloof in de toekomst verloren heeft. En direct zien we hem zich verschuilen achter zijn voorouders, zijn ras, zijn land, of zijn klasse; en omdat hij zijn naam niet langer als een uitdaging verstaat, accepteert hij het geclassificeerd te worden als lid van een groep, of bepaald door zijn milieu, of door de erfenis van zijn ras. Een andere voortdurende verzoeking is wat er in de wereld aan de orde is te waarderen naar oorsprong en oorzaken. De belangrijkste woorden worden dan 'slecht' en 'goed' wanneer het gaat om historisch gebeuren. Oude wegen zijn dan goede wegen, radicale en revolutionaire wegen worden voor slecht aangezien omdat ze nog onbeproefd zijn. Op nieuwe gebeurtenissen worden dan vaak etiketten geplakt om ze vergelijkbaar te maken met gebeurtenissen uit het verleden. Alle legaliteit en rechtmatigheid bijvoorbeeld berust op precedenten. Niets is wettig wat niet eerder gebeurde. Want vrijheid wordt, althans in het algemeen, alleen toegestaan voor handelingen waarmee al ervaring werd opgedaan.

Het heeft geen zin te vragen of het privébezit van ethertrillingen rechtmatig is. Het bestaan van die golven werd pas zo kort geleden ontdekt dat het oude begrip van privébezit er niet op toegepast kan worden zonder grote misverstanden te doen ontstaan. Zulke misverstanden ontstaan elke dag. Altijd wanneer we nieuwe gebeurtenissen terecht of onterecht goed of slecht willen noemen, proberen we onszelf en anderen ervan te overtuigen dat we weten waar we over praten. Bijvoeglijke naamwoorden worden gewoonlijk gebruikt om nieuwe dingen met vertrouwde namen te omschrijven. Het bijvoeglijke gebruik van taal is dus het herleiden van het onbekende tot het bekende. Wanneer ik zeg dat een tafel rond, rood en zwaar is, dan neem ik aan dat deze drie bijvoeglijke naamwoorden geschikt zijn om te helpen ons vertrouwd te maken met de tafel die we verder niet kennen.

Werkwoorden worden gebruikt voor het tegenovergestelde doel. Die roepen niet iets op wat er al eerder was, of er tot nog toe niet bij behoorde; zij doen ook geen beroep op innerlijke ervaring. De grote sensatie van werkwoorden is dat met hen de wereld op dit ogenblik opnieuw geschapen wordt en in iets anders overgaat. Het gebiedende gebruik van taal gebeurt uiteraard, zoals eerder gezegd, in de imperatief, die we tot iemand richten omdat we zelf niet kunnen doen wat gebeuren moet om de wereld volmaakt te maken. We schreeuwen tegen iemand anders.

Maar talen kunnen, hoewel ze de imperatief een belangrijke en scheppende rol verlenen bij de vorming van werkwoorden, het imperatieve karakter ook tot uitdrukking brengen met meer verholde werkwoordsvormen, of door zelfstandige naamwoorden als imperatieven te gebruiken. 'Licht' kan als een imperatief gebruikt worden om het licht aan te steken.

Uit dit laatste voorbeeld blijkt wel dat onze grammaticale indelingen zich heel gereserveerd moeten opstellen tegenover allerlei typische historische uiterlijkheden wat betreft vorm en uitgang. Toch is de nominale (op zelfstandige naam-

woorden gebaseerde), verbale (op werkwoorden gebaseerde), pronominale (op persoonlijke voornaamwoorden gebaseerde), adjectivische (op bijvoeglijke naamwoorden gebaseerde) vorm van taal iets blijvends. Geen taal kan zonder die vormen bestaan. Altijd wanneer we ons in een groep bevinden bewegen we ons naar 'ons' toe, gaan we 'usward', zoals het in oud-Engels zo goed uitgedrukt werd. Dan lijkt de hele wereld van ons te zijn, en er is een duidelijke scheiding tussen 'mijn' en 'jouw' en alles wat buiten onze kring valt. De taal van een groep die een geheel vormt, en waarbinnen harmonie heerst zoals bij een familie of een club, is altijd pronominaal, gebruikt persoonlijke voornaamwoorden, en omdat deze taal dat doet sluit zij niet-leden van de gemeenschap buiten.

Aan de andere kant richt het nominale gebruik van taal (gebruik van zelfstandige naamwoorden) zich naar buiten toe, om de vreemdeling te ontmoeten, om met hem over de feiten te praten waarover hij en wij het eens kunnen worden zonder dat we vrienden of broeders zijn.

Adjectivische taal (gebruik van bijvoeglijke naamwoorden) verbindt ons met het verleden, met de geschiedenis, met de oorsprong van ons bewuste leven. En het bijbelhoofdstuk Genesis, dat onze geschiedenis terug laat gaan tot het moment waarop mensen slecht en goed leerden te onderscheiden, slaat de spijker op de kop. Van dat ogenblik af hebben alle mensen geprobeerd één taal te spreken, of in ieder geval de eenheid van de taal te herstellen, door telkens maar weer bezig te zijn met het inventariseren van de algemeen aanvaarde waarden van goed en slecht, geldig voor iedereen.

Het imperatieve gebruik van taal is scheppend. Een nieuwe handeling vraagt om een nieuw woord. En de werkwoorden blijken dat deel van de taal te zijn dat de grootste oorspronkelijkheid bezit en de meest wezenlijke vruchten van scheppend handelen voortbrengt: nieuwe woorden. Ieder ogenblik kan men in het leven van taal twee tendensen waarnemen: De ene is werkwoorden te vormen uit zelfstandige naamwoorden (zoals in het Latijn de A-vervoeging, in het Nederlands boek-boeken, tafel-tafelen). De andere tendens is te beginnen met een nieuw werkwoord en daarna zelfstandige naamwoorden te vormen afgeleid uit dat werkwoord (zoals in het Latijn de E-vervoeging, in het Nederlands slaan-slag, gaan-gang, enz.) Het ligt voor de hand dat de grootste onafhankelijkheid, schepingskracht, steekt in een werkwoord dat een nieuwe handeling beschrijft, waaruit later, wanneer het werkwoord geleid heeft tot het blijvend optreden van uitvoerders van deze handeling en van situaties ten gevolge van de handeling, nieuwe zelfstandige naamwoorden kunnen ontspringen. Het werkwoord 'taxiën' (van een vliegtuig) is misschien een voorbeeld van een geval waarbij eerst een zelfstandig naamwoord achter het begrip stond, wat echter op den duur steeds minder bewust voor de geest werd geroepen, totdat de handeling zó'n eigen leven kreeg dat het werkwoord onafhankelijk werd.

We zijn nu voldoende toegerust om de gebruikelijke schoolgrammaticaterminologie in verbinding te brengen met onze terminologie gebaseerd op maatschappelijke relaties. Taal kan altijd vier vormen aannemen, en dat geldt ook voor alle onderdelen ervan: wat wij beleven vraagt er om toekomst, verleden,

objectief of subjectief genoemd te worden.

1. Het subjectieve wordt als het onze of het mijne beschreven door voornaamwoordelijke taal.
2. Het objectieve wordt, wat nodig is tussen vreemden, geëxtrapoleerd, naar buiten gericht, door het gebruik van zelfstandige naamwoorden.
3. Het oude wordt tot uitdrukking gebracht door te wijzen op bepaalde eigenschappen die het heeft, door bijvoeglijke naamwoorden te gebruiken.
4. Het nieuwe wordt uitgedrukt als iets in beweging, als iets dat staat te gebeuren: imperatief taalgebruik, want het succes hangt af van de handeling waartoe opgeroepen wordt.

We kunnen onze bevindingen ook als volgt rangschikken:

1. Het naar binnen gerichte aspect legt de nadruk op het één-zijn van de gesprekspartners die zich hun eensgezindheid bewust zijn: gebruik van persoonlijke voornaamwoorden.
(Voornaamwoorden: wij, ik, onze, mijn, jij, jouw, enz.; voegwoorden: en, maar, ondanks, enz.; aanvoegende wijs, wensende wijs; poëzie, muziek.)
2. Het naar buiten gerichte aspect legt de nadruk op de vrijheid van ieder van de gesprekspartners die elkaar ontmoeten in een objectieve wereld; gebruik van zelfstandige naamwoorden.
(Zelfstandige naamwoorden: steen, regen, vuur, hagel, boom, enz.; één, twee, drie, vier, vijf, enz.; aantonnende wijs, wiskunde.)
3. Het naar achteren gerichte aspect heeft tot taak alles aan te duiden met de er op betrekking hebbende eigenschappen; gebruik van bijvoeglijke naamwoorden.
(Bijvoeglijke naamwoorden: rood, groen, goed, slecht; deelwoorden: liefhebbend, gegaan, geweest; historische achtergrond, zedelijk oordeel.)
4. Het naar voren gerichte aspect vergezelt de nog onvoltooide schepping van de wereld van morgen: gebruik van de gebiedende wijs.
(Werkwoorden, geboden: Uw wil geschiede, Uw koninkrijk kome; of help! houd op! luister! politieke wel-sprekendheid, profetie.)

Het heeft altijd mijn aandacht getrokken dat de inleiding tot de katholieke mis, een van de meest volmaakte documenten van menselijk spreken, begint met bijvoeglijke naamwoorden en, nog sterker, met een heel rijtje bijvoeglijke naamwoorden. Zij luidt: Vere dignum et justum est, aequum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, Domine sancte.⁺ We hebben gezien dat alle taal een poging is om de processen van de kosmos altijd en overal opnieuw te laten gebeuren. Dit gebed beschouwt het altijd en overal (semper et ubique) vanuit de gezichtshoek die de mens uit ervaring bekend is

⁺Waarlijk waardig en rechtvaardig, rechtmatig en heilzaam is het, dat we altijd en overal dank brengen aan U, o heilige God.

als waardig, rechtvaardig, rechtmatig en heilzaam. Het is historische taal en adjectivische taal op haar toppunt, omdat het de zin beschrijft van ons aller historisch bezig zijn wanneer wij spreken, en, waar het misformulier werkelijk het hart van het spreken raakt, doet het dat in de volmaakte vorm van één van de vier stijlen. Ware volmaaktheid van spreken wordt niet bereikt door de vier stijlen te vermengen, maar door zich, op een gegeven moment, volledig over te geven aan één van de vier. Het belangrijkste feit van de taal is dat zij viervoudig moet blijven, en dat geen van de vier stijlen alléén de hele waarheid kan verwoorden van waar we ons mee bezighouden. Geen enkele stijl kan herleid worden tot een andere. Rationele, wetenschappelijke taal is er één van vier verschillende talen en moet dat blijven. Omdat elk langdurig met een zaak bezig zijn aan het eind naar een analytische vorm toegroeit, hebben de rationalisten deze laatste gedaante voor de beste, meest nastrevenswaardige en de andere stijlvormen overbodig makende gehouden. Maar het terugvallen in de analytische natuurwetenschappelijke 'natuur' is een extreem verval, waar de oudere aggregatietoestanden onophoudelijk een hoger bod tegenover moeten stellen. Leven, maatschappelijk leven, behoeft het voortdurende gelijktijdig optreden van alle stijlvormen.

HOOFDSTUK VI

DE HOORWEG

J. Vendryes heeft een prachtig boek geschreven: 'Le Langage, Introduction Linguistique à l'Histoire.'[†] Dit boek heeft, hoewel het een Frans boek is, een index. In deze index komen woorden die handelingen met betrekking tot het horen aanduiden, zoals luisteren, gehoorzamen, verstaan, niet voor. Zelfs het woord 'oreille' (oor) ontbreekt. Deze woorden komen ook in de tekst niet voor. Dat is niet toevallig. Onze filologie (taalwetenschap) is opgebouwd op het proces van zeggen, spreken en schrijven. Het proces van het horen wordt overgelaten aan verschillende andere disciplines, zoals de gehoorzaamheid aan de militaire training, het begrijpen aan de psychologie, het luisteren aan de accoustiek, het leren aan de pedagogiek. Dat zijn allemaal disciplines die slechts incidenteel met taal te maken hebben. Het is bijvoorbeeld bekend dat de juiste stem een kostbare gave is voor iemand die leiding moet geven. Dit wordt echter niet gezien als een zaak van universeel belang voor de mensheid, het komt alleen aan de orde bij de training van een soldaat.

Laten we proberen het proces van het horen eens te vergelijken met dat van het spreken. Het is niet onwaarschijnlijk dat we verbaasd zullen staan over wat allemaal meespeelt bij het horen. Misschien zal blijken dat de apparatuur waarmee de mens hoort beslist niet alleen maar het oor is. Zou een dergelijke waarneming niet van belang zijn voor het verstaan van het wezen van taal? Mogen we wat er gebeurt bij het spreken beperken tot 50% van een proces dat één geheel vormt, tot wat er alleen bij de spreker gebeurt? Mogen we een proces als de stofwisseling in ons lichaam beperken tot één willekeurige fase ervan? Is het niet zo dat pas aan het eind van een proces de bedoeling van het begin ervan duidelijk wordt? Bij de spijsvertering accepteren we zonder meer dat de grove stoffen voor de werking van het spijsverteringskanaal nodig zijn en dat maar een klein gedeelte van het voedsel in het lichaam zelf terechtkomt. Dienen we ons dan ook niet af te vragen hoe taal moet worden samengesteld opdat die de luisteraar bereikt, zodat hij in beweging gezet wordt en tenminste een fractie van de informatie en de kennis die de spreker verstrekt bij hem blijven hangen?

Misschien verklaart dit waarom we iets wel duizend keer moe-

[†]De Taal, Taalkundige Inleiding tot de Geschiedenis.

ten zeggen voordat de studenten het eens begrijpen. Misschien heeft dit ook te maken met het feit dat meestal over het hoofd gezien wordt dat een opleiding voor de wetenschap, zèlf niet wetenschappelijk kan zijn. Het opleiden van wetenschapsmensen heeft met onderricht te maken en onderricht is geen toegepaste wetenschap. Onderwijzen betekent bezig zijn als een vertegenwoordiger van de schepping. Onderwijs is het lange-afstands-proces van het luisteren. Jaren, tientallen jaren moeten bij grondig onderricht voorbijgaan voordat de luisteraar op het niveau van de spreker is gekomen. Onze analyse van het luisteren is dus eigenlijk een basis-inventarisatie van de middelen die ons bij het lesgeven ter beschikking staan.

De 'hoorweg' bij de luisteraar is de helft van de maatschappelijke relatie die tot stand komt door het spreek-proces. En deze helft is net zo gevarieerd en net zo ingewikkeld als de 'spreekweg' bij de spreker. We weten al dat een spreker de verschillende fronten van de werkelijkheid door verschillende talen vertegenwoordigt, dat hij de imperatieve, optatieve, indicatieve en adjectieve aspecten van de werkelijkheid overbrengt. In hoeverre wordt de luisteraar naar hetzelfde front van de werkelijkheid toe getrokken? In hoeverre verlammen wij de communicatie door de samengesteldheid van de hoorweg bij de luisteraar over het hoofd te zien?

Het kan van belang zijn er met Van Ginneken, de Nederlandse spraakkunstgeleerde, op te letten dat bij elk horen en verstaan, net als bij het spreken, het menselijk lichaam op tenminste vier manieren betrokken is. De zenuwprikkeling van het hele ademhalings- en spreekstelsel, de gebaren van romp, hoofd en handen, ons hoerzintuig en ons gezichtsvermogen, het hoort er allemaal bij. We kunnen niet denken, ons de betekenis van bepaalde woorden die gesproken worden realiseren, ons een denkbeeld ergens over vormen, wanneer tegelijkertijd één van genoemde stelsels voor iets anders wordt gebruikt. Door een studie van de verschillende typen van afasie (het niet kunnen spreken) en agrafie (het niet kunnen schrijven) werd aangetoond dat we niet alleen onze oren of onze ogen nodig hebben om te kunnen horen en begrijpen. We moeten ons ook vrij voelen om zenuwprikkels naar ons strottenhoofd, onze tong, mond enz., te laten gaan en we moeten ons in staat voelen om sommige van de gebaren van de gesprekspartner na te doen, of in plaats daarvan sommige van de bewegingen te maken die nodig zijn om de woorden op te schrijven. Als een van de vier zenuwstelsels, van het ademhalings-spreek-systeem, van het maken van gebaren (of in plaats daarvan schrijfbewegingen), van het gehoor, of van het gezichtsvermogen, bedreigd wordt, komen daar storingen uit voort. Ze zijn alle vier wezenlijk in het taalproces.

Zelfs het kleinste element, één woord, is een combinatie van een spreek- en luisterhandeling. Wat we vooral horen in een woord zijn de klinkers, wat we vooral mee-uitspreken zijn de medeklinkers. De spreker hoort zijn klinkers en produceert zijn medeklinkers; de luisteraar innerveert (innerveren: het zenden van gerichte zenuwprikkels naar bepaalde organen; i.c. het zenden van zenuwprikkels naar de spraakorganen om de medeklinkers onhoorbaar mee uit te spreken) onbewust de medeklinkers, en hóórt de klinkers. Een prachtig bewijs voor dit sa-

menspel van twee processen is te vinden in de manier waarop dialect in poëzie, bijvoorbeeld bij Molière of Balzac, wordt weergegeven. Als de schrijver een boer, of een man uit de Elzas laat spreken, kan hij wèl de klinkers anders schrijven. Maar nergens slaagt hij er in de medeklinkers te schrijven zoals ze echt uitgesproken worden. Hij faalt bij het innerveren, bij het zelf opnieuw vormen van de klanken van de medeklinkers zoals die door de dialectspreker worden voortgebracht. Bij zijn luisteren gaat niet wat hij hóórt verkeerd - dat wordt bewezen door de klinkers -, maar zijn participerende innervatie laat hem in de steek. Hij hoort verkeerd omdat hij niet zelf kan meedoen en bijgevolg schrijft hij de boer fonetisch een fantastisch taaltje toe.

Dat het grafische beeld van de taal en de geschreven taal een belangrijke rol spelen bij het begripsvermogen van de moderne mens, daar zijn we het allemaal over eens. Veel woorden worden uitgesproken op grond van hun betrekkelijk willekeurige spelling; de spelling verandert de uitspraak. En de reproductie van het woordbeeld is wezenlijk voor ons begrip, in ons geheugen. Maar het is waarschijnlijk dat het zien altijd een belangrijke rol gespeeld heeft bij taal. Van het eerste begin af concurreerden de gebaren met de klanken. In bijzondere gevallen kan een gebaar de hele last van het spreken overnemen. Het is best mogelijk dat schrijven en lezen verzelfstandigingen zijn van dit oorspronkelijke aandeel van het gebaren en het zien bij het spreken. Dat we hulp nodig hebben voor ons denken door wat er beweegt buiten ons lichaam net zo goed als wat er in ons beweegt in zenuwprikkels om te zetten, is niet zo vergezocht. Toen Jezus, met de overspelige vrouw naast zich, met zijn vinger lijnen in het zand trok, was dat aan zijn kant een 'welsprekendheid' van het luisteren waarin horen en schrijven samenvloeiden.

De mate van intensiteit van spreken en van luisteren kan verder heel verschillend zijn. Wanneer we zingen gebruiken we de hele borstkas, wanneer we fluisteren openen we nauwelijks onze lippen. Veel manieren van spreken liggen tussen deze uitersten. Zo kan ik ook luisteren met mijn oor, met mijn oog, of met mijn hele lichaam. Mijn ervaring is dat klanken rechtstreeks van het oor naar het hart schieten. Plaatjes, geschreven woorden en dingen die je ziet, doen dat niet, bij mij worden die in de hersenen vastgelegd. Afschuwelijk nieuws, angst, dringt tot onder het middenrif door. En dat wisten de mensen in de oudheid heel goed. Het feit dat onze ogen verslag uitbrengen aan de hersenen, onze oren in mindere mate, zou meer aandacht van opvoeders verdienen. We laten dit ene aspect rusten: we willen er hier alleen op wijzen dat iedere luisteraar in een volledig luisterproces een hele rij participerende handelingen verricht:

1. Hij hoort geluid, klanken, klinkers.
2. Participerend innerveert hij de medeklinkers van de spreker.
3. Hij registreert, legt het woord, de zin, wat gezegd wordt, vast.
4. Hij roept zich de betekenis van de begrippen, dat wat er mee aangeduid wordt, rationeel voor de geest (bijv.: wanneer in de conversatie Beethoven's Negende Symphonie genoemd wordt, zal hij die opbergen en classificeren).

5. Hij beleeft participierend de gevoelens die achter het gesprokene liggen; hij wordt bewogen.
6. Hij beleeft participierend de betekenissen die in het woord zijn samengebald.
7. Hij beleeft participierend de processen waar het om gaat; hij doet iets aan de kosmische processen die hem medegedeeld worden door daar handelingen op te laten volgen.
8. Nu kan hij het woord kwijtraken, het vergeten.

Het hele proces laat de hoorder alleen dan onbeschadigd achter, wanneer hij in zijn leven door alle fasen heen kan gaan. Het bericht is een goed bericht voor hem wanneer hij het ten slotte kan vergeten omdat hij er iets aan gedaan heeft en verder kan leven. Iets wat we hoorden te vergeten voordat we het ons herinnerden, iets voelden, of iets deden, zou verkeerd zijn. Nooit iets te vergeten wordt een obsessie. Er is net zo goed een tijd voor onthouden als voor vergeten. In de opvoeding trekken we weinig voordeel uit het even legitiem zijn van deze twee zaken, omdat we ze niet openlijk een plaats in de tijd geven.

De gebruikelijke gang van zaken bij het onderwijs is dat de stof alleen maar onthouden wordt. Hoewel we voelen dat deze wijze van verwerken niet de juiste is en we die als verstikkend ervaren, doen we daar weinig aan. Bij het verwerken moet, zoals we nu misschien begrijpen, ons hele lichaam worden betrokken. Anders heeft het luisterproces geen maatschappelijke stofwisseling tot stand gebracht. Nu maakt het ons ziek. Er zouden misschien tranen moeten komen, of blijdschap, gelach, gevoelens. Het beste wat we doen kunnen als de wekker afloopt is uit ons bed springen. Mensen die dat niet doen krijgen meestal een wat onprettig gevoel, een soort huivering. Ze voelen zich slap omdat ze niet op de beste manier gereageerd hebben, nl. door uit bed te springen, waardoor ze het geluid van de wekker zonder meer hadden kunnen vergeten.

Laten we nu eens de krachtsinspanning van de spreker en van de luisteraar naast elkaar zetten. De luisteraar volgt de ideeën van de spreker. Hij is geneigd net zóveel van de communicatie-handeling mee te beleven als de spreker bedoelde te verwezenlijken. De luisteraar probeert niet meer maar ook niet minder energie te mobiliseren dan de spreker deed. Het vervelende van een gesprek tussen een toegewijde amateur en een nuchtere deskundige is altijd dat de amateur met hart en ziel luistert terwijl de expert kucht en een geeuw onderdrukt. Of neem het geval van een luisteraar die zich verveelt terwijl de spreker staat te schreeuwen, zoals op een veiling. Deze discrepantie is de ernstigste ziekte in de samenleving. Wanneer twee experts praten, allebei met een gezicht of ze de wijsheid in pacht hebben, dan doet dat geen pijn. Wanneer twee jongens erg enthousiast over iets zijn, dan is alles prima. Het is de discrepantie die ons maatschappelijk systeem in gevaar brengt, omdat taal dan door de inadequate antwoorden van één van de twee gespreksgenoten misbruikt wordt. In mijn jeugd was het altijd een grote schok als ik er achter kwam dat de ander niet serieus was waar ik het wél was. Waar de jeugd zich mee beschermt tegen dit gevaar is onverschilligheid, en dat verschijnsel kennen we maar al te goed op de 'colleges' in Amerika. Geef de jongens eens ongelijk! Het gevaar is te groot dat zij in situaties raken

waarin de leraar het zekere voor het onzekere neemt en zich aan zijn verantwoordelijkheid onttrekt. En deze angst is de achtergrond van veel van onze mislukkingen.

De discrepantie tussen de krachtsinspanning van de spreker en die van de luisteraar, lijkt mij de belangrijkste storing te zijn bij de overdracht van de kosmische processen door het spreken. De zanger denkt misschien dat hij zingt; de luisteraar hoort alleen maar geluid; er is geen sprake van het delen van een artistiek genoegen. Ik benader iemand om een actie op gang te brengen; de luisteraar stopt wat ik hem mededeel weg in zijn geheugen. Dit laatste is tekenend voor het grote en frappante verschil in houding bij spreker en luisteraar bij het wetenschappelijk onderwijs. Een wetenschapsman die iets beweert over een onderwerp waaraan hij tien jaar heeft gewerkt, bereikt bij onze moderne vorm van onderwijs alleen maar het geheugen van zijn luisteraar. Dat betekent dat de student wat onderwezen wordt opbergt in zijn orgaan voor het opbergen van historische feiten. Het zich iets herinneren maakt dat iets tot een deel van onze historische beeldvorming. O ja, zeggen wij, zo is het, en we beginnen met nieuwe nieuwsgierigheid aan het volgende onderwerp.

Leraar en student leggen de stof nooit vast met hetzelfde orgaan, zeker niet, wanneer de leraar een onderzoeker is, die kennis uit de eerste hand aan de student overdraagt. Voor de student zal het altijd tweedehands kennis blijven. De laatste zal het opslaan in zijn geheugen, terwijl het bij de wetenschapsman zijn hele wezen vult. Iedere filosofie onttaardt door het feit dat de leerlingen er geheugenstof van maken. Zij stoppen het in een deel van hun lichaam dat niet in staat is in hun leven effecten te doen ontstaan, vergelijkbaar met die welke de filosofie in de denker zelf teweegbracht. Alleen als de filosoof zijn hoorders ertoe kan krijgen iets met zijn filosofie te doen, te voelen, te onthouden en vast te leggen wat hij bedoelde, alleen dan heeft hij erfgenamen gevonden voor zijn legaat aan het nageslacht.

Het verlamme effect van het in het geheugen opbergen op de betekenis van een woord, dat gesproken wordt door een man die het ernst is en die het als zijn laatste woord geeft, kan niet anders dan rampzalige gevolgen hebben. Maar het verwaarlozen van de noodzaak om te onthouden zou niet minder erg zijn. Het is niet genoeg er 'iets' aan te doen. De leerlingen van Ruskin gaven gevolg aan zijn uitdaging een werkkamp te stichten. Maar toen zij er uit Amerika geld voor kregen, veranderden zij hun doel in het bouwen van een academie voor arbeiders. Zij zetten de woorden van Ruskin op hun kop, en dit heel letterlijk: Ruskin College is een belediging voor Ruskin's bedoeling. Zij deden er 'iets' aan. Maar zij herinnerden zich niet wat Ruskin had geleerd. Ruskin had een grote sympathie voor handenarbeid en begrip voor de eer die deze arbeid schenkt. De studenten hadden alleen maar liefdadige gevoelens tegenover de armen.

De impuls om 'er iets aan te doen' wordt tegenwoordig vaak gekoppeld aan een volslagen verkeerd verstaan van de bedoeling. En het volledig verstaan van de bedoeling wordt gevonden bij mensen die degene die er iets aan doet wel zouden willen vermoorden.

De tragiek van de Griekse filosofie lag, en ligt in de moderne tijd weer, in dit misverstaan van het proces van horen en

leren. Het hele proces van het denken werd in de filosofische traditie gebaseerd op de dialectische tegenstelling tussen de generatie van de leraar en die van de leerling, welke traditie tenslotte een hele catalogus met alle mogelijke 'ismen' voortbracht. Geen enkel 'isme' was echter deugdelijker dan een ander. Elk van die 'ismen' hield één generatie in zijn ban. Maar dit alles kon gebeuren doordat de studenten de woorden van de meester opborgden in hun geheugen. Daarna begon dan de ervaring van hun eigen leven te werken, in hun hart en onderhuids, en deze persoonlijke beleving vroeg om articulatie. Maar dat kon niet in aanvulling op de doctrine van de leraar, alleen door zich daar diametraal tegenover op te stellen. Waarom? Omdat het geheugen een vermogen is om het verleden vast te houden en nieuwe ervaring wordt abrupt gearticuleerd.

Het vermogen dat ons in staat stelt onze eigen nieuwe ervaring te herkennen in reeds vastgelegde ervaring uit het verleden, is een vermogen dat logica en definities te boven gaat. Het vermogen ons te vereenzelvigen met mensen die hun ideeën op een andere manier uitdrukken, vraagt om een geestesgesteldheid die veel zeldzamer is dan logica, geheugen, of gevoel. Daarvoor is de superieure kwaliteit nodig die ontwikkeld wordt door de kerk en in het gezin: het vermogen om, om der wille van de zending en van de opvoeding, de eeuwige waarheid in de taal van de tijd te vertalen. Het vermogen te vertalen doet de verschillende manieren van verstaan samensmelten. Maar de alleen met zijn geheugen werkende student van Thomas van Aquino of van Hegel, was nu juist dáártoe helemaal niet in staat.

Er gebeurt nog iets tragisch wanneer er een discrepantie bestaat tussen de intensiteit van het gebruik van de organen waarmee we spreken en die waarmee we luisteren. Dit is het dilemma van de moderne propaganda. Wij willen allemaal andere mensen iets zeggen, anderen overtuigen, en we verbreiden het nieuws en steken de trompet. Dat is geen propaganda in de eigenlijke zin van het woord. Spreken betekent wat er in de wereld gebeurt verbreiden door communicatie. We maken propaganda als er aan de kant van de spreker één orgaan werkt maar aan de kant van de luisteraar met veel intensiteit geluisterd wordt. Wanneer ik zing en mijn luisteraar is een steriele muziekcriticus, dan zal hij mij honen voor mijn onschuldig gezang, dat hij alleen maar kan zien als een geval voor deskundige analyse, zeker als hij alleen maar criticus wil zijn. In plaats van met me mee te zingen, ontleedt hij mijn gezang. Het omgekeerde gebeurt als een propagandist mij koelbloedig een verhaal indruppelt dat hij bedacht heeft om bepaalde gevoelens bij mij op te wekken. Een verhaal waarvan hij zelf niet eens gelooft dat het waar is. Zijn mond spreekt, maar niet zijn diepere organen; mijn hart luistert en mijn gevoelens worden opgewekt. Deze ongelijkheid is het beangstigende bij propaganda.

Wat ik daarentegen wil is zowel gevoelens bij mijn lezer opwekken als hem tot daden bewegen, een beroep doen op zijn verstand zowel als op zijn zintuigen. Anders zou ik niet opvoeden. Wetenschappelijke opvoeding is kletskoek. Wil opvoeding werkelijk opvoeding zijn, dan moet het leven teweegbrengen, gewoonten, begrip, herinneringen, maar ook gevoelens. Anders is het geen opvoeding. En ik mag daarbij zeker ook emoties wakker roepen. Voorwaarde is daarbij dan wel dat de spreker zelf óók

bewogen is, dat hij het proces dat bij de luisteraar plaatsgrijpt tot op zekere hoogte deelt. Maar meneer Goebbels doet bij propaganda iets heel anders. Toen hij van zijn spreekgestoelte in de 'Lustgarten' in Berlijn afklom, wendde hij zich tot zijn vriend Goering en vroeg: 'Maakte ik mijn verhaal te heet? Zal ik het de volgende keer wat koeler doen?' Dat is propaganda. Alle pogingen om propaganda te definiëren zonder de duivel die in ons woont een negatieve kwalificatie te geven, is verkeerd. De duivel probeert iets te krijgen tegen een te lage prijs. De koele spreker, de man die op een afstand wil blijven staan, mag geen diepe gevoelens opwekken. Doet hij dat wel, dan is dat duivels. En het gebrek aan moed, tegenwoordig, om te erkennen dat dit al achttienhonderd jaar duivels genoemd werd, de fervente poging van de kant van de beschrijvende wetenschappen propaganda meer als iets nieuws dan als iets slechts, meer als iets technisch dan als iets van alle tijden te behandelen, verhindert ons, denk ik, dit te zien.

De leugenaar is net zo oud als de waarheid. Mensen hebben gelogen zo lang als ze de waarheid spreken. En liegen komt in allerlei vormen voor. Eén vorm is de discrepantie tussen wat de spreker investeert en dat wat hij verwacht in de luisteraar te kunnen oproepen. Er zijn allerlei andere vormen van liegen, zoals huichelarij, ronduit liegen, die als spraakziekten bijzonder verhelderend zijn wat betreft de aard van het spreken. Het misbruik van de 'hoorweg' met technische middelen die het gebrek aan enthousiasme bij de spreker verdoezelen, moet onderkend worden als een bijzondere vorm van liegen die zo om zich heen kan grijpen door de anonimiteit van de moderne communicatiemiddelen. Propaganda kan niet bestaan waar mensen die met elkaar spreken ook met elkaar leven. In een gemeenschap waarin zij hun leven een lange tijd met elkaar delen, dragen woorden vrucht (wat de letterlijke betekenis is van propaganda) en niemand in een dergelijke gemeenschap zal zich er over verbazen dat woorden dat teweegbrengen waarvoor ze geschapen zijn: herinneringen, begrip, gevoelens en daden. Slechts wanneer de spreker en de luisteraar elkaar minder en minder gaan kennen kan de discrepantie tussen de intensiteit en de oprechtheid van de spreker, en de reactie van het hart van de luisteraar, onverdragelijk worden.

We kunnen een lijstje opstellen van de met elkaar corresponderende kenmerkende wijzen van met elkaar bezig zijn van een spreker en een luisteraar:

<u>De Spreker</u>	<u>De Luisteraar</u>
Babbelt	glimlacht
Praat	luistert
Verhaalt	onthoudt
Onderwijst	leert
Zingt	voelt
Beveelt	gehoorzaamt
Betoogt	begrijpt
Profeteert	handelt

Bij maatschappelijke desintegratie is altijd het onderlinge verband tussen deze twee categorieën in de war geraakt of verstoord.

Het doel van spreken is de luisteraar op te wekken tot de-

zelfde mate van enthousiasme als bij de spreker zelf leeft. Wanneer de spreker niet enthousiast is, is het duivels de luisteraar enthousiast te maken. Want het doel van het spreken is kosmische processen met elkaar te delen. En de enige garantie voor een juiste overdracht en verspreiding van deze processen is dat de spreker borg staat voor wat hij zegt en op eigen gezag optreedt als bringer van het nieuws. Iemand die van zijn hoorder verwacht dat hij iets zal doen, moet er zelf iets aan gedaan hebben. Iemand die mij vraagt ergens gevoel voor op te brengen, moet zelf het gevoel hebben dat het hartverscheurend, ontroerend of iets dergelijks is. Maar de hoorder heeft een groot voordeel ten opzichte van de spreker. Iemand die iets doet omdat hij daartoe bewogen wordt door de uitdaging van een ander, doet wat hij doet in antwoord op een menselijk woord. En dit feit is een ongelooflijke steun voor hem, want hij volgt iemand die hem voorgaat. De grootste eer van een mens is gelegen in het zó luisteren, dat hij zich genoopt voelt te handelen zoals de spreker verwachtte dat hij handelen zou. Het is een van de dwaalbegrippen van het moderne denken dat vrije mensen niet op bevel van iemand anders behoeven te handelen. Dat is een groot misverstand. Heb Uw naaste lief als Uzelf en God met al Uw kracht, is een gebod dat niemands vrijheid ook maar iets inperkt. En: 'Heb de mensen lief zoals God jou liefheeft' is de meest vrijmakende imperatief die er bestaat. En deze woorden moeten worden gesproken, wil de mens tot zijn volle eigen vermogen en volle vrijheid kunnen uitgroeien.

Robert Frost schreef in een gedicht over twee wegen in een bos, dat hij de minst begane van de twee nam. Oppervlakkig lijkt dat te wijzen in de richting van het moderne dwaalbegrip: laat je door niemand iets voorschrijven. Je zou kunnen denken dat het minst begane pad het pad was waar het minst over werd gesproken. Maar dat is niet waar, want dan zou Frost niet geprobeerd hebben de waarheid te verkondigen dat mensen het minst begane pad moeten kiezen. Door te schrijven en te laten drukken en publiceren, propageert Frost dit wezenlijke ervaren van de plaats van de mens in de kosmos en van het optreden dat van de mens in de kosmos verwacht wordt. Ons wordt gezegd het pad te nemen dat nieuw en moeilijk is. Het wordt ons gezegd. Wij luisteren, en misschien gehoorzamen wij. Het veel begane pad is niet het pad waar de mensen je toe overhalen, het is het pad dat de mensen je raden te nemen omdat het eerder gebruikt werd. Het veel begane pad is niet het verkeerde pad omdat er over gesproken werd, het is het verkeerde pad omdat het eerder genomen werd. Het pad is verkeerd omdat het een herhaling is, niet omdat het aanbevolen werd. En tegenover degenen die tegen de jongeman zeggen: kies de bekende weg en wordt wat mannen geacht worden te worden, stelt Frost: het enige pad dat waard is om erover te praten, is het pad dat je zelf kiest. Met andere woorden, hij vraagt aandacht voor het feit dat aanbevelingen, adviezen, en geboden, willen zij betekenis hebben, naar de toekomst moeten wijzen, naar de echte, onbekende en ongehoorde toekomst. Hij geeft weer zin aan een pad naar de toekomst. Hij raadt niemand af de jongeren te zeggen wat zij moeten doen.

Geschiedenis is het verhaal van de betreden paden. En de opvoeding moet oppassen voor de verleiding te suggereren dat

het pad dat nu veelbetreden is, veelbetreden was toen de mens er geschiedenis op maakte. Het tegendeel is waar, de mens maakte met overtuiging geschiedenis doordat één spreker, of een aantal, succes had met wat zij de spelers van het historische drama léérden. Alexander de Grote was leerling van Aristoteles, en Karel de Vijfde pupil van Erasmus in Rotterdam. En Alexander overwon, en Karel de Vijfde deed afstand van de troon, beide doordat zij het geluk hadden te hebben geluisterd naar geïnspireerd spreken. Overtuiging heeft de meeste kracht waar één man de spreker is, en de ander de 'doener'. De Amerikaanse opvoeder wordt gefrustreerd door de tegenwoordig algemeen heersende opvatting dat de spreker en de doener één en dezelfde persoon moet zijn. Hoe zouden we kunnen onderwijzen als dit zo was? De barmhartige efficiency van het geestelijk leven maakt het mogelijk dat één mens zijn leven verdicht tot vertellen, en iemand anders zijn leven tot uitvoeren. Om aan het onderwijs zijn kracht terug te geven moeten we heden ten dage het luisteren in ere herstellen.

Mag ik een persoonlijke ervaring noemen? Na de nederlaag in 1918-'19 leek het leven het lichaam van het Duitse keizerrijk verlaten te hebben. Niemand gehoorzaamde iemand. Tien miljoen soldaten, van de ene dag op de andere ontslagen, probeerden te handelen; ieder voor zich trachtten ze hun individuele heil te ontdekken. Anarchie, gebrek aan regeerkracht, waren tekenend voor de jaren die gewoonlijk de jaren van inflatie na 1918 genoemd worden. Toen ik poogde een ster te vinden die me in deze nacht de weg kon wijzen, besloot ik te dienen, te luisteren. Dat deed men niet, werd niet goedgekeurd in de chaos van toen. Maar ik verbood mezelf om les te geven en werd particulier secretaris van een man die helemaal niet naar een particulier secretaris uitkeek, maar aan wie ik vroeg mij toe te staan hem te gehoorzamen en naar hem te luisteren. Ik heb me nooit beter gevoeld dan toen ik deze stap genomen had, van leraar tot dieenaar en het was heel letterlijk dienen wat van mij gevraagd werd. Hierdoor kan ik in ieder geval zeggen dat ik weet waar ik over praat.

De luisteraar kan veel verder komen dan degene die, met grote inspanning, en pas tegen het eind van zijn leven, weet wat waard is gezegd en onderwezen te worden. Voor de luisteraar duurt het proces van het formuleren korter en daardoor heeft hij de tijd iets te doen met wat hij hoorde. Alexander de Grote is de voortzetting van Aristoteles, hij is het goede geweten, de belichaming van de superioriteit van het Griekse denken over de barbaren. En de beminnelijke en ruime aard van Erasmus, zijn kracht en zijn zwakheid worden weerspiegeld in Karel de Vijfde die het nieuwe boek van Copernicus verslond, de eenheid van het Christendom voor nog een dertig jaar redde, hield van zijn Titiaan en walgend van de wereld afstand deed van zijn troon. Hoe staat het met alle Aristotelianen? En met alle humanisten na Erasmus? Die wachtten, op hun beurt, op hun Alexander de Grote's en op hun Karel de Zesde, de Zevende en de Achtste. En sommigen van hen hebben die misschien gevonden. Maar de beste Aristoteliaan getuigt minder van de geestelijke kracht van Aristoteles dan Alexander de Grote.

We hebben de wegen van de spreker en de gradaties bij het luisteren met elkaar vergeleken. Maar we hebben nog iets heel belangrijks voor de spreker en de luisteraar, de toestand die de eerste fase van het luisterproces vormt, over het hoofd gezien. Het proces van de taal bestaat voor vijftig procent uit spreken, voor vijftig procent uit luisteren. Taal is niet alleen spreken, het is de volledige cirkel van woord tot klank tot waarneming tot verstaan tot voelen tot onthouden tot handelen en weer terug naar het woord over de aldus tot stand gekomen handeling. Maar voordat de luisteraar een luisteraar kan worden moet hem iets overkomen: hij moet iets verwachten. We kunnen de stilte die aan het spreken voorafgaat vergelijken met de verwachting die aan het daadwerkelijke luisteren vooraf behoort te gaan.

Stilte is geladen met betekenis. Dat is ook het geval met verwachting. Ons onderwijs wordt gehandicapt door allerlei foefjes die de verwachtingen in meerdere of mindere mate negeren of afzwakken. De verwachting van de luisteraar hangt niet af van de spreker, want die heeft nog niets gezegd. Die hangt af van het gezag dat aan de spreker door de wereld, door de andere leerlingen, door de maatschappij, wordt toegekend. We weten tegenwoordig nauwelijks meer wat gezag is, behalve in de vorm van bekwaamheid en van bestuurlijke macht. En toch kan het opleidingsproces van de gemiddelde student niet bevredigend geregeld worden zonder een weg te vinden voor het wekken van zijn verwachtingen. Hij moet eetlust hebben voordat wij hem kunnen voeden. Hij is blasé, hij is onverschillig, hij is sceptisch, hij is verlegen, hij staat buiten de wereld waarover wij praten en waar wij hem trachten in te praten, de wereld van het eeuwige leven. Alleen gezag kan hem doen luisteren; gezag wordt inderdaad vaak verstaan als hetzelfde als macht. Zeker, ouders en leraren kunnen een jongen dwingen een studie te volgen. Maar zij hebben zelden voor hem zoveel gezag dat hij grote dingen van hen verwacht. Gezag is zo subtiel dat hij daar eerder voor open staat via informele nieuwsbronnen, zoals grapjes, kletspraatjes, een spanning in de atmosfeer, een paar opmerkingen van een oom, e.d.

We weten allemaal dat een kind soms het gezag erkent van mensen die helemaal geen macht hebben, en de macht moet aanvaarden van mensen die geen gezag hebben. Het materiële zwaard van macht en het geestelijke zwaard van gezag, worden tegenwoordig met elkaar verward. En weinig mensen zullen me geloven wanneer ik zeg dat de hoogleraar, de bestuurlijke macht en het gezag van het maatschappelijk waardenpatroon alle drie bijdragen aan de vorming van een student. Omdat dat zo is lijken de meeste discussies over studiepakketten mij ontbloeit van gezag: zij negeren het feit dat van drie kanten invloeden moeten samenwerken; zij geven van de betrokken verantwoordelijkheden te veel, òf aan de hoogleraar, òf aan de bestuurlijke macht.

We kunnen niet opleiden zonder het gezag van degenen die de student wat doen verwachten. En ik ben er van overtuigd dat onze studenten niets verwachten, omdat geen algemene inspiratie, of een algemeen gezag, hen naar ons toe stuurt. Aan ons de taak de studenten hongerig te maken voordat we hun belangrijkste dingen onderwijzen. Het is nutteloos mensen te onderwijzen die niet verwachten er door te zullen veranderen. Zij kunnen geheugenwerk doen, les krijgen, feiten vernemen. En ze zullen

deze lessen en deze feiten vergeten, òf ze zullen ze misbruiken: alleen omdat het ingrediënt van de verwachting dat het maal zou hebben moeten kruiden, er aan ontbrak. Onze grapjes en onze foefjes kunnen de last van de student, wanneer hij niet gretig is om te leren, niet verlichten. En waarom zou hij gretig zijn, wanneer hij niet iets bijzonders verwacht?

Feitelijk zweren tegenwoordig allen die boven hem gesteld zijn samen om hem ervan te overtuigen dat een universitaire studie normaal, gewoon is, dat het zo behoort, de algemeen betreden weg is, dat hij daar iets ontvangt voor zichzelf. De inleidende colleges getuigen van onze koortsachtige ijver hem de beste dingen al direct te laten zien. Die zeggen dat het geen voorrecht is, geen dienst aan de mensheid, geen worsteling om de waarheid. En zo degenerereert de universiteit, zoals alle zelfzuchtigheid, tot verveling, geestdodend werk en gezelligheidsverenigingen. Dit alles omdat we de eerste fase van het hoorproces bij de luisteraar over het hoofd hebben gezien: de aanwezigheid van verwachtingen en van mensen die voor hem gezag hebben en die de belangrijke en buitengewone idee bij hem wakker roepen dat hij gedurende vier jaar moet luisteren totdat hij zal zijn gevormd tot een strijder voor waarheid, dienst en vrede voor de samenleving. Docenten zijn er niet om het studenten gemakkelijk te maken hun eigen heil te zoeken. Docenten zijn obstakels en moeiteveroorzakers, opdat de studenten de kansen voor de toekomst van de mensheid zullen kunnen grijpen. Wij echter hebben het altijd over de voordelen die hij er van plukt, zijn geluk, zijn toekomst. En zo wordt de universiteit zijn laatste school, in plaats van zijn eerste veldtocht met de geestelijke militie.

Daar hij al zijn hele leven naar school is gegaan, is de universiteit gewoon de volgende school. Dat is wel wat verneiderend voor de universiteit, omdat hij zo al voor de vierde keer naar school gaat. Zou het niet denkbaar zijn hem een tijdje vrijaf te geven om hem eetlust te laten krijgen voor de universiteit als een echt nieuwe situatie? Misschien zou hij een jaar kunnen werken voordat hij naar de universiteit gaat. Of zouden we hem laten werken in zijn tweede studiejaar, nadat we hem de feiten over luisteren en verwachten geleerd hebben, zodat hij zijn praktisch jaar niet verknoeit, zoals nu meest gebeurt? Allerlei dingen zouden gedaan kunnen worden, maar er moet iets gebeuren om de spijsvertering van de luisteraar, die van verwachting naar horen, naar luisteren, naar voelen, naar onthouden, naar doen leidt, te herstellen. Deze weg correspondeert met de weg van de spreker langs stilte, roep, gezang, verhaal, discussie en bevel. Het zijn de opvoeders die een studieplan zullen moeten ontwerpen waarin de herleving van de verwachting een centrale plaats inneemt.

Taal is de alles omvattende maatschappelijke relatie tussen sprekers en luisteraars. Zijn opleiding is voor de student een model en een voorbeeld, een maatstaf voor de onnoemelijk vele situaties waarin hij later zal moeten spreken en luisteren, verwachten en handelen, stil zijn en bevelen. Wanneer we hem niet een volledige ervaring geven van het hele proces, van het begin tot het eind, wanneer we hem niet vertellen en laten zien wat gezag, wat de kracht om te bevelen, wat de vrijheid om te dienen betekenen, dan kunnen we dat wat we doen geen opleiding noemen. Aan de andere kant geloof ik

niet dat het zo moeilijk is een op dit nogal eenvoudige doel gericht leerplan op te stellen, dat hem door de geestelijke fasen leidt waardoor de homo sapiens, de mens moet gaan omdat hij spreekt. We moeten hem door deze fasen meenemen, hem het bestaan ervan aantonen, hun geldigheid, hun betekenis voor onze overwinningen over de wereld, en hem laten zien aan welke ziekten en decadentie zij gaan lijden als het ontbreekt aan geloof, liefde en hoop. En ik denk dat dit altijd de kern geweest is van de tradities van de universiteit, van de geesteswetenschappen en van de wetenschap in het algemeen.

Het op de juiste manier spreken tegen onze studenten is moeilijker dan we dachten. Het hangt niet alleen van ons af of we al of niet hun oor bereiken, hun hart, hun verbeelding. Wij, docenten en wetenschappers, kunnen vaak niet hun hersenen bereiken. Nodig is het volledige aanbod van de wijzen van spreken: de effectiviteit van ons lesgeven hangt af van de werkzaamheid van het poëtische en artistieke leven, de saamhorigheid en het rechtsbesef, de familie, en de politiek van de regering. We dringen niet door omdat het andere, het aanvullende aanbod geen stem krijgt, omdat het spijsverteringskanaal dat we luisteren noemen, gemasseerd moet worden in alle fasen of gedeelten. Door de afwisseling van poëzie, muziek, prosa, wiskunde worden de verschillende zintuigen die deelnemen aan het luisterproces bespeeld. Alleen wat we hoorden met alle vermogens die de mens gegeven zijn, hebben we echt gehoord.

We hebben gezien dat onderwijs wil zeggen: aanhoudend luisteren en spreken; maar dat betekent ook: de steeds nieuwe taal van de mensheid. Daarom moet de taal van het onderwijs altijd alle professionele taal, alle taalcategorieën van een gegeven samenleving opnieuw samen brengen tot een nieuw vertaalde, herenigde taal. Een theorie over onderwijs is niet voldoende, want theorie is wetenschappelijk spreken. Onderwijs is het hele proces van het vertalen, uit de verwarring van de veelheid van tongen, in één levende taal.

Onderwijs, en spreken en luisteren in het algemeen, kunnen nu op een nog meer omvattend vlak van tijd en ruimte geplaatst worden. Dit vlak wordt vaak over het hoofd gezien wanneer wij alleen maar denken aan wat zich afspeelt bij het spreken. We noemden het punt van de stilte al, en het punt van de verwachting die aan de kant van de luisteraar met die stilte leek te corresponderen. Onderwijs neemt tijd van het leven van een student, en plaatst hem gedurende een zekere tijd in een leslokaal. Onderwijs wil dus zeggen nadruk leggen op het feit dat spreken noch luisteren mogelijk is zonder twee menselijke vermogens: tijd nemen en tijd geven. Volwassen mensen nemen zich tijd voordat ze hun mening vormen, zij zijn stil voordat ze spreken. Zij hebben er jaren voor genomen om te studeren of om achter allerlei dingen te komen.

Jeugd is bereid met geestdrift tijd te geven, bijna tijd te verspillen. Maar een jongen die nooit tijd verknoeide zal nooit een man worden. Het overvloedig in goed vertrouwen tijd geven, is een voorwaarde voor het jong zijn. Het probleem bij het onderwijs is: hoe kunnen we de student genoeg vertrouwen geven om zijn innerlijke tijd aan het proces te schenken, niet alleen zijn lichamelijke aanwezigheid. En hoe kunnen we hem zich laten realiseren dat de leraar er tijd voor neemt. De le-

raar lijkt te geven, de leerling lijkt te nemen. Maar, zoals we nu begrijpen, zo eenvoudig ligt het niet. De inhoud wordt gegeven door de leraar. Maar het enthousiasme om zijn tijd te geven, komt helemaal van de kant van de luisteraar. Hoe belangrijk een spreker is, hangt af van de tijd die hij van zijn leven genomen heeft om het recht te hebben juist dit te zeggen of nu net deze verklaring af te leggen. Hoe belangrijk het luisterproces is hangt af van de roekeloosheid waarmee de luisteraar elk idee van tijd en lesrooster vergeet, alleen maar luistert, zonder ook maar een ogenblik aan welke tijds- en ruimte-as dan ook te denken. Door tijd te nemen en tijd te geven, herstellen spreker en luisteraar de gewonde tijds- en ruimte-as van de samenleving. In deze zin schraagt spreken niet alleen de tijds- en ruimte-as, maar herschept het deze assen. En door te spreken over zaken die zonder dit spreken verloren zouden gaan, vergeten zouden worden, bewerken spreker en luisteraar de opstanding daarvan. Zij wekken weer tot leven door middel van het woord waardoor alle dingen ontstaan.

Daarom hebben we het mis wanneer we van de imperatief zeggen dat de inhoud in de tweede persoon staat. Zoals de zes personen in het stuk van Pirandello op zoek zijn naar een schrijver, zo is de imperatief op zoek naar een subject. De imperatief wordt gesproken tot wie het zou kunnen aangaan. In 'Ga' komt het 'jij' of 'gij' van de tweede persoon niet voor. Wat het doet, is deze tweede persoon scheppen. Om die reden is de imperatief alleen werkwoord, zonder uitgang. Hij die het hoort en doet, wordt de tweede persoon door de eerste persoon te beantwoorden. De luisteraar die zegt 'Ik zal het doen', wordt de persoon tegen wie 'ga' werd gezegd. Voordien nam de spreker het risico tegen mij te spreken, zonder enige zekerheid dat ik zo menselijk, redelijk, verantwoordelijk, beschikbaar of in staat zou zijn om te doen wat hij mij vroeg te doen. Dat ik zal gaan brengt mij in de positie van de man die voelt:

1. dat hij behoort te antwoorden, dat het op zijn weg ligt te antwoorden
2. dat wat hem gevraagd wordt redelijk is
3. dat hij in de gelegenheid is (tijd heeft)
4. dat hij in staat is het te doen (het aandurft)

De luisteraar komt dus tot de conclusie dat hij bedoeld werd. Hij werd uitverkoren om de eerstvolgende handeling in de loop der gebeurtenissen te verrichten. 'Res ad triarios venit'.⁺ Elke imperatief scheidt een hiërarchie van mensen door te zeggen wie de volgende is, door een net uit te werpen om de volgende vis te vangen die naar het doel zal zwemmen dat door het bevel is aangewezen, door een vlagdrager, een bode, of een uitvoerder aan te wijzen voor de handeling waarvan gezegd wordt dat die nodig is.

Als de handeling de indruk wekt dat het proces (waar de handeling deel van uitmaakt) redelijk is, dan betekent dat niet louter dat het proces door natuurlijke wetten rationeel ver-

⁺ triarii - de derde en laatste reserve in het Romeinse legioen. Res ad triarios venit: de laatste reserve is opgeroepen, nu wordt het ernst.

klaarbaar is; het betekent dat de redelijkheid eist dat het moet gebeuren. Het is heel belangrijk te zien welke vorm de rationaliteit van iets krijgt in het licht van de imperatief. De rationaliteit geeft zijn rationele aard niet op. Wetgeving en ethiek zijn niet in strijd met de ratio. Maar het redelijke is niet bezorgd over de causaliteit, maar over een hiaat dat weggenomen moet worden, de orde die hersteld moet worden, het aan de wereld, die anders van streek zou raken, toevoegen van de zaak die ontbreekt. Het redelijke vraagt een beoordeling van de situatie die alleen betrekking heeft op een vergelijking: Is het beter dit te doen dan het te laten? Met andere woorden: echte imperatieven vragen niet wát er moet gebeuren, zij houden zich bezig met alternatieven: wel of niet. De luisteraar overweegt niet vrijelijk een groot aantal mogelijkheden. Een uitwijdend antwoord op een imperatieve of suggestieve situatie is onmogelijk; de vraag draait om: is het ingaan op deze imperatief beter dan een wereld waarin hij genegeerd wordt?

De sociale scheiding tussen de spreker en de luisteraar onthult haar emanciperende aard aan hem die handelt. Iedere 'handelaar' moet in staat zijn in zijn binnenste het duidelijke alternatief te horen: Doe ik dat, of doe ik het niet? Iedereen die aan drie, vier of vijf mogelijkheden tegelijkertijd denkt is een intellectuele stotteraar en stamelaar. Hij stelt een aantal vragen tegelijkertijd. En daarom kan hij geen antwoord geven. Dat is de kwaal van onze tijd: veel met elkaar strijdige ideeën. Maar met een imperatief weet ons knap ontledende verstand geen raad. Met opzet leg ik de nadruk op het feit dat wie ingaat op een imperatief zijn verstand alleen gebruikt om tot een antwoord op een voorstel te komen. Hij gebruikt zijn verstand niet om de abstracte waarheid over bepaalde feiten te ontdekken. Hij gebruikt zijn verstand om er achter te komen wat hij t.a.v. een concreet voorstel zal doen.

Alle 'planning' die begint met abstracte redenering en daar conclusies voor een concreet geval uit wil trekken, draait de redeneer-volgorde om. De imperatief gaat aan het analyseren vooraf. Logisch analyseren wordt gedaan in antwoord op een specifieke opdracht. Omdat het niet gaat om een antwoord over een objectieve aangelegenheid, maar om een handeling die zoekt naar iemand die die handeling wil verrichten, is het gebruik van het verstand heel concreet. Het komt tenslotte neer op: zit er genoeg suggestiviteit in wat voorgesteld werd om de luisteraar te interesseren? Geïnteresseerd zijn betekent er aan deelnemen, erbij betrokken zijn. Een imperatief vraagt: Ben je bereid in dit dilemma te stappen? Ben je bereid dit op je te nemen, deze handeling, die een tekort wil aanvullen, die iets wil toevoegen aan de wereld door het 'unum necessarium' te doen, dat wat het allermeest nodig is, dat waar ik op doel met mijn roep of schreeuw?

'Luister', 'heb belangstelling', is de meest algemene imperatief, of dat wat achter elke imperatief ligt. Het is dit bevel dat achter ieder woord ligt dat tot iemand wordt gesproken. Deze bevelende trek staat dus ook achter alle andere uitingen, van puur logisch, beschrijvend, verhalend, of lyrisch karakter, als neerslag van de imperatieve fase van al het gesprokene. En dit bevel 'wees geïnteresseerd' betekent: gebruik je verstand met het oog op een concrete beslissing; wat het

verstand doet is niet peinzen over wát gedaan moet worden. Het helpt alleen om te beslissen over het al of niet verrichten van de handeling die aan de orde is. En het verstand weet geen raad als het veel meer moet doen. Alle vragen over feiten zijn secundair, die zijn nodig om te kunnen beslissen over een handeling die in de toekomst verricht moet worden. Feiten op zichzelf hebben geen zin zonder dit primaat van een toekomstige handeling.

Dit geldt zowel voor feiten waarover de leek zich vergewist, als voor feiten die de wetenschap vaststelt. Nemen we bijvoorbeeld de woorden: 'de maan verduisterd'. Deze drie woorden kunnen op de volgende manieren gebruikt worden:

1. Poëtisch, als de aanhef van een gedicht. 'De maan verduisterd, de natuur lijkt gehavend', enz. De dichter is onder de indruk van een verstoring, hij beleeft een grote emotie.

2. Het kan in een verhaal zijn. 'We wachtten allemaal totdat, na middernacht, de maan verduisterd zichtbaar werd.'

3. Het kunnen woorden in een astronomische verhandeling zijn. 'De heldere maan vertoont een blauwig of groenig oppervlak. Is de maan verduisterd dan is de kleur tussen grijs en enigszins bruin.' Hier staat de verduisterde maan in logische tegenstelling tot de normale maan. De verduisterde maan is een voorwerp van observatie en onderzoek; de maan ziet er gewoonlijk anders uit.

4. Pas nu komen we tot de uitnodiging die ten grondslag ligt aan de drie genoemde stijlen: 'Kijk, vannacht wordt de maan verduisterd.'

De woorden worden telkens heel verschillend geïntoneerd. De verduistering wordt te voren met nadruk onder onze aandacht gebracht: De maan wordt verduisterd! Wanneer zullen we er naar kijken? Het dichterlijk gevoel zal de verduistering rythmisch bezingen: kort lang, kort lang, enz. De objectieve observatie van de tegenstelling legt een bijzonder accent: de verduisterde maan tegenover de maan in het algemeen. En de gebeurtenis krijgt in het verhaal zijn juiste plaats, zoals de volgorde van de gebeurtenissen die bepaalt. Nadruk wordt gebruikt voor het bevel: Kijk er naar; rythme voor het gevoel, accent voor de feitelijke constatering en relevantie voor het verhaal.

Het is wel zo dat de nadruk ook enigermate aanwezig is in de andere drie spreekstijlen, omdat in alle gevallen van de luisteraar wordt verwacht dat hij aandacht zal schenken aan de verduisterde maan, omdat het een interessant verschijnsel is. De kracht van het bevel 'Kijk er naar', blijft aanwezig, ook als de andere grammaticale vorm de nadruk legt op rythme, accent of relevantie. Het ligt wel wat anders bij de verhandeling van de wetenschapsman over de verduisterde maan. In het leerboekzinnetje is bijna geen nadruk te vinden, want alles over de maan is hier bijeengebracht. Waar ligt dan in de wetenschap de nadruk? Hij is er wel! Hij heeft zich teruggetrokken in het uitgangspunt van al het wetenschappelijk bezig zijn, dat luidt: er zij wetenschap! Zonder deze voorafgaande imperatief zou geen enkele zin in een droog leerboek zin hebben. Er zou dus nu kunnen staan: Wees niet geïnteresseerd in de verduisterde maan op zichzelf, maar in de maan als deel van een stelsel in de astronomie of in de natuur.

In een wetenschappelijke verhandeling verschuift de nadruk van het nieuwe waargenomen feit (ik zie de verduisterde maan) naar het stelsel waarbinnen dit feit zin krijgt. In plaats van het wetenschap of astronomie te noemen, zouden we kunnen zeggen: daar gaat een nog grotere imperatief aan vooraf, nl. laten we systematisch aan de slag gaan, laten we een systeem opzetten.

Datgene wat ligt achter de feitelijke constatering: de verduisterde maan is bruinig, waar we nadrukkelijk aan vasthouden, is dat we wetenschappelijk bezig zijn en dat we dat steeds meer worden. De imperatief: 'laat ons systematisch, laat ons wetenschappelijk zijn', belet ons zomaar voorbij te gaan aan het kleine incident van één maansverduistering. Het is dan ook de imperatief: 'Er zij wetenschap' waaronder ons zinnetje staat. Waarom maken we onderscheid tussen het bruine en het blauwe maanlicht, tussen het gebruikelijke en het ongebruikelijke aanzien van de maan? Omdat we om ons systeem op te zetten, de objecten apart in o-genschouw nemen, totdat we ze weer systematisch kunnen samenvoegen.

De wetenschappelijke analyse van het bijzondere is de voorwaarde voor de systematische synthese die in de wetenschap onze imperatief is. In deze zin zijn dus alle verklaringen die berusten op wetenschappelijke analyse voorlopige stappen op de weg van de drang tot systematisering. In deze zin is ook onze bijzondere aandacht voor het ene of het andere object preliminair: deze behoort heel letterlijk tot de 'pro-legomena', de voorwoorden, de 'exordia', voor dat wat werkelijk op onze schouders rust. De eigenlijke klemtoon ligt op het grote moment in de toekomst: het systeem. En de aantonnende wijs heeft niet al onze adem nodig. We spreken in de wetenschap, of in de wiskunde, op een geformaliseerde, niet zo erg nadrukkelijke manier, bijna zonder klanken, in tekens waaruit de volle kracht van de imperatief verdwenen is, omdat deze kracht bewaard wordt voor de dag van de eindafrekening, de dag van de synthese, de dag waarop we onze wetenschappelijke taak systematisch zullen voltooien: in dit geval de gehele sterrenwereld volledig in een systeem zullen hebben ondergebracht.

Wetenschapsmensen zeggen wel dat wetenschap dingen voorspelt. Dat is te eenvoudig. De wetenschap kan alleen maar iets voorspellen aan de hand van het systeem dat zij bezig is op te stellen. En dat is wat de wetenschap zelf belooft of voorspelt: een systeem van tijd en ruimte, waarin alle feiten, nieuwe en oude, opgenomen zijn op hun juiste plaats en in de juiste volgorde. Het systeem voorspelt. En het voorspelde feit komt alleen aan bod als deel van het systeem. Wat de wetenschap belooft is een systeem. Want het systeem maakt nadruk op enig bijzonder feit overbodig. Op zijn plaats en datum is de maansverduistering van 1945 niet opwindender dan die van 545 voor Christus. Iedere wetenschappelijke verhandeling is een schrede die vooruitloopt op het systeem dat ons vrijmaakt van vluchtige indrukken, toevallige waarnemingen en verpletterende verschijnselen. De imperatief van de wetenschappelijke onderneming bevat dezelfde nadruk die de leek legt op de bijzondere verschijnselen.

Maar: de objectiviteit van de wetenschappen is gebaseerd op de subjectiviteit van wetenschappers die de imperatief: 'er zij wetenschap' op viervoudige wijze op zichzelf toepasten:

ik ben bedoeld
 het is redelijk
 het is mogelijk
 ik ben vrij om het te doen

Onder de clausule 'subjiciendum est', het moet ondergaan worden, wordt de individuele wetenschapsman door hetzelfde verstand geleid als de leek. Dat verstand is geen rationaliteit, maar het richting geven aan zijn al of niet positief antwoord op een redelijke opdracht, of een redelijk voorstel. Het voorstel: laat ons een systeem maken, komt hem redelijk voor. De krachten die hem er toe brengen er op in te gaan, zijn helemaal niet rationeel. Want wat gebeuren moet ligt in de toekomst, de wetenschap is er nu nog niet. En dus is het irrationeel dat hij zich bij het leger van wetenschappers voegt. Maar het is wel redelijk. Want bij het nemen van zijn beslissing moet hij kiezen tussen de mogelijkheid van een wetenschappelijke oplossing en de opwindende onrust van dagelijkse verrassingen in zijn wereld. En daarom is het ook heel redelijk dat de samenleving hier en daar mensen vrijstelt om te proberen systemen op te stellen.

Nu verkondigen deze zelfde wetenschappers, die zelf irrationeel en redelijk handelen, dat wij rationeel zouden moeten handelen. Dat is niet consequent. Dat gaat niet. Onze tegenwoordige wereld wordt gek doordat de wetenschappers de basis van hun eigen handelingen uit het oog verloren hebben. Zij kozen uit de twee irrationele mogelijkheden voor de toekomst, een systeem of geen systeem, het redelijke pad van het systeem, zonder zeker te zijn van succes. Alleen door hun bereidheid daarvan de gevolgen te dragen, ertoe veroordeeld te worden wetenschappers te zijn, en dat uit te houden, werd hun keuze geadeld.

Dezelfde keuze wordt, op een manier die daar veel op lijkt, gevraagd van iedere bruid, iedere werkgever, iedere boer. We staan nergens voor rationele keuzen. Als we bij niets beginnen, en we kunnen kiezen uit vijftig mogelijkheden, blijven we bij het gebruik van ons verstand altijd beperkt tot het kiezen tussen twee alternatieven. Of we raken ons vermogen tot redelijk denken kwijt in het oerwoud van mogelijkheden. Rationaliteit geeft geen antwoord op het probleem hoe de toekomst tegemoet te leven. Zij is alleen van toepassing op dingen. Rationaliteit is onmogelijk als de uitkomst onbekend is, want die ligt in de toekomst. Rationaliteit veronderstelt dat we zelf onveranderd blijven en objecten ontleden. De toekomst daarentegen is de toestand waardoor de omstandigheden veranderen en wijzelf veranderd worden. De onderwerpen van wetenschappelijk onderzoek liggen buiten mijzelf. De in de richting van de toekomst voortschrijdende synthese doet een beroep op mijn vermogen mijzelf te overleven en een nieuwe fase in mijn eigen leven binnen te gaan door mijn vroegere leven achter te laten.

HOOFDSTUK VII

HET RECHT VAN IEDER MENS

OM TE SPREKEN

1 Iedereen Spreekt

In alle voorafgaande hoofdstukken verbond het spreken de mensen met elkaar in woord en wederwoord, ingaand op elkanders woorden. Het ging over gesprekken tussen wezens, die door deze gesprekken werden wat zij geroepen waren te zijn. Deze opvatting over taal staat tegenover de gebruikelijke opvatting van de moderne mens, die taal tracht mééster te worden, die toespraken wil leren houden. Onze tijd ziet 'Basic English', 'Spreken in het Openbaar', of 'Wetenschappelijk Duits', alleen maar als een 'nuttige' studie. Wij vragen ons tegenwoordig bij spreken in de eerste plaats af: Spreek Ik?, en we vinden het belangrijk dat Ik met een hoofdletter, spreek. Meer algemeen zouden we kunnen zeggen: het individu, iedere enkeling, heeft belang bij zijn vermogen en zijn recht om te spreken. Taal heeft met andere woorden ook een beslist individualistisch aspect.

Gezien van de enkeling uit, dient de taal mij en mijn doeleinden. Door zonder accent te spreken kan een vreemdeling toegang krijgen tot een nieuwe gemeenschap. Iedereen overkomt het wel eens dat hij zegt: 'Hoor je me niet?', of 'Laat me praten, anders stik ik'. Wat is het dan wat spreken toevoegt aan de enkele persoon? Wat gebeurt er met me wanneer ik spreek? Dat is de vraag waarover dit hoofdstuk handelt.

Ons individualistisch tijdperk moet misschien leren aanvaarden dat al het gesprokene één is, van Adam tot aan het einde van de wereld, dat er één geest is of geen geest. Maar dat zal nooit erkend worden, als niet eerst ieder individu zich vrij kan voelen om te spreken binnen een zo beangstigende eenheid. Vandaar dat we in dit hoofdstuk de taal zullen bekijken als ieders persoonlijk recht. We gaan onze weg naar het hart van het spreken zoeken vanuit een zuiver individualistische hoek. Door dat te doen mogen we hopen nog een paar laatste grammaticale relaties te ontdekken, want dat wat geldt voor ieder mens kan op algemene geldigheid aanspraak maken.

Het is in de taalwetenschap niet genoeg om een theorie over taal te hebben. Omdat ik op dit moment praat over praten, spreek over spreken en schrijf over schrijven, is mijn situatie veel wanhopiger dan die van een zoöloog die denkt over kikkers. De kikker luistert niet mee als de zoöloog over hem les geeft. Maar ik, als sprekende persoon, luister wel degelijk mee naar wat ik zelf zeg over spreken. De man in mijzelf,

die wil spreken en vrij wil zijn om te spreken, luistert mee naar mijn tirades over de betekenis van het spreken. Als mijn wetenschappelijk ego geleerde termen voorstelt, moet mijn alledaagse ik zich in die termen thuis voelen. De laatste relaties in de grammatica kunnen alleen gevonden worden als ieder levend wezen onder de zon er van overtuigd zou kunnen worden dat hij persoonlijk door deze termen wordt beschermd, omdat zij zijn recht om vrij te spreken, dat hij met zijn geboorte verwierf, verdedigen.

Maar is een mens al niet genoeg mens zonder spraak? Voegt spreken nog iets anders aan hem toe dan macht? Is taal meer dan een stuk gereedschap? Biologisch bestaat het leven van de mens uit eten, slapen, paren, werken, jong zijn en oud worden. Is dat niet genoeg om echt mens te zijn? Waarom is dat daarvoor niet genoeg? Iedereen weet dat dat niet genoeg is. Maar wanneer we het iemand vragen dan stottert hij en weifelt.

Er is een eenvoudige reden waarom het antwoord 'Nee' moet luiden. Biologie is niet genoeg, want wij hunkeren er naar onszelf te verwerklijken. En de larve van een insect noemen we niet het werkelijke dier. Maar die naam geven we ook niet aan de vlinder. Werkelijk is het insect in alle fasen van zijn leven bij elkaar. Slechts alle ogenblikken van het leven bij elkaar mogen de werkelijke werkelijkheid genoemd worden. Daaruit volgt dat de man in ons niet de werkelijke mens is, evenmin als de vrouw. De grijsaard is niet het volledige menselijke wezen, de baby ook niet. 'Werkelijk' is altijd meer omvattend dan welk biologisch segment ook. Maar we hunkeren ernaar 'werkelijk' te worden. Iedereen is geroepen zichzelf te verwerklijken, en iedereen maakt daar aanspraak op. Dit feit, dat er een tegenstelling ligt tussen onze fysieke uitrusting als alleen maar man of vrouw — 'man en vrouw schiep Hij hen' — en onze ambitie mens te zijn, komt zelden aan de orde in de taal filosofie. En toch ligt deze tegenstelling aan de wortel van politiek en religie.

Hiervan hebben we een duidelijk voorbeeld in de vorige eeuw. Karl Marx beweerde dat een ijzeren wet de arbeiders er onder hield. Hun loon kon nooit hoger worden dan wat nodig was voor hun naakte bestaan, met inbegrip van de instandhouding van hun soort. Deze formule hield een ontstellende belediging in. Te spreken over menselijke wezens als over niets dan lichamen plus voortplanting doet hen tekort, ook al is het misschien op het eerste gezicht niet duidelijk in welk opzicht. Het was logisch dat de godsdienst, die er tot dan toe voor gezorgd had mannen en vrouwen tot mensen te maken, door de herauten van die ijzeren wet tot opium voor het volk werd verklaard. Door deze verklaring werd de arbeider, in de tegenwoordige wereld, tot een lid van de lijfelijke soort gedegradeerd.

Lijfelijk valt er geen gemeenschappelijke noemer te ontdekken die uitgaat boven het man en vrouw zijn. Bij het lijfelijke speelt het geslachtsverkeer een rol, waarbij man en vrouw elkaar nodig hebben. Maar waar een mens de hem wachtende opdracht vervult, daar valt het onderscheid tussen man en vrouw weg. In dit opzicht, bij het volbrengen van een taak, zijn de vertegenwoordigers van beide geslachten gelijk. Zoölogisch, fysiologisch, psychologisch, is deze gelijkheid noch geloofwaardig, noch te verstaan. Het is een zaak van politiek, godsdienst, literatuur, taal. De gelijkheid die we zoeken kan niet

afhangen van het uitwendige lot van geboren te zijn met de ene of de andere soort geslachtsorganen.

Noch de arbeider, noch de vrouw, kan er genoeg mee nemen afhankelijk te zijn van uitwendige omstandigheden, bijvoorbeeld van materiële macht in het geval van de arbeider, van lichamelijke kenmerken in het geval van de vrouw. Talloze mensen zouden onvolledig blijven en geen echte mensen kunnen worden, of daartoe het risico lopen, wanneer ze afhankelijk zouden zijn van huwelijk, zwangerschap, moederschap aan de ene, materiële rijkdom aan de andere kant. Lichaamsbouw en materiële omstandigheden zijn belangrijk. Maar zij mogen ons lot niet in laatste instantie en volledig bepalen.

Omdat dit het gevaar is dat ons bedreigt, tracht het individu niet alleen door sexuele omgang en door arbeid tot de werkelijkheid te behoren. Een andere kracht, een grotere diepgang zijn nodig om volledig mens te worden. Bij een samenkomst van een groep vormingsleiders werd geprobeerd burgerschap te definiëren. Iemand zei, onder algemene bijval: een burger is iemand die zijn eigen brood verdient. Dit was voordat bij ons (in de Verenigde Staten) burgers voor de militaire dienst werden opgeroepen. De definitie liet zien dat zelfs onze vormingsleiders pure Marxianen waren, die in de gemiddelde mens alleen maar de werker zagen. Een burger is natuurlijk niet iemand die een nuttige baan heeft, een burger is iemand die in geval van nood zelf een stad zou kunnen stichten. En de macht hiertoe krijgt een mens nu juist door de taal.

Om mens te zijn moeten we tot een 'stad' behoren. Iedere dag en ieder uur willen we hiervan zeker zijn en waarlijk, dat zal de volheid van de werkelijkheid moeten zijn, de innerlijke wereld van de menselijke geest en de buitenwereld van de kosmos. De mens eist vrijheid in alle richtingen om zich te verwelken. De dageraad van de mens, de laatste politieke ontwikkelingen, het deelhebben aan al deze schatten van de werkelijkheid, wordt door iedereen gevoeld als een deel van zijn fundamentele rechten. Hiermee komt de gelijkheid van alle mensen in het spreken naar voren, een gelijkheid die door elke gemeenschap aan ieder van haar leden wordt geschonken.

Bij het spreken eigent ieder lid zich alles toe wat ooit geuit werd binnen de kring van zijn groep, en hij leert het spelenderwijs. Hij wordt in aanraking gebracht met alle herinneringen die ooit neersloegen of kristalliseerden, en wordt zodoende de drager van de herinneringen van zijn natie of stam. Zo kan een blinde zanger als een snaar gaan trillen en eeuwen van Grieks leven oproepen, of een invalide die al jaren geleden niet meer kon werken, nu nog met ontroerde stem verhalen vertellen over een kasteel of over een dorp en zijn verhaal laten uitgroeien tot een geweldige vertelling. Zo kan ook een jonge student zich met zijn liederen moed inblazen voor de grote taken die hem wachten in zijn gemeenschap. De woorden en het rythme van zijn liederen leggen de grondslag voor - en voorspellen iets van - zijn later leven, waaraan die woorden eens zullen worden getoetst.

Kijk eens naar de structuur van een taal; is het niet een groot wonder dat zij een vrouw in staat stelt de woorden van een man te citeren, of dat zij aan een kind de gedachten van een grijsaard ter beschikking stelt? De grootheid van heldendichten en sprookjes, van volksliederen en legenden, bestaat

daaruit dat iedereen ze zich kan toeëigenen. In het gebied waarover iemands moedertaal zich heeft verspreid, dankt ieder zijn mogelijkheden en zijn bekwaamheid, ontleent ieder zijn kracht, aan alles at anderen al zongen of dachten in diezelfde taal. Iemands taal wordt niet zijn moeders-taal genoemd, maar zijn moedertaal, en dat is een groot verschil. Lichamelijk zijn we kinderen van onze moeder. Geestelijk echter is onze nationale taal onze moedertaal. Het is de matrijs van onze geest, het is — wat we ook zouden kunnen zeggen i.p.v. moedertaal — de moedergeest, waarvan wij telkens een stukje opnieuw in herinnering roepen. We spreken opnieuw uit wat ooit door deze moedergeest in leven werd geroepen. Natuurlijk kunnen we dat op een dwaze manier doen, we kunnen mechanisch leren spreken of onthouden, maar de Engelse taal biedt nog een andere beschrijving van het proces waardoor we de wettige erfgenamen worden van de moedergeest. We kunnen dingen 'by heart' leren. (de Nederlandse uitdrukking 'uit het hoofd leren' is niet zo sprekend) Voor wie uit het hart hebben leren spreken, is het bezit van de taal niet langer een uitwendig feit. Binnen elke taal geschieden miljoenen handelingen die een voortdurende gedaante-wisseling bewerken, die telkens opnieuw inhoud geven aan alle woorden die ooit werden gesproken, omdat het ieders geboorterecht is 'uit het hart' deel te hebben aan dit grote voorrecht van een gemeenschappelijke taal.

We noemen dit een voorrecht of geluk, niet een schat of een rijkdom. De laatste woorden doen te veel denken aan de dode goederen in een winkel. Te dikwijls worden opvoeding of beschaving beschouwd als schatten die ergens in een bibliotheek of museum weggeborgen worden. Maar het is ons geluk, goed geluk zowel als ongeluk, dat we onze kronkelende weg door de taal moeten gaan door haar in ons toe te laten, en haar dan ook weer van ons uit te laten gaan. Taal is een communicatiemiddel; dat is een weinig diepzinnige definitie, maar het brengt een heel geheimzinnige trek van taal naar voren, een trek die veelal over het hoofd gezien wordt door degenen die deze definitie gebruiken. Want er wordt niet mee gezegd dat de een de ander begrijpt als die spreekt; het enige wat ermee gezegd wordt is dat de een de woorden begrijpt die de ander spreekt.

Daar ik misschien niet dat kan zeggen waardoor ik zou kunnen worden begrepen, — wie kan dat altijd? — is het eerste wat we bij elke zin wèl weten, dat de tál door zowel A als B, de beide gespreksgenoten, kan worden verstaan. Wanneer ik twee mensen op straat met elkaar zie praten, hoef ik helemaal niet te denken dat ze werkelijk de bedoeling hebben elkaar te begrijpen. Het zou dwaas zijn hun een bedoeling toe te schrijven die ze helemaal niet hebben. Zij willen wat tegen elkaar zeggen, niet meer en niet minder. Alleen bij bijzondere gelegenheden gebruiken we taal met het doel elkaar te herkennen, in geest en in waarheid en met onvoorwaardelijke overgave.

Ieder redelijk mens weet dat we elkaar niet in de geest herkennen tenzij liefde of haat, solidariteit of vijandschap, onze ogen openen voor onze 'tegenover'. Als we altijd zó in elkaar zouden doordringen, zouden we ook steeds het verheven moment beleven waarop nieuwe taal geboren wordt en nieuwe menselijke woorden worden gevormd. Maar wanneer die echte krachten van liefde of vijandschap mijn hart niet vervullen, kan ik in plaats daarvan onze gemeenschappelijke taal gebruiken zoals het uitkomt; en in deze perioden, waarin mijn hart zich ont-

spant of ledig is, zijn taal en spraak toch van onschatbare waarde voor mij. Het is waar, zij onthullen mij nu niet, omdat ik braak lig, maar zij onthullen mijn gesprekspartner onze gemeenschappelijke achtergrond van klanken en associaties.

Conversatie heeft overeenstemming tot gevolg, en dat is op zichzelf prettig en belangrijk en het verbindt me met de ander, niet in de kern maar, om zo te zeggen, aan onze gemeenschappelijke wortels. Daarom is het geen kleinigheid in staat te zijn met elkaar te spreken, ook al hoeft het niet meer te zijn dan een oppervlakkig praatje over het weer. We kunnen niet steeds persoonlijk zijn, want we kunnen niet voortdurend liefhebben of haten. Wat is het dan wat ons levend houdt in die lange tussentijden? Het is de gemeenschappelijke wilskracht, die we ons als onze voorpersoonlijke en gezamenlijke erfenis voor de geest roepen wanneer we praten met de al klare zinnetjes van onze moedertaal. Zeker, waar het hart vol van is daar loopt de mond van over, maar dat wil nog niet zeggen dat ons hart altijd vol kan zijn. Dan zeggen we tegen elkaar: 'Is dat niet geweldig?', of, 'dat had je gedacht!', of 'zie je wel?' of nog een ander afgezaagd zinnetje, en dan nog zijn we mondstukken van de waarheid, want dan laten we de oude moedertaal door ons heen spreken. In plaats van ons eigen hart zijn nu harten die vóór ons spraken door ons heen aan het woord.

Wanneer we geen nieuw gezang zingen, dan citeren we een oud gezang. Spreken betekent òf scheppen, òf citeren, en voor zover we de bestaande taal handhaven, worden we gerespecteerd als deeluitmakend van een onmetelijk netwerk waarlangs alle uitingen van de gemeenschappelijke wilskracht stromen. Zoals de blaadjes van een populier, fluisteren en neuriën de klanken van een taal. Al deze stemmen en klanken samen articuleren de in de taal besloten wilskracht van de gemeenschap. Waarom zijn alle denkers op zoek naar een systeem? Als een mens het geheel van een taal zou kunnen spreken, zou dat het meest geloofwaardige systeem zijn, want aan de ene kant zou het de grootste variatie bevatten, en aan de andere kant zou het van de grootste eensgezindheid blijk geven. Spreken betekent in eensgezindheid geloven. Dit blijkt uit het vreemde feit dat elke taal pretendeert volledig te zijn. Of een taal nu achthonderd woorden telt of tachtigduizend, degenen die hem spreken nemen naïevelijk aan dat zij in deze taal alles kunnen uitdrukken wat zij willen.

2 Levende Taal

Er is niettemin een 'maar' bij dit alles. Er zijn vele verschillende talen. Talen staan scherp tegenover elkaar. Het geslacht mag dan een scheidslijn zijn binnen onze soort, de scheiding die de mensheid in talengroepen uiteenscheurt lijkt de scheiding tussen de seksen ver te overtreffen. Zijn er niet honderden talen? Ook al is ieder mens zo gelukkig zich de schatten van zijn moedertaal eigen te maken, het blijft waar dat dit slechts één taal is; is hij daarom niet beroofd van wat hem eigenlijk toekomt?

Het zou een schrale troost zijn te zeggen dat het individueel nooit klaar komt met zijn eigen taal, want al zouden we

dit toegeven voor het individu, dan zou het volk in zijn geheel toch nog te kort gedaan en beroofd zijn; en de volkeren van deze aarde hebben ook inderdaad gerebelleerd tegen dit van elkaar gescheiden zijn.

Twee duizend jaar geleden kwamen de talen in een geheel nieuwe fase t.o.v. elkaar. Sindsdien heeft nooit meer een sprekende groep van het menselijk geslacht zijn bestaan gebaseerd op zijn ene eigen taal. Er werd een nieuwe grondslag geproclameerd: alle talen kunnen in elkaar worden vertaald. Vrijwel alle talen steunen tegenwoordig op de gemeenschappelijke basis van vertalingen van de bijbel. De bijbel heeft bij alle naties de kern van de taalschatten en taalbegrippen geleverd, en rondom deze kern scharen zich alle nieuwe internationale talen. Dat zijn de vaktalen van de wetenschap. De universele bijbel en de universele wetenschap hebben als gist gediend voor de talen van alle volkeren, en deze talen een andere vorm gegeven. Zij kunnen niet langer als aparte individuele eenheden beschouwd worden. Het worden meer en meer variaties, dialecten, afsplitsingen.

Maar aparte groepen kunnen harde en sterke muren tussen elkaar optrekken, en deze gevangenismuren van de taal doen zich telkens en telkens voor, tussen naties zowel als tussen beroepen. Daarom is het van belang hoe we dit verschijnsel kunnen constateren. We kunnen het leven van taal niet verstaan tenzij we weten dat taal kan sterven en ook werkelijk sterft, en ten slotte de geest van wie die taal spreken doodt. Laten we daarom trachten de voorwaarden voor een levende taal vast te stellen.

Wezenlijk van taal is: een ogenblik durend, bewegelijk en vergankelijk te zijn. Daarom vertegenwoordigt een woord slechts zijn volle waarheid onder mensen tussen wie het ontspringt, en op het ogenblik dat het gebeurt. Dit verklaart het gezag van de woorden van Jezus die heden ten dage worden geciteerd bij de doop, de bevestiging, het avondmaal, enz. Jezus had niet de bedoeling iets te zeggen dat verder reikte dan de volledige waarheid van het ogenblik waarop die woorden gesproken werden. Het waren woorden die geboren werden uit wat er gebeurde en om deze reden waren zij gemeend en bewegelijk. Deze bewegelijkheid mag echter niet misverstaan worden. Het betekent niet dat de woorden zuiver toevallig zouden zijn. Het tegendeel is waar: een woord dat echt geboren wordt bij een specifieke gelegenheid verandert die toevallige gebeurtenis in een belangrijk historisch gebeuren. Jezus sprak geen 'gelegenheidswoorden', maar hij sprak die woorden waardoor de gelegenheid ten volle tot leven kwam, en het is door deze levenscheppende eigenschap dat wij ze ons nu nog herinneren. Maar ook: met hoe minder pretentie een woord geheel gewijd is aan juist deze gelegenheid, hoe meer origineel en blijvend dat woord kan blijken te zijn geweest. Vergeleken met de diepe waarheid die op een gegeven moment tussen twee mensen mogelijk is, is alle andere waarheid, al is het een wiskundige stelling, een wet, of een boek, meer afstandelijk en minder oorspronkelijk.

Waarheid kan niet worden ingeblikt en in kisten worden gedistribueerd. Scholen kunnen niet het allerbeste onderwijzen, omdat ze meestal zo ver afstaan van het beste moment om het beste te zeggen. Degene voor wie het woord dat gesproken wordt geacht wordt geldig te zijn, moet met hart en ziel deelnemen

aan de gebeurtenis waarop het woord slaat. Het is wel waar dat later het belangrijke woord meegedeeld kan worden aan hen die niet aanwezig waren. Ik kan bijvoorbeeld iemand erbij roepen en zeggen: 'Luister, hoewel je eigenlijk te laat komt'. Deze nieuwkomer, of laatkomer, aan het eind van de queue, kan amper zien wat er vooraan gebeurt of gebeurd is. Daarom verliezen de woorden die in de queue worden doorgegeven voor hem de betekenis die vooraan duidelijk was.

Hier is het dat taal stijf, klassiek, formeel, abstract, ceremonieel wordt. Het woord blijft duidelijk, maar toch koelt het af tot frase. Maar de leden van de betrokken groep willen dat niet erkennen, en omdat ze dat niet doen wordt splitsing van taal onvermijdelijk. Omdat nu de woorden van de mensen niet gesproken worden omdat ze gemeend zijn, maar omdat ze geacht worden de juiste woorden te zijn, krijgen buitenstaanders er minder belang bij zich bij een groep die zo spreekt aan te sluiten. Wie zou wegblijven van een groep waar altijd de waarheid in zijn meest recente en beweeglijke staat zou worden gesproken? Maar als mensen gedurende een deel van de tijd aan hun woorden vasthouden alleen omdat het nu eenmaal hun woorden zijn, en nergens anders om, dan blijft de buitenstaander in de kou.

In een versteende taal, in het respect voor de formule die gezag claimt hoewel dat er niet uit opwelt zoals bij degene die haar het eerst uitsprak, proeven wij het verval en de impotentie van de werkelijkheid die die woorden oorspronkelijk trachtten uit te drukken. Natuurlijk wil een kind de taal van de volwassenen leren. Bij het leren van een taal zijn we alleen met voorbereiding bezig. Kleuterklasjes en scholen zijn voorportalen waar het spreken van taal een voorbereidend karakter heeft. Op zichzelf steekt daar niets verkeerd in, als de volwassenen de onwerkelijkheid van het klaslokaal en de kinderkamer maar te boven komen en tál gaan gebruiken in plaats van formules. Maar scholen worden tegenwoordig vaak voor het volle leven aangezien. De moderne leer meent dat kindertaal ons de geheimen van de taal onthult en dat creatief schrijven in het klaslokaal onderwezen kan worden. Als dit idee door een samenleving eenmaal wordt aanvaard, is het spreken definitief gedegradeerd tot iets tweederangs, iets kinderachtigs en iets onwerkelijks.

Als taal volledig toegankelijk was voor wie nog pas student zijn, zou de werkelijkheid van de volwassenen slechts een sprakeloze wereld kunnen zijn. Een sprakeloze wereld betekent waanzin voor het individu, chaos in de wereld, en niets anders dan geweld om de orde tussen de mensen te bewaren,⁺ want de mens wil alleen gehoorzamen aan woorden die niet al op school uit het hoofd werden geleerd, of geschreven werden in een geïllustreerd weekblad. Als hij zijn geloof in het

⁺Dit was inderdaad de conclusie van Sorel, de eerste fascist. Op zijn sterfbed, in 1923, riep hij uit: 'We hebben de geldigheid van alle woorden vernietigd. Alleen geweld blijft over.' Uit Duitsland namen we een laatste exemplaar van een vrije jeugdkrant mee. Een van de koppen luidde, in 1933: 'Woorden hebben hun betekenis verloren.'

spreken heeft verloren, kan het gebeuren dat hij niet meer gehoorzaamt aan de dagorder die zijn gezag ontleent aan zijn scheppende kracht, aan de noodzaak van het ogenblik. Dit was overigens wat bedoeld werd in het boek Exodus, waar God tegen Mozes zei: 'Er is geen hemelwereld van de astrologie; je kan niet uit de veertienhonderdeenenzestig jaar van de Egyptische tijdcyclus vernemen wat je moet doen. Mijn naam is: Ik ben hier en nu.' Dit betekende twee dingen. Ten eerste dat de mens antwoord moet geven op wat er gebeurt, nu. Ten tweede dat antwoorden iets anders is dan een blinde reactie, een lukrake zet. Antwoord geven op wat er gebeurt betekent luisteren naar het lijden dat door spreken wordt geheeld. Een werkelijkheid die sprakeloos blijft moet de mens krankzinnig maken.

Maar de gemeenschappelijke wilskracht van een groep probeert heel vaak te lang te overleven. De taal wordt ceremonieel, en in zo'n groep kan niets nieuws echt worden gezegd. Wij kennen allemaal de officiële gelegenheden waar de waarheid niet meer over de lippen kan komen. In onze werkbesprekingen, in onze kerken, in onze parlementaire procedures, schijnen we altijd ver op de werkelijkheid achter te liggen. Wanneer een groep helemaal niet meer in staat is de werkelijkheid met zijn taal te lijf te gaan, dan is die groep dood.

Zelfs dan nog houden veel groepen hun voosheid in stand en gaan door met hun wijze van praten, maar dan zijn ze niet langer een gemeenschap van levende taal. Sparta, de beroemde stad van Griekenland, is hiervan een voorbeeld. Het was in de tijd van de christelijke martelaars en bisschoppen, van Origenes de grote denker van Alexandrië, van Tertullianus met zijn woeste welsprekendheid en van de Romeinse keizer Marcus Aurelius. In het provinciale Sparta werden toen munten geslagen met verouderde Dorische inscripties en de mensen in dit kleine gebied van het Romeinse keizerrijk waren verplicht de taal van achthonderd jaar geleden te gebruiken. Dit vasthouden aan de oude taal weerspiegelde de gemeenschappelijke wil van het volk al lang niet meer. Het was een zuiver uiterlijke ceremonie van aristocratisch vertoon geworden. Deze taal had niets meer te zeggen. Het leven van die tijd was niet in die taal, maar in de sterk vermengde en onzuivere gemeenschappelijke Griekse spreektaal die 'Koine' heette, die niet mooi was maar krachtig, niet verouderd maar 'bij de tijd'.

3 De Wereld van de Geest

Laten we nu eens kijken naar de innerlijke structuur van taal, zoals die blijkt uit het meest eenvoudige zinnetje. Vooraf moeten we herhalen dat taal de tot stem geworden gemeenschappelijke wil is. Daarom mag iemand die spreekt niet beschouwd worden als een groeploos individu, maar moeten we die zien als een stem van de groep zelf. De dwarsligger, de rebel en de tegenspreker, spreken ondanks alles de taal van hun gemeenschap. Als de gemeenschappelijke wil de grondslag vormt van het spreekproces, dan is het bevel: 'Ga!' - 'Spreek!' - 'Kom!' - 'Loop!' - 'Draai je om!', de wortel van het werkwoord. Een bevel vooronderstelt een vrijwillige overeenstemming tussen mond en oor. Mond en oor, opdracht en gehoorzaamheid, zijn als het ware polen die zich binnen een groep vor-

men en die macht krijgen over de organen en de leden van de groep.

Bevelen en gehoorzamen vormen twee polarisatiekernen binnen een krachtveld van vrije wil, of beter gezegd, van vrijwilligheid of spontaniteit. Het gehoorzamen aan iemand openbaart het ware karakter van het menselijk willen, want de noodzaak voor een opdracht ontstaat door een of andere situatie in de buitenwereld. Hij die een bevel geeft handelt onder de druk van een gemeenschappelijke behoefte, van een gemeenschappelijke plicht, of van een gemeenschappelijke dwang of vrees. Maar hij die gehoorzaamt wil alleen maar en is onverschillig t.a.v. de inhoud van het bevel. Daarom vertegenwoordigt hij die dient de zuivere houding van de vrijwilliger, d.w.z. van degene die bereid is iets te doen. Hij is ontspannen, harmonisch, rustig. Iedere dienende persoon, of het een page is aan het hof of een dochter thuis, blijft teer. Zij hebben geen reden om onwillig te zijn. Zij zijn als het ware de belichaming van de vrijwilligheid.

Het is voor een generaal moeilijker zijn vrijheid en zijn evenwicht te bewaren dan voor zijn ondergeschikten. De ondergeschikten moeten de generaal toestaan deel te hebben aan hun innerlijke vrijheid en harmonie, die zij, omdat zij hem in vertrouwen dienen, zo gemakkelijk kunnen bewaren. Zij zouden daarom hun chef in hun gemoedsgesteldheid moeten laten delen. Dan zal zijn bevel ook met het meeste succes bekroond worden. Dat er een zekere harmonie behoort te bestaan tussen mond en oor voordat het bevel gegeven wordt, kan worden getoetst aan de intensiteit of stemverheffing die een effectief van een niet effectief bevel onderscheidt. Er zijn drie wijzen waarop een imperatief uitgesproken kan worden: als we hem kenbaar maken op de manier waarop we gewoonlijk spreken, dan zal de opdracht zich niet genoeg onderscheiden van de rest van de conversatie. Zo'n order zal niet serieus genomen worden. Een heel luide en dringende opdracht kan niet worden misverstaan maar maakt de luisteraar nijdig; de opdracht wordt wel serieus genomen maar roept weerstand op.

De juiste imperatief wordt uitgesproken met een stemverheffing die halverwege tussen deze twee in ligt. Hij wordt als een opdracht verstaan omdat de grondtoon zich laat voelen en hij wordt ook uitgevoerd omdat hij geen weerstand wekt. Een goede officier in het leger zal niet gewoon praten en niet schreeuwen. Omdat mond en oor moeten harmoniëren voordat de order gegeven wordt, kan gezegd worden dat het geheel spreekt tot de leden. De imperatief doet de groep niet splijten, omdat de man die de opdracht geeft niet naar voren komt met wat hij zelf wil: hij geeft stem aan de gemeenschappelijke wil. En hij die gehoorzaamt wordt ook niet geïsoleerd van de rest van de groep: hij doet alleen maar wat de ander onder woorden brengt. De arme man die 'ga' moet zeggen steunt op mijn gaan omdat hij zelf niet kan gaan. Als hij zelf zou kunnen gaan, zou hij zelf de wereld kunnen veranderen. Wanneer hij 'Ga' zegt en ik ga, veranderen we samen de wereld. Opdrachten veranderen de wereld. Vandaar dat de toekomst bereikt wordt via imperatieven en alleen aan imperatieven zal de wereld zich ooit overgeven.

Het maakt een groot verschil voor het gewicht dat een zin krijgt, of we er een innerlijk proces dan wel een situatie in de buitenwereld mee onder woorden brengen. Als ik tegen jou zeg: 'licht de steen op', vormen jouw wil en de mijne een ge-

meenschappelijke wil, die gepolariseerd wordt in mijn mond en in jouw oor. Aan deze gemeenschap wordt een voorwerp toegevoegd dat niet tot de meenschappelijke wil behoort omdat het buiten de eensgezindheid van de groep ligt. Wat niet inbegrepen is in de gemeenschap waarvan we de stemmen zijn, noemen we een voorwerp. Alle voorwerpen staan voor de buitenwereld, die weerstand biedt. Het voorwerp biedt weerstand. De objecten die weerstand bieden, en de volharding van de subjecten die handelen (en spreken) omdat ze met elkander iets willen, vormen twee verschillende werelden. Wanneer we objectief spreken, weten we dat we niet onder elkaar zijn, het wijst er op dat we in de wereld zijn, en weerstanden en moeilijkheden moeten verwachten.

Omdat de moderne mens zo verschrikkelijk 'world-conscious' is (zich zo voortdurend bewust is in de wereld te staan) heeft hij zijn taal beperkt tot de objectieve spreektrant. Wanneer een moeder tegen haar kind praat, of een officier tot zijn manschappen, dan vergeten zij al het gevaar en alle weerstand van de uitwendige wereld. Zij vertrouwen op geestelijke eenheid; de enige verdienste van de commanderende officier is dat hij de geheimen kent van het met nadruk spreken. Als de soldaat het gevoel gegeven wordt dat het zijn officier deze keer ernst is, dan is de overwinning zeker. Binnen een groep is het dus de prestatie van een spreker de juiste nadruk te leggen. Maar het tegengestelde is waar voor de mens in de wereld. Wanneer we de mens tegenover ons niet zien als iemand die in kameraadschappelijkheid met ons verbonden is, maar als iemand met andere belangen, dan wordt hij een ding van de natuur, en dingen van de natuur zijn harde noten, hard en ondoordringbaar. Tegenover een object staat slechts één stijl van spreken voor ons open. We kunnen er de maat, de statistische gegevens, het IQ, het gewicht van bepalen. We kunnen met de neigingen en vooroordelen ervan 'rekening houden' zoals we dat zo veelbetekenend noemen; en nadat we rekening gehouden hebben met alle objectieve eigenschappen en er de tendensen van hebben geobserveerd, kunnen we die interpreteren, taxeren en beïnvloeden, of we kunnen het object kopen, of opdracht geven het te produceren met behulp van wetenschappelijke methoden. Voor de objectieve wereld zijn maat en getal, calculeren en rekenen, verstand en wiskunde, de juiste gebieden om de termen aan te ontlenen om te spreken over de objecten van onze handelingen, om hun weerstand te kunnen breken.

Een andere wijze van spreken dient zich aan wanneer we een verhaal vertellen. Het verhaal verplaatst ons uit het heden naar het voorbije verleden. In de binnenwereld van de meenschappelijke wil en in de objectieve wereld van de weerstand, is de wil om te leven heel duidelijk. Maar het eerste wat we denken bij iets uit het verleden, is dat het dood is. Daarom moet ik, als ik het museum van het verleden in het licht van de historie wil bekijken, of wanneer ik een verhaal vertel of geschiedenis schrijf, daarbij de nadruk leggen op het element van de levende wil. Spreken over het verleden betekent mijzelf en mijn luisteraars ervan overtuigen dat er in het verleden ook al echt geleefd werd, dat het niet gaat om alleen maar dood spul uit een wassenbeeldenmuseum. Alle geschiedenis spreekt vóór alles over grote namen. 'What's in a name?' (Wat zegt een naam?) vroeg Shakespeare. De geschiedenis van

het mensdom bestáát uit namen. Onze objectieve vrienden begrijpen dat niet, omdat zij zich bewegen in een wereld van voorwerpen die geteld en genummerd kunnen worden. Zij reduceren de grote namen van het verleden tot stof en as. En dat noemen ze dan wetenschappelijke geschiedschrijving. Maar de zin van geschiedenis is nu juist te bewijzen dat er vóór de tegenwoordige tijd mensen geleefd hebben die we beslist moeten ontmoeten.

Geschiedenis doet het verleden herleven. In de taal heeft elke zin, die op de historie betrekking heeft, een 'eerste persoon', de met name genoemde verrichter van de daad. Vergelijk bijvoorbeeld deze twee zinnetjes eens: 'Licht de steen op!' en: 'Caesar stak de Rubicon over'. In 'licht de steen op' blijven zowel de persoon tot wie de zin gericht is, als de persoon die de opdracht geeft, in het duister. Uit de nacht van het onbewuste komen twee begrippen naar voren: de handeling van het oplichten, en de zaak waar het om gaat, de steen. De handeling van het oplichten houdt de spreker sterk bezig, maar omdat hij om de een of andere reden niet in staat is de steen zelf op te lichten voelt hij zich genoodzaakt zijn eigen obsessie terzake van de handeling aan iemand anders over te dragen en zonder omwegen op te leggen aan degenen aan wie hij deze opdracht geeft. De imperatief: 'Licht de steen op' is een succes zodra de steen opgelicht wordt.

En nu het zinnetje: 'Caesar stak de Rubicon over'. De hele handeling voltrok zich lang geleden. Daarom kunnen noch de spreker, noch de luisteraar er iets aan toe of af doen. Het is allemaal achter de rug. Niets aan deze daad schijnt van belang te zijn. Daarom zou het verleden dood en oninteressant blijven als niet iemand de Rubicon was overgestoken om wie we wat geven, of we willen of niet. Als Jansen de Rubicon was overgestoken zouden we daar niet in het minst van opkijken. Altijd al, zolang er een Rubicon is, moeten miljoenen muggen, ezels en mensen de Rubicon overgestoken zijn. Wie kan dat wat schelen? Het toneel verandert direct als we kunnen zeggen: 'Caesar deed het'. De naam van de man die het deed verandert het verleden in een deel van ons eigen leven. Alleen al het woord Caesar leeft nog door in de woorden keizer en tsaar. Caesar is ons eigen vlees en bloed. Omdat we met de geest van Caesar leven, wordt het verleden, zoals Shakespeare al wist,[†] tot leven gebracht als we Caesar als bedrijver van een van de feiten van dit verleden kunnen noemen. Feiten zijn objectief en dood. Daden maken de geschiedenis en worden in iedere zin waarmee we er over spreken door de naam van degene die de daad verrichtte weer tot leven gebracht. Daden verschillen van feiten omdat het handelingen zijn van personen van vermaardheid, uit de overlevering.

Zonder de personen uit de overlevering zou geschiedenis blijven bij zinnetjes als 'De Rubicon werd overgestoken', 'Rome viel', 'San Francisco werd na de brand herbouwd'. Dat zou geschiedenis zijn waar geen wil aan te pas kwam. Alle geschiedenis beweegt zich dus tussen het passieve taalgebruik en het noemen van namen. Wanneer we trachten slechts feiten te verzamelen, zouden we met het passieve taalgebruik kunnen volstaan: Constantinopel werd in 1453 veroverd. Maar daar voegen we dan

[†]Een van Shakespeare's toneelstukken heet 'Julius Caesar'.

gauw aan toe: door de Turken. In het zinnetje: 'Constantinopel werd door de Turken veroverd', zijn de Turken degenen die handelen, het eigenlijke onderwerp van de zin. De oude grammatici noemden daarom de uitdrukking 'door de Turken' het regerend onderwerp naar betekenis, ondanks de grammaticale vorm van de zin waarvan 'Constantinopel' het onderwerp is. De Turken zijn degenen die de handeling beheersen. In het Grieks is de uitdrukking hiervoor interessant. Zij zeiden niet dat Constantinopel werd veroverd dóór de Turken; zij zouden zeggen dat het werd veroverd 'onder' de Turken. Op die manier wordt het volkomen duidelijk dat het passieve proces dat over Constantinopel heen ging onder de rubriek 'Turken' valt; onder hun naam werd deze verovering van Constantinopel uitgevoerd.

Er gebeurt iets in het verleden dat als het ware met de stroom van de tijd wordt meegevoerd. Dit is het historische gegeven, maar de naam die het gegeven beheerst, en het tot een gebeurtenis maakt in de menselijke geschiedenis, staat als een boog van overlevering boven de donkere wateren van de tijd. Caesar of de Turken, of Christoffel Columbus, trekken al het licht van de gebeurtenis naar zich toe. Amerika werd in 1492 door Christoffel Columbus ontdekt. Dat Amerika ontdekt werd kan beschrijvend worden geconstateerd, maar dat Columbus het ontdekte maakt er een gebeurtenis van die nóg voor ons van belang is. Omdat dat zo is, komt de ontdekking van Amerika tot leven in de orde van de Ridders van Columbus. Er zou moeilijk een orde van de Ridders van de Ontdekking van Amerika kunnen zijn.

Daarom kunnen we herhalen: What's in a name? Wat zegt een naam? En we kunnen nu antwoorden: wij eigenen ons het verleden toe door de namen van wie de historie maakten en daarmee worden de jaartallen - 1066 en al die andere - gebeurtenissen die het waard zijn ervan te vertellen. Het dove en stomme verleden vormt stof voor onze gesprekken in de vorm van verhalen, telkens wanneer het puur feitelijke zinnetje: 'Amerika werd ontdekt' herleid kan worden tot de echte menselijke prestatie: 'Christoffel Columbus ontdekte Amerika'. Met andere woorden, er moet een naam aan het puur beschrijvende materiaal worden toegevoegd voordat geschiedenis geschiedenis wordt. Ontelbare gebeurtenissen wachten er op verteld te worden omdat ze wachten op de naam van hun bedrijver. Er is nog historisch materiaal genoeg. We weten dat het wiel werd uitgevonden, en het vuur, en het tuig van paarden. Maar dat is allemaal onvolledige geschiedenis. De laatste hand wordt er slechts dan aan gelegd wanneer we het verhaal van Prometheus weer tot leven kunnen roepen; d.w.z. er het verhaal van kunnen maken van de man die het aandurfde, die zijn leven in de waagschaal stelde en dat doende beroemd werd. Zo kunnen we zeggen dat de stijl van de geschiedenis altijd heen en weer gaat tussen het verzamelen van nieuwe feiten en het vertellen van de daden van grote mensen. Adam, Noach, Abraham, vertellen ons iets over geschiedenis. Vuurstenen, kralen, beenderen, vertellen ons iets over de prehistorie.

Het vermelden van feiten en het noemen van namen zijn de resp. passieve en nominatieve taalvormen waarin gesproken wordt als het gaat over het verleden. Je beleeft het verleden door over grote namen te spreken. Als we ons nu wenden tot de wereld van het gevoel in ons, behoeft het ons nauwelijks

te verbazen, dat poëzie, zelfs lyrische poëzie, leeft door punt en contrapunt, door thema en onderdompeling van het thema, door twee thema's die met elkaar wedijveren en elkaar bestrijden in het contrast van de twee klankgolven die deze spanning, en het beven van de ziel, uitdrukken. De zielervaart deze verscheurdheid als goddelijk en tegelijkertijd als hels. We zijn rijk in deze baaierd van gevoelens, en tegelijkertijd voelen we ons gekweld. Daarom is degene die in zijn binnenste deze muzikale ervaring ondergaat, in de diepste zin van het woord naamloos. Door het overweldigende gevoel kan hij zichzelf nog geen naam geven. Omdat hij nog onzeker is van zichzelf weet hij niet of hij tenslotte een held of een lafaard zal worden genoemd. Hij is in een staat die heel letterlijk de prenominaale zou kunnen worden genoemd, de staat waarin we nog wachten op onze echte naam in de geschiedenis en onze objectieve plaats in de wereld van de dingen.

Dit is heel duidelijk als we kijken naar de woorden die in lyrische poëzie het grootste effect hebben. Dat is het geval met persoonlijke voornaamwoorden: je, ik, mijn, ons, wij, gij. Dat zijn de juiste vormen voor het rijk van emoties en gemengde gevoelens. De grammaticale vormen die bij deze persoonlijke voornaamwoorden worden gebruikt zijn de aanvoegende en de wensende wijs, waaruit blijkt dat deze gevoelens zich slechts met innerlijke voorstellingen die nog niet verwezenlijkt zijn, bezighouden. In de zin: 'Opdat je mij niet misverstaat' blijft het hele proces binnen mezelf; het hangt zelfs zó in de lucht, dat waar ik aan denk niet waar mag worden. Dezelfde Engelse taal die de wensende wijs en de aanvoegende wijs bijna volledig heeft afgeschaft, houdt nog vast aan zinnen met 'lest' (opdat niet, zie aangehaald zinnetje), wat een negatieve wens uitdrukt. Eerder negatieve wensen dan positieve te erkennen is een typisch Angelsaksisch aanwensel.

Bij het zingen blijft de kracht van de taal voor het grootste deel binnen zichzelf. Terwijl alle taal een binnenkamer of binnenruimte vooronderstelt waarbinnen hij heen en weer kan golven en de gesprekspartners, of de leden van de groep kan verbinden, dringt het zingen om zo te zeggen tot in het diepste van dit proces door. Elk spreken komt voort uit eenheid. Niemand zou kunnen spreken als hij niet in eenheid geloofde, en in de buitenwereld is er geen eenheid. Als we zingen voelen we ons opgenomen in een geheel, voelen we ons thuis in de wereld. Zingen wil dus zeggen: spreken in de tweede macht. Het is een zuiver bezig zijn met het nú; het laat de relatie van het spreken met de toekomst, het verleden en de buitenwereld, liggen. Het zingen brengt de zanger in vervoering (In het Engels onthult de taal dit met bewonderenswaardige nauwkeurigheid in de verwantschap van de woorden: *The singer is enchanted by the chant*). Betovering, van de zanger zowel als van de bekoorde luisteraar, en tenslotte van de hele wereld die door deze klanken wordt bevangen, drukt de staat van volledige spontaniteit uit. Zingen betekent zich vrijwillig inzetten, zijn vrije wil ten toon spreiden. Men kan niet zingen zonder geestdrift.

Wel, geestdriftig zijn betekent zich vrij voelen. Geestdriftigheid is ervaren vrijheid, vrijwilligheid. Alle discussies van filosofen over de vrije wil en de vrijheid van keuze, bekijken de vraag objectief, als een deel van de buitenwereld.

Maar in de buitenwereld wordt de wil van de mens tegengewerkt door ontelbare objectieve hindernissen. Objectief gezien is het eigen ik van de mens de grootste vijand van zijn vrije wil. Hoe zou het anders kunnen? Zodra we de veruitwendigingsbril op onze neus zetten, laat de wereld ons enkel zijn objecten en opsplitsingen zien. We veruitwendigen alles waarnaar we staren, omdat we het dan van ons los moeten maken.

Daarom zal het objectief bestuderen van de vrije wil altijd de verdeeldheid van die wil aan het licht brengen. Objectief gezien zijn we allemaal verscheurd. Waarom zouden de vijf vingers van mijn hand als een geheel worden gezien? Als we er objectief en anatomisch naar kijken zijn het er vijf. Er komt geen eind aan de onderverdelingen in de buitenwereld. Maar spreek of zing, en miljoenen worden omarmd, zoals in de Negende Symfonie van Beethoven. Wanneer de buitenwereld, of de eerbiedwaardige wereld van de geschiedenis, of de krijgshaf-tige wereld van het levensgevaar, onze taal onderdrukken, ons dwingen deze binnen ons te houden, wanneer we om zo te zeggen in ons binnenste moeten zingen omdat uitwendige hindernissen ons het zwijgen opleggen, dan duikt de taal onder. Het spreken kan misschien belet worden, tegengehouden, verboden, maar het denken, het spreken in ons binnenste, is een vrijheid waaraan niet valt te tornen. Gedachten hoeven geen tol te betalen en zij passeren alle grenzen. Denken gaat met de snelheid van een bliksemflits.

We leerden zingen al kennen als het uiterste geval van vrijwilligheid binnen een tot overeenstemming gebrachte wereld, en daar voegden we nu aan toe dat het denken deze zelfde kwaliteit van onvoorwaardelijke vrijheid laat zien. Hier stoten we op de ivoren toren van de denker. De denkers van alle tijden verklaarden plechtig dat de ondergrondse rivier van het denken een ander gehalte had dan het gesproken woord. Zij zeiden dat woorden natuurlijk wel tot de sociale gemeenschap behoren, maar dat iemands denken zijn eigendom is. Dat was als het ware het product van zijn geest. De reden voor deze onafhankelijkheidsverklaring van de denker ligt in zijn vrijheidsbeleving. Denkt hij soms niet wat hij wil? Maar deze aarts-ketterij van de vorige eeuw, die het denken losmaakt van het spreken, ziet drie feiten over het hoofd:

Ten eerste: Een mens die denkt zonder zich open te stellen voor de waarheid, droomt. Met andere woorden, de waarheid gaat mijn geest en jouw geest te boven. Als we denken, blijven we onderworpen aan de waarheid, en de waarheid is dat deel van ons denken dat geldig blijft wanneer het aan anderen wordt overgedragen. Dat wil zeggen dat ons denken geldig of ongeldig gemaakt wordt door onze gemeenschap. Gekken denken in hun eentje. Gezondheid van geest stoelt op gemeenschappel-ijkheid. Wij concluderen hieruit dat waarheid geen bezit van ons kan zijn, maar dat waarheid aan ons verleend wordt. Als dit zo is, is het misleidend te zeggen dat we denken. Het zou juister zijn te zeggen dat we onszelf openstellen voor de waarheid.

Ten tweede: De wijsheid van alle eeuwen en alle taalkunde van niveau zegt nadrukkelijk dat talen geen middelen zijn waar-mee we de waarheid naar voren brengen nadat die aan het licht gekomen is, maar dat talen middelen zijn om tot dusver onbe-kende waarheid te ontdekken. De relatie tussen denken en spre-

ken is daarom wisselwerking. Als we denken praten we met onszelf. Zo komt het dat iets in een droom diepe wijsheid voor ons kan lijken, maar dat het, als we wakker worden en er op antwoorden, de toets van een echt gesprek moet kunnen doorstaan. We hebben een idee en we overpeinzen het, of we piekeren er over. Bij dit proces huist het spreken en horen van twee mensen in één persoon. Kinderen zeggen naïve dingen omdat ze in eenheid met de wereld leven. Volwassenen bedenken zich nog eens.

Wat betekent dit? Voordat we iets tegen iemand anders zeggen, proberen we er eerst zelf naar te luisteren. We lopen vooruit op de critische rol van de luisteraar. Het idee is de creatieve gebeurtenis, het er over denken is het toestaan van overwegende, weifelende reflectie. Wanneer een denker in staat is zichzelf te overtuigen van de waarheid van een idee, dan is hij de eerste die zich gewonnen geeft. Hij viert de eerste overwinning van zijn overredingskracht binnen zichzelf. Denken is 'dank je wel' zeggen tegen je eigen idee, dat je eigen weerstand en critiek heeft doorstaan. Objectief beschouwd weerstaan we de waarheid zo lang we kunnen, want de waarheid is volstrekt meedogenloos tegenover ons eigenbelang. Het is dan ook niet juist te veronderstellen dat de denker te gemakkelijk door zijn eigen idee in vervoering zal worden gebracht. Iedere denker van formaat is verbaasd over het lage niveau van de critiek die tegen zijn stellingen wordt ingebracht, want hij kent zelf veel meer gevaarlijke tegenwerpingen tegen zijn eigen ideeën; hij moest ze allemaal zelf beantwoorden voordat hij zichzelf overtuigde. Het met zichzelf praten van de denker weerspiegelt het steeds doorgaande gesprek dat als een hartslag klopt bij alle leden van de groep die dezelfde taal spreekt. Doordat bij de denker de spreker en de luisteraar in één geest verenigd zijn, is de geestelijke wereld een soort pendant van de sprekende wereld waarin spreker en luisteraar gescheiden zijn.

Ten derde: Beide voorgaande feiten kwamen aan het licht door een zorgvuldige analyse van de processen van spreken en denken. Het derde punt leidt ons echter verder dan dat wat eigenlijk vanzelf spreekt; het is iets wezenlijk nieuws wat nu over taal gezegd moet worden. De meeste mensen denken dat een woordenboek de woorden van een taal, een filosofisch systeem de gedachten van een mens bevat. Als dit alles was, zouden woorden de wereld van het spreken vormen, en gedachten de wereld van het denken. Het verband tussen die twee werelden zou een groot raadsel blijven. Of misschien niet eens een raadsel, want moderne denkers behandelen ze eenvoudig als twee aparte werelden. De nieuwste boeken over taal filosofie wijzen nooit op het feit dat de schrijvers zelf tot ons spreken in hun boeken. Ze zien blijkbaar geen vicieuze cirkel in het feit dat ze denken, en een systeem opbouwen waarin ze hun gedachten onderbrengen over de woorden waarmee ze ons over hun systeem vertellen. Dit mag dwaas zijn, maar er zit wel lijn in. Als taal wordt beperkt tot het woordenboek, valt inderdaad niet meer uit te leggen waarom wij denken. Denken wordt dan eenvoudig: begiftigd zijn met een onverzadigbare nieuwsgierigheid. Maar waarom we elkaars nieuwsgierigheid zouden moeten respecteren weet ik niet. Als vliegen te nieuwsgierig worden kan je ze beter doodslaan.

4 De Gezonde Mens

Gelukkig kan de relatie tussen denken en spreken op een hoger plan duidelijk gemaakt worden. We weten al dat spreken niet slechts betekent over iets met zoveel woorden te spreken, maar ook tot iemand te spreken in de meest doeltreffende naam. Als ik iemand wil bereiken moet ik hem aanspreken, en ik moet voor hem, en voor het gezag waar ik aanspraak op maak als ik hem een opdracht geef, de juiste naam gebruiken. In naam van de president als opperbevelhebber van de strijdkrachten van de Verenigde Staten, kan mijn sergeant mij honderd keer om de kazerne heen laten marcheren, waarbij hij zelfs het gezag van de president schijnbaar kan ontkennen door te roepen 'voor de duivel, marcheer!' Iedereen die leert spreken komt onder het geheimzinnige gezag van namen. De enorme misvatting van het Victoriaanse denken was dat men mensen zag als individuen, die pas in de tweede plaats een samenleving vormden. Zulke samenlevingen bestaan niet, omdat het eerste wat er met ons gebeurt, is dat we een naam krijgen en er tot ons gesproken wordt in de naam van grote machten.

Ik groeide op in een gezin, met een moeder en een vader. Geen van deze twee was ooit een individu voor mij; zij waren de zuilen die het dak boven mijn hoofd droegen. Het waren de twee personen die de grote macht van het ouderschap belichaamden. Uiteraard was de vader niet de moeder en de moeder niet de vader, maar zij stonden ook niet apart. Zij waren wel de bruggehoofden van de grote brug waar ik onder stond en die voorkwam dat panische angst uit de hemel op mij neer viel. Het was een sociaal bouwwerk, veel steviger dan de George Washingtonbrug, hoewel ze in naam van George Washington om voor mij duistere redenen, gehoorzaamheid en respect eisten. De vrouw die het recht had mij bij mijn naam te noemen was nooit iets anders dan mijn moeder, en ik geloofde dat ik de naam droeg waarmee ze mij aansprak. Een vrouw die mij toevallig tegenkwam zou nooit het gezag kunnen hebben mij te roepen voor mijn ontbijt. Mijn moeder had dat wel.

Er is natuurlijk een punt waarop namen ophouden gezag over mij te hebben; dan rebelleer ik tegen hun dwingelandij. Ik sta mijn moeder niet toe een vrouw voor mij te kiezen, en mijn vader kan niet beslissen over mijn beroep. Ik kan mijn moeders wens het meest volmaakte meisje te trouwen naast mij neerleggen, maar als ik het vermogen wil krijgen in mijn eigen naam te kiezen, kan ik niet alleen maar uit wrok trouwen. Huwelijken op basis van 'dépit d'amour' (ergernis over een gelopen blauwtje) lijken mij afschuwelijk. De positieve handeling van het kiezen doet een beroep op de vrijheid, de liefde, de verantwoordelijkheid, het recht, of de bestemming van de mens, en we moeten door deze positieve namen worden gesterkt. Op den duur kunnen we de tirannie van namen niet ontlopen tenzij we de juiste namen binnenhalen en ze op de juiste plaats zetten. De wereld moet overtuigd worden van onze macht over namen door onze beslissingen te aanvaarden. Dit betekent dat we denken met een doel voor ogen, en dat doel is de juiste namen in de samenleving te introduceren. Denken betekent betere namen invoeren.

We denken omdat we zelf met gezag willen spreken, precies zoals we eerder werden aangesproken. In naam van die kracht, die we door namen hebben leren kennen, willen we ons eigen verhaal vertellen. We willen vrijuit spreken en uitleggen hoe we

bepaalde namen opzij hebben gezet en opzij moesten zetten, en andere namen in hun plaats hebben ingevoerd. Denken is dus de fase waarin oude namen tot nieuwe worden omgemunt, en waarin alle woorden op één na voor het ogenblik louter woorden worden.

Het is slechts in één enkele naam dat de denker in ons afhankelijk blijft van de gemeenschap waaruit hij zich terugtrekt wanneer hij met zichzelf gaat praten. We zullen iets moeten zeggen over deze ene verbindingskabel, waarvan het bestaan aantoonde dat zijn eigen krachtcentrale toch het karakter heeft van een substation van het geheel van de energie-opwekking binnen het mensdom door het spreken.

Maar laten we eerst eens het terrein in ogenschouw nemen dat verworven wordt door wie - in onze dagen - geacht wordt zelf te denken. Wat een verschil met de dagen waarin een slaaf zelfs niet mocht spréken, stom bleef, alleen maar orders in ontvangst had te nemen. Nu weerspiegelt het individu in zichzelf het hele mensdom, met al zijn rangen en standen. Door gebruik te maken van onze vrijheid met onszelf te spreken zijn we de echte koningen van de wereld. Denken verhoudt zich tot spreken als vliegen tot lopen. De voetganger raakt bij elke stap de harde grond, en de grond reageert op elke stap. In de lucht wordt deze voortdurende wisselwerking vermeden. Zo hoeft de denker niet op het antwoord, de bijval, het geduld, de medewerking, van iemand anders te wachten. De aarde, die bij een gesprek vertegenwoordigd wordt door de gesprekspartner, door het gehoor, valt weg als we denken. Wanneer we echt met anderen praten moeten we ook naar hen luisteren. Maar wanneer we denken kan niemand anders dan wijzelf ons tegenspreken, ons de wet voorschrijven of ons verwensen.

De vrijheid van het denken is iets heel bijzonders. Hoeveel vervelende ogenblikken, pijnlijke situaties, onmogelijke mensen, hebben we niet overleefd dankzij ons vermogen en ons recht over het onderwerp te denken wat we willen en onze mond dicht te houden, maar er met onze geest wel helemaal bij te zijn.

Het spreken zet de mens op een troon. Want ieder mens die iets te zeggen heeft verkrijgt daarmee een ambt in de samenleving. En tronen zijn ambtszetels. Het denken geeft de mens een koninkrijk. Is dat koninkrijk een constitutionele staat? Is de vrijheid om te denken de anarchie van het despotisme, of het bestuur van een rechtsstaat?

Wat we al zeiden over de vrijheid van het individu om het spreken en het denken meester te worden moeten we nu aanvullen met het beschouwen van de grondwet ervan: de wet van de vrijheid.

Een vriendin van ons had een werkster, en omdat zij in een eenzaam dal woonde, wist zij dat ze geen andere werkster zou kunnen krijgen als deze bij haar weging. De werkster was oneerlijk. Zij was brutaal. Het ene waardevolle voorwerp na het andere verdween. Op een dag kwam onze vriendin thuis en trof de werkster aan in een japon van haarzelf, terwijl ze een feestje gaf aan haar vrienden. Onze vriendin zei niets.

Het ligt voor de hand dat onze vriendin medeplichtig werd aan de diefstallen die werden begaan. Wetten zijn alleen wetten als zij verstaan worden als orders die jou en mij vertellen wat we moeten doen en wat we moeten zeggen. Een wet zegt niet alleen: Je zult niet doden. Hij zegt ook dat jij en ik

verplicht zijn onze mond open te doen wanneer er een moord wordt gepleegd. We moeten het òf bij de politie aangeven, of we moeten er de misdadiger zelf op aanspreken. Maar we moeten spreken. Het is de tragedie van de moderne politieke wetenschap dat op deze uiterst belangrijke medebedoeling van alle wetten geen nadruk wordt gelegd. De wet schrijft ons niet alleen voor hoe te handelen en hoe ons te gedragen. De wet is machteloos als hij ons niet de waarheid doet spreken. Een gedeelte van de waarheid was, in dit geval, dat de werkster een dievegge was.

Het hielp onze vriendin niet veel dat ze maar steeds niets zei. Het werd steeds erger. Tenslotte durfde ze geen gasten meer te vragen uit angst dat die ook bestolen zouden worden. Na een paar van zulke onaangename klachten verhuisde onze slappe vriendin naar de stad en raakte zij haar huis kwijt. 'Hoe dikwijls', vertelde ze mij, 'heb ik mezelf uitgescholden voor mijn zwakheid in het begin. Ik had bij de allereerste gelegenheid wat moeten zeggen. Ik ben er zeker van dat Alice dat van me verwachtte en dat ze me sindsdien alleen maar verwachtte omdat ik haar geen uitbrander had gegeven. Haar latere vergrijpen waren als het ware een demonstratie van haar minachting, die ik veroorzaakte doordat ik haar tekort deed met haar ongemoeid te laten.'

Hij die måg spreken móet dat soms doen. Hij die op een troon zit moet soms van die troon een toespraak houden. En hij die een koninkrijk bezit, moet als vorst dat koninkrijk regeren. Zoals we het moeten zeggen wanneer een wet wordt overtreden, zo moeten we ook de orde handhaven in onze gedachten. Tegen sommige negatieve gedachten moeten we zeggen: weg jij, verdwijn in de afgrond van het vergeten. We moeten tegen onszelf zeggen: hou je mond. Koningen zijn geen gelukkige mensen omdat ze niet kunnen doen wat ze willen. Zij moeten regeren, en ze krijgen maar al te veel dingen te zien die niet zijn zoals ze behoren te zijn. Wij hebben zegevierend het hele rijk van het denken voor onszelf veroverd. De mens heeft het de laatste tweeduizend jaar aangedurfd vrij te peinzen over vragen waar vroegere generaties niet over durfden te denken: Is dit rechtvaardig?, is die wet juist?, heeft mijn land gelijk?

We zullen nu een voorbeeld geven van deze volledige vrijheid van het denken. Dat voorbeeld is tweeduizend jaar oud. Het is een belangrijke les voor wie op zoek is naar de grondwet van het koninkrijk van de denker. Het laat ons de vrijheid van de denker op zijn toppunt zien. En het wordt nog wijd en zijd toegejuicht door de moderne collega's van wie dit voorbeeld ten tonele voerde.

De Magna Charta[†] van het vrije denken werd geschreven door een aanhanger van Parmenides, de denker die het ongelukkige idee van het 'zijn' introduceerde, een idee dat sindsdien de filosofen is blijven kwellen. Wat bedoelen we als we zeggen dat iets 'is'? Wat betekent 'zijn' of niet zijn? Wel, deze discipel van Parmenides beantwoordde deze valse vraag met het beslissende antwoord:

Er is niets dat 'is'. Zelfs als iets zou 'zijn' zou het voor

[†]De oorkonde die de grondslag der Engelse staatsinrichting bevat; hier figuurlijk bedoeld: De grote oorkonde.

niemand mogelijk zijn het aan iemand anders mede te delen. De redenen daarvoor zijn:

1. de realiteit van de dingen komt niet overeen met onze be-
woordingen.

2. niemand heeft dezelfde gedachten als een ander iemand.[†]
Gorgias, de Griekse nihilist, was misschien de eerste die zei dat niets 'was', dat we niets kunnen zeggen dat waar is en dat geen twee mensen hetzelfde kunnen denken. Maar we hebben allemaal dit nihilisme van hem geërfd. In 1905 schreef William James een essay: 'Hoe is het mogelijk dat twee mensen hetzelfde kunnen denken?' als bijdrage aan dit eeuwige dilemma. Waar vrijheid is, wordt die ook misbruikt. We kunnen niet alle mensen de vrijheid van denken garanderen zonder ruimte te geven aan vrijdenkerij. Als alle mensen vrij mogen denken kunnen ook alle mensen van alles het bestaan ontkennen.

Maar wat is er mis met Gorgias? Waarom is zijn vraag en die van William James een dwaze vraag? Of: waarom kan die vraag niet beantwoord worden?

Hier komt ons wat we leerden op de voorgaande bladzijden goed te pas. We leerden daar dat spreken wil zeggen deelnemen en bijdragen aan de bewegingen van de samenleving. Spreken betekent bevelen of gehoorzamen, luisteren of antwoorden, zingen of peinzen, vertellen of grote namen vereren, zaken ontleden of beoordelen. Denken wil zeggen de slagorde van al deze processen van een hele gemeenschap binnen onszelf. De filosoof is de samenballing van een hele stad, zoals de theoloog gezien kan worden als de hele kerk samengebald in één persoon, die probeert de kerk in al haar aspecten opnieuw te doordenken. Met andere woorden, denken wil zeggen alle rollen van de samenleving spelen in onze verbeelding. Spreken wil zeggen die verschillende rollen in de samenleving zelf spelen.

Door te spreken voegen we dus werkelijke kracht toe aan het leven van de samenleving. Eén ding wordt hiermee duidelijk. Het wil nog niet zeggen dat iemand spreekt als hij praat over van alles en nog wat. De kletskaus spreekt niet in de volle betekenis van het woord, want hij spreekt niet met gezag. De-gene die zegt: Doe dit, of: Ik zal het doen, of: Dit is voor-goed voorbij, zegt deze zinnnetjes alleen voor zover hij ze kracht bijzet met zijn eigen daden. Wat ik zeg wordt meer spreken, naarmate ik meer sta achter wat ik zeg. Hij die iets zegt en het niet meent, is een leugenaar. Hij die iets zegt en laat blijken dat hij het niet meent, is een zwamneus. Beide ty-pen mensen kunnen iets zeggen, maar zij spreken niet. Het wordt spreken wanneer we achter onze woorden staan met onze reputatie, ons leven, onze eer. Een getuige voor de rechtbank spreekt, want als hij niet spreekt pleegt hij meined. Alles beneden de-zie graad van waarachtigheid is eenvoudig niet interessant. Een soldaat die rapporteert: 'fort veroverd' wanneer het niet is veroverd, is een bedrieger.

Beneden het critieke niveau van waar-zijn, en bijgevolg meined, is spreken geen spreken, maar prietpraat, praatjes, geklets. Zolang mannen of vrouwen zeggen wat ze hebben beleefd, gezien, willen zien gebeuren, en waaraan ze kracht willen bij-zetten, spreken zij. Dit weten we, want we hebben ontdekt dat

[†]Gorgias, Over Het Niet Zijn. Vergelijk met Gigon in Hermes, 1936, 212

spreken niet een daad is van abstracte oordelen of generalisaties, maar dat het een antwoord is, een bevel, de neerslag van een bereikte overeenstemming, de uiting van een gevoel, een relaas over wat we tot stand hebben gebracht.

We mogen dan de vrijheid hebben om te spreken, maar hoe kunnen we echt spreken als we niets te zeggen hebben? Onze burens, onze chefs, onze familie, ze kunnen het er allemaal over eens zijn: Laat hem spreken. Echter, spreken in de volle betekenis van het woord is niet hetzelfde als praten over het weer, of over God, of over de wereld. Een mens spreekt wanneer hij iets kan doen dat zijn woord werkzaam maakt. Toen Daniël Webster zijn beroemde toespraak hield, liet hij die uitmonden in het uitbrengen van zijn stem. Zijn toespraak zou zonder het uitbrengen van zijn stem, en zonder het stemmen van de anderen verlakkerij en een farce geweest zijn. Welsprekendheid maakt iemand niet tot een spreker. Iemand kan een spreker zijn, ook als hij niet welsprekend is. Wat nodig is, is een gehoor waarvoor het zin heeft te spreken. En waar en wanneer heeft het zin te spreken? Op een plaats en een tijdstip waarop dat wat ik te zeggen heb op de een of andere manier consequenties zal hebben.

Spreken moet gevolgen hebben. Het moet een plaats hebben in een proces, anders is het geen spreken, maar een 'terzijde'[†]. Op een toneel zijn terzijdes toelaatbaar, want daar hebben zij effect bij het publiek. Wat spreken is blijft duister, of spreken bestaat niet eens, buiten zo een gevolgen hebbend proces, zij het op het gebied van de wetgeving, het stemmen bij verkiezingen, het nemen van proeven, het maken van aantekeningen bij een les. De roddel, de praatjes op de naaikrans, de borrelpraat in de kroeg, zij hebben allemaal gevolgen. In feite kan de werking van een dergelijk ogenschijnlijk doelloos gepraat verschrikkelijk zijn. Een gezin kan een stad uitgejaagd worden door enkele op de juiste plaats en het juiste moment gemaakte terloopse opmerkingen. Spreken is dus op een bepaald punt in een nauwkeurig bepaald levensproces stappen met het uitspreken van een bepaalde zin. De zin waarin iemand ervan beschuldigd wordt de wet te overtreden krijgt eerst dan zijn volle betekenis wanneer hij wordt gesproken in een beoorlijk rechtsproces.

De graad van onze spreekkracht hangt af van ons vermogen met onze woorden een werkelijke bijdrage aan het leven van de gemeenschap te leveren. Dit hangt niet alleen af van de spreker. Er moet ook iemand zijn die naar hem wil luisteren. Onze vriendin, met die oneerlijke werkster, zei het tegen ons. Maar wij waren het verkeerde adres. De zin: 'Zij is een dief' krijgt niet zijn volle betekenis in een informeel gesprek. Die zin krijgt zijn eigenlijke betekenis alleen op het niveau van een formele beschuldiging op het hoofdbureau van politie. Spreken is onvolkomen wanneer het niet gericht wordt aan het juiste adres.

Dit is de reden waarom zoveel mensen echt spreken en pseudo-spreken niet kunnen onderscheiden. Pseudo-spreken is een spreken dat dezelfde woorden gebruikt als echt spreken. Maar het

[†] Woorden van een toneelspeler die niet voor de medespelers maar voor het publiek bestemd zijn.

gebeurt niet op de juiste plaats en op de juiste tijd tegen de juiste persoon. Elke waarheid moet specifiek worden gezegd. Als zij niet op juist dit tijdstip tegen juist deze persoon gezegd wordt, doet zij meestal meer kwaad dan goed of helemaal geen goed. De wereld zit vol met uitspraken die gedaan worden op de verkeerde plaats en op het verkeerde tijdstip. De wereld leeft dank zij de weinige uitspraken gedaan op de juiste tijd en op de juiste plaats.

De maatstaven voor juist en verkeerd, goed en slecht, zijn bij een bepaalde zin niet van logische of wetenschappelijke aard. Het is een kwestie van 'timing'. Een bepaalde zin is juist en waar en goed op een bepaald enig tijdstip. Dit geldt voor elke belangrijke zin. Twee en twee is vier, dat is altijd waar. Maar dat komt omdat het geen belangrijke zin is. Hij spreekt geen levende waarheid uit. Ieder die wel eens een stel vrienden in zijn auto heeft trachten te krijgen weet dat soms zeven gelijk is aan vier. En dat is belangrijk.

Dit geval van zeven in een auto is gelijk vier, is een goed voorbeeld om het verschil tussen die vitale zin en twee en twee is vier te bestuderen. Dat zeven mensen in je auto kunnen is iets wat jezelf zegt, de ingeving van het ogenblik volgend. Je zegt bijvoorbeeld: Alle zeven instappen (hoewel het een karretje is voor vier personen). Wat is het verschil tussen twee en twee is vier, en: Alle zeven in dit karretje voor vier? Het verschil is dat het één een oordeel is, het ander een bevel. Dat wil overigens niet zeggen dat ik mijn vrienden vraag in te stappen zonder te oordelen. Ik heb de situatie opgenomen: Het is tenslotte mijn wagen, van mij kan niet verwacht worden dat ik hem zal ruïneren. Maar ik wil het risico nemen. En nadat ik tot een oordeel ben gekomen zeg ik ondanks alles: Erin, jongens, alle zeven. Zo'n verzoek of opdracht houdt rekening met het oordeel, maar gaat dan verder, of zelfs tegen het oordeel in. Imperatieven gaan niet vooraf aan oordelen en worden niet gegeven zonder oordelen, maar zij zetten het oordeel op zijn plaats.

Imperatieven hechten minder aan de feiten zelf, dan aan de wezenlijke vraag welke waarde aan deze feiten behoort te worden toegekend. In het geval van zeven in een auto slaan we het feit van twee en twee is vier niet erg hoog aan en op de keper beschouwd nemen we de feiten dagelijks niet zo nauw.

Twee en twee is vier is een inleidend, adviserend zinnetje. Toen ik een jongen was nam mijn vader mij mee door een poort waar een bord bij stond 'Geen Doorgang'. Hij zei: 'Mijn zoon, als dit geen doorgang was, zou dat bord hier niet staan.'

Voor iedere waarheid is er slechts één legitieme manier waarop hij in laatste instantie kan worden getoetst. En hoe zwaarder de waarheid weegt, hoe zeldzamer de gelegenheid waarbij dat kan. Of een meisje met je zou willen trouwen kan je alleen te weten komen zo lang je omgang met haar duurt. Noch ervoor, noch erna, zal zij of hij dat ooit te weten komen. Of Duitsland met de Verenigde Staten zou gaan oorlogvoeren werd beslist tussen 7 en 8 december 1941. Of je van het Yellowstone Park houdt kan je niet zeggen voor je er geweest bent. En tien jaar later zal je oordeel over zijn pracht niet veel gewicht meer in de schaal leggen.

Wanneer een professor in de collegezaal aantoonde dat God een zwarte kat is waar in een donkere nacht jacht op wordt gemaakt, dan heeft hij gelijk. In een collegezaal kan de waarheid omtrent

God niet worden gevonden. God is geen object. Daarom kan hij niet te voorschijn gehaald worden. Hij bevindt zich niet in de ruimte, daarom kan hij niet in een kist gestopt worden. Hoe zou hij dan in een collegezaal te voorschijn kunnen komen? Collegezalen en klaslokalen zijn per definitie atheïstisch. Zij zijn een concessie van God aan onze nieuwsgierigheid. Inherent aan 'intellectuele nieuwsgierigheid', waar de universiteit zo veel mee op heeft, is God te loochenen. De regels voor het vrije denken houden in dat we nadruk behoren te leggen op de grenzen ervan. Maar God kan alleen ontmoet worden waar alle grenzen verjaard zijn. Ik kan geen antwoord geven aan een tweedejaars-student die vraagt: Bestaat er een God? Ik kan wel iemand helpen die in alle nederigheid vraagt: Mag iemand zo'n vraag alleen uit nieuwsgierigheid stellen? Deze mens zoekt tastend naar de voorwaarden voor een gezond bestaan, naar de grenzen van zijn koninkrijk van vrij denken.

Atheïsme behoort op de campus van de universiteit tot de aard van de zaak, want universiteiten zijn de plaatsen waar intellectuele nieuwsgierigheid wordt bedreven. In het gunstigste geval kan Plato er over het goddelijke nadenken, en met de eeuwige ideeën bezig zijn. Op de campus spreekt de mens over alles. Daarom houdt God zich daar stil.

In oorlogstijd is het anders. Alleen al het feit dat er oorlog is, betekent een oordeel over de verkeerde manier waarop de mens zijn eigen zaken bestuurd heeft, en dat oordeel is heel duidelijk en welsprekend. In oorlogstijd twijfelt niemand eraan dat er een God is, omdat er dan zo heel weinig is wat we kunnen zeggen. In oorlogstijd verlangen we allemaal naar vrede omdat we in vreedstijd de gelegenheid hebben om iets te zeggen. Met andere woorden: in oorlogstijd verlangen we naar ons aandeel in de goddelijke kracht van het spreken, naar ons aandeel in God en in zijn waarheid.

God is eenvoudig de kracht om de waarheid te spreken, en met zulke eruit voortvloeiende resultaten dat dat wat gezegd wordt ook gebeurt. Ieder die spreekt gelooft in God omdat hij spreekt. Hiervoor is geen geloofsbelijdenis nodig. Geen godsdienst. Noch God, noch de mens hebben de versierselen van de een of andere godsdienst nodig om weet te hebben van elkaar. God weet wie uit zijn naam spreekt en wie dat niet doet. En de mens weet heel goed wanneer hij spreekt in Gods naam en wanneer in die van de duivel.

Soeren Kierkegaard wordt gezien als een godsdienstig genie. Als dat zo is, dan is er reden om te geloven dat hij dat werd door een gebeurtenis in zijn jeugd die een verschrikkelijke indruk maakte. Zijn vader schijnt tijdens een storm op een eenzame heide - hij was schaapsherder - en in tegenwoordigheid van Soeren, God in zijn wanhoop te hebben vervloekt. Dit was een beslissend moment in het leven van de zoon. Hij realiseerde zich toen en daar, dat zijn vader in doodelijke ernst bezig was alles te doen wat hij kon om God te loochenen. Kierkegaard werd een van de weinige mensen die wist wanneer en waar we werkelijk met God in aanraking komen, en wanneer niet. Kierkegaard werd beroemd als de man die onderscheid maakte tussen hooggeleerden op het gebied van de kruisiging, dwz. academisch geschoolde mensen die over God praatten, en mensen die op de een of andere manier aan God leden, òf door te trachten God te vermoorden, òf door zijn wil te doen. De vloek van zijn va-

der werd uitgesproken in een context die consequenties had. En dus was het echt spreken. Dat wist zijn vader waarschijnlijk niet. Maar we moeten niet denken dat dat er veel toe doet. Want spreken is een daad, waarbij het niet van belang is of de spreker weet wat hij doet.

Nu kunnen we een kwestie aanroeren die eerder ter sprake kwam: de vrije denker kan in de loop van zijn leven iedere heilige naam en alle trouw over boord zetten. Hij kan de waarden die hij losliet begraven, zoals de man die zijn ouders verlaat om trouw te blijven aan de vrouw van zijn keuze. Maar kiezen moet hij. De denker die oude namen opzij schuift omdat ze voor hem vergaan zijn, moet kiezen. Denken is een zaak van dispensatie verlenen. We kunnen zeggen: de idealen uit mijn jeugd waren kinderlijk. We kunnen zeggen: vaderlandsliefde is niet genoeg. We kunnen zeggen: we zijn bedrogen. Maar als we dat zeggen, dan zeggen we daarmee ook dat wij zelf niet kinderlijk willen zijn, willen wat wèl voldoet en niemand willen bedriegen.

De gewichtig doende Meneer Gorgias in ons allemaal, die op een gegeven dag achterover in zijn stoel zit - en dat ogenblik komt voor de meeste mensen - en zegt dat niets bestaat, niemand iets weet, en niemand tot iemand anders kan spreken, komt altijd pas op het toneel lang nadat hij iets werkelijk heel goed gehoord en begrepen heeft. Het dwaze van Meneer Gorgias is dat hijzelf de argumenten van alle andere mensen heel goed begrepen heeft, dat hijzelf heel goed weet wat bestaat en wat niet bestaat, dat hijzelf waterpokken en mazelen heeft gehad, naar school is gestuurd, geleerd heeft hoe te spreken, hoe te schrijven en te lezen. De arme man heeft dus precies die waarheden ervaren, die hij nu zo prachtig weerlegt.

Filosofie en denken zijn net zo goed experimentele wetenschappen als natuurkunde. Het afdoend bewijs hiervoor is dat de Gorgiassen voor zichzelf zelfs naam kunnen maken met de stelling dat we onszelf niet verstaanbaar kunnen maken. Elk leerboek over Griekse filosofie noemt zijn naam en zijn leer, tot op de huidige dag. Het nihilisme droeg zijn naam totdat Nietzsche en de Nazi's het nihilisme een flinke stap verder brachten, daarom ziet het er somber uit voor de nihilist. Voor ons is Gorgias een nihilist. De wereld is zo werkelijk, ons bestaan omvat zo veel, dat zelfs de afgrond die door zijn ontkenning wordt geopend, een plaats vindt in onze positieve schepping. Het 'neen' van Gorgias doet denken aan de typische vrijgezel, die aan de vooravond van zijn verloving het huwelijk voor eeuwig afzweert. Het geeft een kick.

Ons Ja is alomvattend, onze Neens zijn specifiek. Ons Ja is één, onze Neens zijn vele. Het ene Ja doordringt alles, en zelfs de dingen waar we negatief tegenover staan, worden toch meer gesteund door ons Ja, dan vernietigd door onze Neens. Ja en Neen lopen niet parallel en zijn niet gelijkwaardig, alle officiële logica ten spijt.

Het Ja weegt het zwaarst, zelfs in de mond van de Nihilist met zijn ontelbare Neens. Arme Neens, ze moeten afzonderlijk aan iedere specifieke ontkenning worden gehecht. Het is net zoiets als te zeggen dat een bepaalde ster niet bestaat, en nog een niet, en nog een, en zo verder tot een miljoen sterren. De melkweg telt zoveel sterren dat wie het bestaan van honderdmiljoen afzonderlijke en specifieke sterren ontkent,

nog altijd het bestaan van de melkweg zelf niet heeft weerlegd.

Onze Neens beginnen onderaan, en bij het atoom. Ons Ja begint met het geheel.

Voordat Meneer Gorgias en professor William James artikelen kunnen schrijven over hoe we elkaar kunnen verstaan, of dat we elkaar niet verstaan, zijn we het er allemaal al over eens dat we met elkaar kunnen spreken en dat we elkaar verstaan. Het één zijn van de geest voor alle mensen, is voorwaarde voor alle twijfel, alle vervloekingen, alle loocheningen en ontkenningen. De enige naam die het denken en spreken niet kunnen afdanken of ontkennen, omdat die zelf een rol speelt in de kracht; in het licht en in de naam van deze naam, is de geest. Ieder die de vrijheid om te spreken en de vrijheid om te denken heeft, geniet van deze twee vrijheden in de naam van de Ene geest voor alle mensen. Lang voordat ik zelf kan verstaan, weet ik dat mensen verstaan. Voordat ik weet, heb ik toegegeven en ben ik gebonden aan het feit, dat het de mens gegeven is beter te weten dan ik nu zelf weet. Ik geloof in de kracht, de waarheid, het licht van het spreken en denken wanneer alles mistig voor mij is. Ja, hoe meer ik in het duister rondtast, hoe zekerder ik weet dat ik in het duister ben, wat een andere manier is om te zeggen: ik weet dat er licht is.

5 Ja

Het ene woord dat aan alle gewichtige Neens van mijn verstand voorafgaat, is één nadrukkelijk Ja. Dit Ja kan geen filosoof opzij zetten of uit zijn woordenboek schrappen. Het hele bombastische artikel van Gorgias bewijst dat hij geloofde in het Ja van de geest. Hij was er zeker van dat ze hem zouden verstaan en bewonderen, en het met hem eens zouden zijn, de mensen voor wie hij zijn briljante stelling schreef.

Een ieder die spreekt gelooft in de eenheid van de mensheid. Hij gelooft tevens dat die eenheid van de mensheid niet voortkomt uit fysieke, of politieke, of economische, of raciale oorzaken, maar uit ons geloof in het spreken.

Wie Neen zegt bevestigt met ditzelfde woord zijn Ja tegen het Eén zijn van de geest. We geloven allemaal in de Heilige Geest en hoe verwarder onze eigen geest op een bepaald moment is, hoe vuriger we geloven in de eenheid boven en rondom deze toevallige kijk van ons op de wereld. Een maximale vrijheid van het individu heeft een maximale behoefte aan gemeenschap met de geest tot gevolg. Als alle mensen door één waarheid verbonden zijn, dan heeft mijn waarheid zin. Anders niet. Als dat niet het geval is, maakt mijn vrijheid mij krankzinnig.

Het is helemaal niet belangrijk of een mens weet of hij in God gelooft of niet. Het vermogen om te spreken is God, want dat maakt me één met alle mensen, en maakt ons tot rechters over de hele wereld. Achter iedere soldaat, achter iedere rebel, achter iedere rechter, achter iedere werker is God de ene en eeuwige naam die torent boven het kerkhof van louter woorden, boven onze klaslokalen met hun definities, onze studeerkamers met hun bespiegelingen, als de kracht die ons dwingt te spreken, stil te zijn, na te denken. We zullen ons recht om te spreken en te denken onherroepelijk misbruiken tenzij we ons buigen voor deze kracht, want òf we proberen er een goed gebruik van te maken en vertellen de waarheid, denken de

waarheid, luisteren naar de waarheid, of onze tong zal verdrogen in onze mond en onze oren zullen niets horen dan kreten van achterdocht, haat en wanhoop. Dan zal ons nageslacht ons vervloeken als de vernietiger van vrede, van kracht, van vertrouwen, van orde, al die dingen die alleen de Waarheid tot stand kan brengen.

De vrijheid om te spreken en de noodzaak om te spreken zijn een en hetzelfde ding. Het geloof in God en het recht om te spreken zijn niet twee verschillende zaken. God is geen godsdienstige zaak. Spreken is geen politieke zaak. Denken is geen wetenschappelijke zaak. Godsdienst, politiek, wetenschap zijn allemaal hulpmiddelen, gereedschap, afdelingen. Nòch de echte God, nòch de echte mens bekommert zich om deze onderscheidingen. De mens die spreekt, spreekt slechts omdat God van hem verlangt dat hij de waarheid spreekt. De mens die luistert, luistert omdat hij ernaar verlangt de waarheid te kennen. En de waarheid bepaalt mijn plaats in de tijd en de ruimte, tussen mijn seksgenoten, bepaalt mijn achtergrond, mijn rang, mijn leeftijd, en verleent mij de gaven van een menselijk voorkomen.

Alle mensen vormen samen één Mens, met één gezamenlijk bewustzijn. Gorgias, de loochenaar, is natuurlijk een deel van ons bewustzijn. Hij leeft in ons allemaal. Elk spreken is een gesprek binnen de mensheid. Elk spreken gaat er van uit dat we allen één zijn. Het woord 'individu' is een vreemde term. Letterlijk betekent het iets wat niet verder gedeeld kan worden, iets wat ondeelbaar is. Door het feit dat ons het Woord gegeven is, zijn we met elkaar Eén Individu geworden. We bespraken eerst het recht van het individu om te spreken en te denken. Al doende ontdekten we dat er slechts één ondeelbaar individu bestaat, omdat we allen de Eenheid erkennen voordat we onze lippen openen. Door te spreken maakt het individu zichzelf tot cel van dat ene reusachtige politieke spraaklichaam. Open je mond, en je hebt opgehouden jezelf te zijn. Je bent lidmaat geworden, je bekleedt een ambt, en je regeert een van de koninkrijken van de wereld. En zo min als Griekenland of Nederland 'soeverein' kan zijn, maar verplicht is zichzelf te besturen en dat goed te doen, zo is het ook alleen mogelijk je voorrecht van te mogen denken te behouden door je gedachten te besturen.

De naam waarin we het recht hebben tot anderen te spreken, over anderen te spreken, en door anderen te worden aangesproken, moet onwankelbaar zijn, of we worden duivels. En degene die denkt dat hij alle namen kan vernietigen of afschaffen, zelfs de naam van de waarheid, de enige naam waarin hij recht heeft sommige namen af te schaffen, is een duivel.

God kan niet aangetoond worden en behoeft niet aangetoond te worden. Maar de duivel kan aangetoond worden. Ik ben heel goed in staat om te zien dat de loochenaars van de ene en enige eeuwige naam, het leven voor ons allemaal tot een hel maken. De leugenaar die een feit verkondigt waarvan hij weet dat het niet waar is, de schijnheilige die een gevoel voorwendt dat niet bij hem leeft, een commandant die me vraagt iets te doen wat hij niet zelf wil doen, een wetenschapsman die ons allemaal in kaart brengt behalve zichzelf, zij allen loochenen ons gemeenschappelijk domein van de taal, waarbinnen het mijn recht is vrij te spreken en te denken. Zij devalueren mijn

schat. Deze duivels maken dus mijn streven naar geluk onmogelijk. Want mijn geluk hangt af van het bestaan van een universum van spreken en denken, waaraan ik kan bijdragen en waarin ik kan delen. Wat helpt het mij dat het mij vrij staat om te zwemmen, als al het water waarin ik zou kunnen zwemmen opdroogt? En dat is wat de vier soorten leugenaars doen: de oceaan laten opdrogen waarin ik mij vrij voel om te zwemmen.

In deze oceaan, in dit geheel, in dit ene individu van de Geest, vertegenwoordigt de ene mens evenveel als de ander de gaafheid dan wel onvolkomenheid van alle andere cellen. Iedereen kan in principe alles zeggen wat gezegd kan worden.

Als we deze stelling serieus nemen, dan is het mogelijk de houding van het individu tegenover het spreken te relateren aan de structuur van het geheel van spreken, literatuur, wetenschap, kunst en poëzie. Want dan moet in ieder afzonderlijk menselijk wezen het in potentie aanwezige orgaan voor wetgeving, voor poëzie, voor literatuur, voor wetenschap, op de een of andere manier en tot op zekere hoogte, te voorschijn komen.

We gaan daarom nu door met het hechten van bepaalde grammaticale termen aan deze grondhoudingen van ons allemaal, de houdingen waarmee we de verschillende kwartieren van het spreken 'bemannen', de houdingen die onze relatie tot een gebeurtenis laten zien, of die nu voor of achter ons, buiten of binnen ons ligt. Iedereen kan zeggen: Europa zal een grote beschaving zijn. Dan laat hij die beschaving opstaan uit de doden. Iedereen kan zeggen: Amerikanen zijn praktische mensen. Dan kijkt hij van buiten af. Iedereen kan zeggen: Ik ga in dienst. Dan wordt hij een deel van zijn volk.

Het is geweldig dat we in één alinea het vermogen van een mens op het spoor kwamen om een heel continent dood te verklaren of tot leven te roepen, zijn vermogen om van buiten af naar de machtige Amerikaanse republiek te kijken, maar ook om er van binnen uit aan deel te nemen. Waar ligt deze toverkracht van spreken en van denken in ons organisme verankerd?

6 Enige Grammaticale Sleutelwoorden

Het individu, met zijn vermogen om te zeggen:

Dit is geweest

Dit zal zijn

Ik zie dit. Dit bestaat.

Ik hoor erbij. Laat me één van jullie zijn

begeeft zich in vier grammaticale spreekwijzen. We zullen zijn vermogen om te zeggen: Dit bestaat, zijn objectivus (objectieve spreekwijze) noemen, en zijn recht om ergens zijn lidmaatschap van op te eisen, zijn subjectivus (subjectieve spreekwijze). Deze twee termen hebben een oude traditie en iedereen kent de onderscheiding tussen objectief en subjectief, hoewel die hem misschien niet altijd even helder voor de geest staat. Maar wat moeten we met het oordeel: Europa is een grote beschaving geweest, en: we zijn door een hel gegaan. Dit historische relaas zullen we de trajectivus (trajectieve spreekwijze) noemen, omdat we met deze verklaringen over een tijdsstroom worden gevoerd. Het is nu niet moeilijk meer de juiste benaming te vin-

den voor zinnen van het soort: Er zij licht. Kom, heb mij lief. Het is de 'prejectivus' (prejectieve spreekwijze); het prejectief werpt ons in een nieuwe niet eerder voorgekomen situatie.

De prejectivus komt overeen met de dramatische manier van spreken
 de subjectivus komt overeen met de lyrische manier van spreken
 de trajectivus komt overeen met de epische manier van spreken
 de objectivus komt overeen met de logische manier van spreken

Tot zover bouwden we onze nomenclatuur (ons systeem van benamingen) op, uitgaande van een echte individuele spreker. Iedereen herkent deze wijzen van spreken bij zichzelf. Nu zullen we alle taalverschijnselen aan het licht van dit inzicht toetsen. Het hele geestelijke leven van een natie moet een evenwicht weerspiegelen van de volgende krachten:

opdracht	prejectief
liederen	subjectief
geschiedenis	trajectief
berekening	objectief

En inderdaad: de subjonctief of conjunctief (aanvoegende wijs) van de grammatica wordt in het leven van een grote natie weerspiegeld door muziek, door poëzie, en door de andere kunstvormen. De vergelijkingen van onze mathematische berekeningen worden gebruikt in alle wetenschappen en in de techniek. De trajectief die ons verbindt met het levende verleden, leeft in ons door de tradities. De prejectief wordt vertegenwoordigd door profetie, ethiek, en door doelgerichte activiteiten.

De vier grote beroepen:

rechtsgeleerden	(trajectief)
predikers	(prejectief)
kunstenaars	(subjectief)
wetenschapsmensen	(objectief)

zijn niet anders dan ver ontwikkelde vormen van menselijke grammatica. Elke samenleving kent ze, afgezien van hoe ze genoemd worden. Zij zijn een vast gegeven omdat onze verhoudingen tot de tijd en de ruimte een vast gegeven zijn. Voortdurend en overal beslissen wij wat verleden en wat toekomst is, wat een deel van ons is en wat tegenover ons staat.

Het hele geestelijke leven van een natie - literatuur, wetgeving, politiek, wetenschappen, liederen en het alledaagse spreken - staat voortdurend bloot aan een grammaticale analyse van zijn gezondheid.

1. Gebiedende taal (Imperatief)	Politiek
2. Taal uit het hart	Literatuur
3. Vastleggende taal	Ceremonieën, geschiedenis, gewoonten, feestdagen
4. Ontledende taal	Wetenschappen, statistiek, toegepaste wetenschappen

De vier typen van zinnen waarin ons kennen van de werkelijkheid tot uiting komt: gezang, bevel, berekening, verhaal, zou-

den we de macroscopische verschijningsvormen kunnen noemen omdat ze allemaal dagelijks in het leven van elk individu voorkomen; zij worden vergroot als door een telescoop wanneer we denken aan de literatuur van de hele wereld, de hele maatschappelijke wereld van opdrachten die gegeven worden en waaraan gehoorzaamd wordt, het hele universum van wetenschappelijke feiten, en het hele firmament van riten en tradities. Aan de andere kant worden ze microscopisch klein in de deeltjes van een enkel zinnetje. Wanneer iemand een Latijns zinnetje grammaticaal ontleeft, dan onderzoekt hij een nietige celstructuur. Maar het is één en hetzelfde leven van de geest dat we, in zijn verschillende gestalten voor ons hebben in:

1. werkwoorden	geboden	politiek
2. bijvoeglijke naam-
woorden	gemoedsuitingen	literatuur en kunst
3. zelfstandige naam-
woorden	verhalen	overlevering
4. getallen	constateringen	wetenschap

Onder nummer één wordt de mens naar voren geworpen onder het geweld van: Schep een precedent, doe het! Word een bewerker van iets dat er nog niet is tenzij door jou. Onder nummer drie is deze bewerker verdwenen achter de handeling, de doener achter de daad die nu overgedragen wordt en vastgelegd voor het nageslacht. Nummer twee beschrijft onze toestand tijdens het doen, de gemengde gevoelens, de lyriek van de situatie tussen het aanvaarden van de opdracht en het uitgevoerd hebben van de handeling. En nummer vier ordent wat het nodig maakte, wat ertoe bewoog en wat er over werd vastgelegd, door het gebeurde te ontleden. Zo hebben de houdingen van het individu bij het spreken, ons een universele terminologie verschaft voor alle processen van de geest. De cyclus van:

prejectief
subjectief
trajectief
objectief

is van toepassing op de grootste en de kleinste en op alle verschijningsvormen van het menselijk spreken en denken.

B I O G R A F I E

Eugen Rosenstock-Huessy werd in 1888 in Berlijn geboren als zoon van een Joods bankier. Na te zijn gepromoveerd in de rechten aan de Universiteit van Berlijn, doceerde hij van 1912 tot 1914 rechten aan de Universiteit van Leipzig. In de eerste wereldoorlog was hij officier aan het front bij Verdun.

Gedurende de oorlog voerden hij en zijn vriend Franz Rosenzweig een uitvoerige correspondentie over Jodendom en Christendom. Rosenstock-Huessy, die als jonge man christen geworden was, bracht zijn vriend Rosenzweig er bijna toe hetzelfde te doen. Hun brieven, die voor het eerst in de twintiger jaren gepubliceerd werden, werden op grote schaal becommentarieerd als een monumentale eigentijdse confrontatie tussen christen en jood.

Na zijn huwelijk met Margrit Huessy in 1914 voegde hij - naar Zwitsers gebruik - de meisjesnaam van zijn vrouw aan de zijne toe. Na de oorlog ging hij niet weer naar de Universiteit; in plaats daarvan trad hij in dienst bij Daimler-Benz, bij de automobielfabriek van deze firma in Stuttgart. Van 1919-1921 was hij daar redacteur van het door hem opgerichte fabrieksblad, het eerste fabrieksblad in Duitsland. In 1921 stichtte hij in Frankfurt de 'Akademie der Arbeit', pionierswerk op het gebied van onderwijs aan volwassenen. Tot 1922 was hij leider van dit project. Later, in 1929, werd hij tot voorzitter gekozen van de 'World Association for Adult Education' (Wereldgenootschap voor Onderwijs aan Volwassenen).

In 1923 keerde hij terug naar het universitaire leven en werd docent in de rechten aan de Universiteit van Breslau. In 1924 publiceerde hij 'Angewandte Seelenkunde' (Toegepaste Zielkunde), zijn eerste formulering van een voor de maatschappijwetenschappen voorgestelde onderzoeksmethode, een methode gebaseerd op de taal. In 1925 volgde hiervan een doorwrochte formulering in een boek dat 'Soziologie' heet. Toen zijn Rooms-Katholieke vriend Joseph Wittig geëxcommuniceerd werd, schreef hij met hem een boek over kerkgeschiedenis: 'Das Alter der Kirche' (Het Tijdperk van de Kerk), dat in 1928 gepubliceerd werd.

In Breslau organiseerde hij van 1928-1930 vrijwilligerswerkkampen die arbeiders, boeren en studenten voor werk op het land samenbrachten. Deze kampen, en zijn latere overeenkomstige activiteiten in de Verenigde Staten, worden wel als de voorlopers van het Amerikaanse 'Peace Corps' (Vredescorps, vergelijkbaar met de naar dit voorbeeld opgerichte Stichting Nederlandse Vrijwilligers in Nederland) genoemd.

In 1931 publiceerde hij zijn grote historische werk 'Die Europäischen Revolutionen (De Europese Revoluties)', een boek dat zijn reputatie in Europa vestigde. Een volledig herschreven versie van dit boek werd in 1938 in de Verenigde Staten

gepubliceerd onder de titel van 'Out of Revolution' (Ontstaan uit Revoluties).

Kort nadat Hitler in 1933 aan de macht kwam verliet Rosenstock-Huessy vrijwillig zijn vaderland en ging hij naar de Verenigde Staten. Na twee jaar les gegeven te hebben aan Harvard University, kreeg hij een aanstelling bij het Dartmouth College, waar hij als hoogleraar in de sociale filosofie les gaf tot hij zich in 1957 terugtrok.

Met steun van President Franklin Roosevelt organiseerde hij in 1940 een experimenteel kamp voor het Civilian Conservation Corps (een werkverschaffingsorganisatie). Het kamp William James in Tunbridge werd opgericht om leiders te vormen voor een experimenteel werkverschaffingsproject waarin, naast jeugdige werklozen, vrijwilligers van allerlei andere categorieën opgenomen zouden worden. Deze opzet beoogde een ontwikkeling van het beleid van het eerdergenoemde CCC in deze richting.

In de periode van 1940 tot 1960 ging Rosenstock-Huessy door met schrijven. Hij publiceerde in 1945 'The Christian Future' (De Toekomst van het Christendom) en in 1956-1958 een sterk uitgebreide editie van 'Soziologie', in twee delen. Het tweede deel behandelt de geschiedenis van de mensheid in het licht van de nieuwe methode, welke methode onderwerp is van Deel I. In 1963 publiceerde hij een groot werk over de spraak, de relatie tussen de taal en zijn methode: 'Die Sprache des Menschengeschlechts' (De Spraak van het Mensdom).

In de jaren vijftig hield hij voordrachten aan de universiteiten van Göttingen, Berlijn en Münster. In de jaren zestig deed hij hetzelfde in de Verenigde Staten aan de Columbia en California Universiteit. Hij leefde in de Verenigde Staten in Norwich, Vermont, waar hij in 1937 ging wonen en op 24 februari 1973 overleed.

B I B L I O G R A F I E

I Nog verkrijgbare boeken van Eugen Rosenstock-Huessy

In het Nederlands:

De Onbetaalbare Mens. Oorspronkelijke titel: Der Unbezahlba-Mensch, vertaald door H.J. de Koster, met een inleiding van Prof. Dr. P. Smits. Lemniscaat, 1966, 195 p., ingenaaid.

(Niet meer verkrijgbaar in de boekhandel, nog enkele exemplaren bij Argo Books, Heemskerk, zie verder)

Op weg naar de Planeet, door Ko Vos. Particuliere uitgave, 1975, 100 p., ingenaaid (nog enkele exemplaren verkrijgbaar bij de schrijfster, Schuhmannlaan 32, Rotterdam).

Spraak en Werkelijkheid. Oorspronkelijke titel: Speech and Reality, vertaald door Elias Voet. Uitgegeven door en verkrijgbaar bij de Vereniging Rosenstock-Huessy-Huis, Haarlem.

In het Engels: (Deze boeken kunnen besteld worden bij de vertegenwoordiger van Argo Books in Nederland: M. van Vliet, Pijperstraat 20, Heemskerk)

The Christian Future. Harper, 1966, 248 p., ingenaaid.

I Am an Impure Thinker. Argo, 1969, 200 p., ingenaaid en gebonden.

Judaism despite Christianity (Briefwisseling met Franz Rosenzweig). University of Alabama Press, 1969, 198 p., gebonden.

The Multiformity of Man. Beachhead, 1948, 70 p., ingenaaid.

Out of Revolution. Argo, 1969, 795 p., ingenaaid.

Speech and Reality. Argo, 1969, 200 p., ingenaaid en gebonden.

Planetary Service. Argo, 1978, 144 p., ingenaaid en gebonden.

Camp William James, door Jack Preiss. Argo, 1978, 272 p., geïllustreerd, ingenaaid en gebonden.

Magna Carta Latina, door Eugen Rosenstock-Huessy en Ford Battles. The Pickwick Press, 296 p., ingenaaid.

In het Duits:

Des Christen Zukunft. Siebenstern, 1965, 350 p., ingenaaid.

Dienst auf dem Planeten. Kohlhammer, 1965, 176 p., ingenaaid.

Die Europäischen Revolutionen und der Charakter der Nationen.

Kohlhammer, 1961, 584 p., gebonden.

Frankreich-Deutschland. Vogt, 1957, 108 p., gebonden.

Das Geheimnis der Universität. Kohlhammer, 1958, 320 p., ingenaaid.

Ja und Nein. Lambert Schneider, 1968, 180 p., ingenaaid.

Königshaus und Stämme. Scientia, 1965, 418 p., gebonden.

Die Sprache des Menschengeschlechts, Eerste deel. Lambert Schneider, 1963, 810 p., gebonden.

Die Sprache des Menschengeschlechts, Tweede deel. Lambert Schneider, 1964, 903 p., gebonden.

Soziologie, Eerste deel; Die Übermacht der Räume. Kohlhammer, 1956, 336 p., gebonden.
 Soziologie, Tweede deel; Die Vollzahl der Zeiten. Kohlhammer, 1958, 774 p., gebonden.
 Die Umwandlung. Lambert Schneider, 1968, 140 p., ingenaaid.
 Der Unbezahlbare Mensch. Herder, 1964, 173 p., ingenaaid.
 Zurück in das Wagnis der Sprache. Vogt, 1957, 82 p., gebonden.

Opmerking: Naast bovenstaande boeken zijn een aantal kleinere geschriften en op bandjes vastgelegde toespraken van Eugen Rosenstock-Huessy verkrijgbaar. Een catalogus van boeken en bandjes kan op verzoek worden toegezonden.

II Niet meer leverbare boeken

(De volgende lijst is een beknopte bibliografie. Een volledige bibliografie is opgenomen in 'Das Geheimnis der Universität', vermeld onder I)

Das Alter der Kirche. (Geschreven met Joseph Wittig.) Berlin: Lambert Schneider, 1927-28, drie delen, 1250 p.
 Das Arbeitslager. Jena: E. Diedrichs, 1931, 159 p.
 Der Atem des Geistes. Frankfurt: Verlag der Frankfurter Hefte, 1951, 294 p.
 Heilkraft und Wahrheit. Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk, 1952, 215 p.
 Die Hochzeit des Krieges und der Revolution. Würzburg: Patmos, 1920, 306 p.
 Im Kampf um die Erwachsenenbildung. Leipzig: Quelle & Meyer, 1926, 240 p.
 Industrierecht. Berlin: H. Sack, 1926, 183 p.
 Werkstatttaussiedlung. Berlin: J. Springer, 1922, 286 p.

SPRAAK EN WERKELIJKHEID

Leonardo da Vinci staat aan het begin van het tweede millenium; de 1000 jaar, waarin natuurwetenschap en techniek zich ontplooiden om de uiterlijke wereld tot één planeet te maken. 'Dozijnen van kunsten en wetenschappen ontvouwt Leonardo uit zich,' schrijft Rosenstock in een niet ondertekend artikel, 'maar hij is incognito gebleven tijdens zijn leven en lang daarna.'

Eugen Rosenstock verstaat zichzelf als staande op de drempel van het derde millenium; de komende 1000 jaar, waarin wij het samenleven op de éne planeet aarde zullen moeten leren. Hij ontvouwt uit zich de dozijnen humaniora, die zich als tussenschakels voor deze samenleving zullen moeten gedragen en verstaan. Eugen Rosenstock is voor deze boodschap willig incognito onder ons aanwezig geweest.

Want het incognito is het geestesmerk van hem, die onze geschiedenis stempelt, de aeonenvereniger Jezus van Nazareth, in wie God verhuld de antieken verenigde en ze van hun veelgodendom bevrijdde.

Deze universele geschiedenis is door Eugen Rosenstock beluisterd en opgetekend in: Soziologie I & II, Das Alter der Kirche en Die Europäische Revolutionen und der Charakter der Nationen. Het Novum Organon van de nieuwe leer, die zich uit zijn levenswerk heeft uitgekristalliseerd, is de Spraakleer, die ons de tijden leert articuleren. Deze heeft hij ons nagelaten als methode om te overleven en om deel te nemen aan de éénwording van het mensengeslacht. Van meet aan is de taal zijn inspiratiebron geweest. Al heel jong heeft hij de maatschappij uit de spraak willen ontraadselen. Getuigen van de aanvang van deze nieuwe leer zijn de dissertatie Ostfalens Rechtsliteratur (1912): 'Die Sprache ist weiser als der, der sie spricht' en het grote professorenboek Königshaus und Stämme (1914) met het motto: 'Wie das Wort so wichtig dort war, weil es ein gesprochenes Wort war.' Aan het eind van zijn strijdend leven is dit Novum Organon met veel moeite en pijn verschenen in Die Sprache des Menschengeschlechts I & II (1963 & 1964). Een proeve daaruit met enkele andere artikelen ligt in 'Spraak en Werkelijkheid' voor ons.

Winsum,
Augustus 1978

Lize van der Molen